

Plats, drivkraft, samhällsprocess

Vad gör kulturarvet till en resurs för hållbar regional utveckling?

Redovisning från seminariedagar i Uppsala
22–23 oktober 2003

Rapport från Riksantikvarieämbetet 2003:7

Plats, drivkraft, samhällsprocess

Vad gör kulturarvet till en resurs för hållbar regional utveckling?

Redovisning från seminariedagar i Uppsala 22–23 oktober 2003

Rapport från Riksantikvarieämbetet 2003:7

Riksantikvarieämbetet

Riksantikvarieämbetets förlag

Box 5405, 114 84 Stockholm

Tel. 08-5191 8000

Fax 08-5191 8083

www.raa.se

bocker@raa.se

Omslagsbild Kalklinbana

Foto Bengt A. Lundberg

Layout Ann Winberg Idéverkstaden

© 2003 Riksantikvarieämbetet

1:1

ISSN 1651-1298

ISBN 91-7209-337-4

Tryck Birger Gustafsson Digital AB Stockholm, 2003

Innehåll

Förord	5
Inledning	6
Presentation av medverkande	7
Det historiska arvet som kulturellt och ekonomiskt kapital i stadsbyggande och regional utveckling	9
<i>Louise Nyström</i>	
Cultural Planning: an Integrated Approach to Cultural Development	14
<i>Lia Ghilardi</i>	
I Arns fotspår: hur Västgötabygden skapade sin kulturella identitet	19
<i>Jan Mattsson och Anja Praesto</i>	
Utveckling och professionalism – bevarandets predikament	27
<i>Christer Bengs</i>	
Samspelsprocesser och konflikter inom kulturmiljövärden	30
<i>Göran Cars</i>	
Det kulturpolitiska rummet – att kolonisera med språket	33
<i>Sven Nilsson</i>	
Faktor X – en fråga om lokal och regional kultur	41
<i>Göran Brulin</i>	
TEMA Plats	
Geografisk imagologi – hur uppstår bilden av en plats?	47
<i>Pia Sillanpää</i>	
TEMA Drivkraft	
Kulturarv som människovärde – regional utveckling mellan attraktion och affektion	55
<i>Birgitta Svensson</i>	
TEMA Samhällsprocess	
Kulturmiljöns värde i den lokala utvecklingsplaneringen	62
<i>Krister Olsson</i>	
Bilagor	69
Bilaga 1 Seminarieprogram	69
Bilaga 2 Deltagarförteckning	70

Förord

Seminariedagarna *Plats, drivkraft, samhällsprocess – vad gör kulturarvet till en resurs för hållbar regional utveckling?* arrangerades av Riksantikvarieämbetet och CERUM, Centrum för regionalvetenskap vid Umeå universitet, den 22–23 oktober 2003 i Uppsala. I delar av förberedelsearbetet deltog även Stockholms universitet, Kungliga Tekniska Högskolan, Statens Kulturråd och Turistdelegationen. Seminariedagarna ingick i två av Riksantikvarieämbetets FoU-projekt; *Kulturarvet som resurs för regional utveckling* och *Kulturarvets betydelse för en god livsmiljö*.

Syftet med seminariedagarna var att sprida kunskap om kulturarvet och hållbar regional utveckling genom att redovisa delar av det aktuella forskningsläget samt att skapa en mötesplats mellan forskare, praktiker och centrala myndigheter för att därigenom initiera en fördjupad dialog kring kunskapstillämpning och fortsatt forskningsbehov.

Centrala teman under seminariedagarna var plats, drivkrafter och samhällsprocesser. Vad har platsen för betydelse för regional utveckling? Vilka är de drivkrafter

som sätter igång positiva processer? Hur påverkar olika samhällsprocesser möjligheterna att tillvarata kulturarvet som en resurs? Dessa teman belystes av olika föreläsare och diskuterades också i mindre grupper.

I denna rapport redovisas föredragen i form av artiklar som författats av de medverkande föreläsarna samt de diskussioner som fördes vid temaseminiarierna. Rapporten inleds med en artikel av Louise Nyström som var moderator under seminariedagarna. Hon beskriver sammanfattningsvis även seminariedagarnas innehåll. Därefter följer samtliga föredrag i programmets ordning. Rapporten avslutas med redovisningar från de tre temaseminiarierna, *Plats*, *Drivkraft* och *Samhällsprocess*.

Författarna ansvarar själva för sina skriftliga bidrag. Sammanställningen har gjorts av Marja-Leena Pilvesmaa och Ann Mari Westerlind, Riksantikvarieämbetet samt Martin Paju, CERUM.

*Riksantikvarieämbetet
Kulturmiljöavdelningen
November 2003*

Inledning

Kulturarvet har fått en allt starkare ställning i samhället. Det gäller såväl inom politiken och näringslivet som på det individuella planet. Kulturarvet är en självklar del av en miljömässigt, socialt och ekonomiskt hållbar utveckling.

Kunskaperna om platsens betydelse, drivkrafter och processer samt de samhälleliga effekter som ett aktivt kulturarvsbruk genererar har emellertid varit bristfälliga. Dessutom sker kulturarvsbruk inom många olika sektorer och på många arenor. Det spänner över skilda verksamheter från de enskildas engagemang i hembygdsföreningar till företag inom besöksnäringen, från produktion av byggnadsvårdsmaterial till stora etablerade industriers varumärkesbyggen och design samt till förvaltning och skapande av goda livsmiljöer.

Kulturarvsbrukets skiftande karaktär gör att kunskapsuppbyggnad och forskning svårligen kan hanteras inom en vetenskaplig disciplin. Tvärvetenskaplig forskning behöver utvecklas vad gäller de samhälleliga förutsättningarna för och effekterna av kulturarvsbruk. Det behövs också mötesplatser för forskare från olika discipliner och praktiker för att diskutera forskningens tillämpbarhet, identifiera nya frågeställningar och utveckla argument för kulturarvets betydelse för hållbar utveckling. Riksantikvarieämbetet tar med dessa seminariedagar initiativ till ett discussionsforum och nätverksbygge som för samman både forskare och personer med praktiska erfarenheter från arbetet med kulturarv, hållbar utveckling och samhällsbyggande.

Seminariedagarna visar på ett fortsatt behov av att utveckla kommunikationen mellan praktiker och forskare samt att skapa nätverk med status och kontinuitet. Dialog mellan olika discipliner inom området hållbar regional utveckling och bebyggd miljö är central för att tydliggöra forskningsfronten. Riksantikvarieämbetet vill också framhålla behovet av en kontinuerlig dialog mellan olika centrala myndigheter och andra aktörer som hanterar frågor om kulturarv och hållbar utveckling.

Riksantikvarieämbetet menar att den tvärvetenskapliga diskussionen kan stödja arbetet med att identifiera och fördjupa frågorna kring kunskapsbehovet inom det aktuella området.

Följande frågeställningar har varit vägledande för seminariedagarna:

- Hur bidrar bevarande, bruk och utveckling av kulturarvet till en miljömässigt, socialt och ekonomiskt hållbar lokal och regional utveckling?
- Vad är det för synergieffekter och värden som uppstår i följd av kulturarvsbruk? Hur och var uppstår effekterna?
- Går det att mäta, eller på annat sätt bedöma, de miljömässiga och socioekonomiska effekterna av bevarande och bruk av kulturarvet?
- Hur ser de samhällsprocesser ut där kulturarvet är en utgångspunkt och som syftar till att skapa förutsättningar för en god livsmiljö och ett hållbart samhälle?

Seminariedagarna och den föreliggande rapporten ingår i genomförandet av två olika forskningsprojekt som initierats och finansierats av Riksantikvarieämbetet, *Kulturarvet som resurs för regional utveckling* och *Kulturarvets betydelse för en god livsmiljö*. Båda projekten kan ses som led i myndighetens långsiktiga arbete med att stärka kulturmiljöns ställning i den regionala utvecklingen och samhällsbyggandet och att göra kulturmiljöarbetet till en drivande kraft i omställningen till ett hållbart samhälle.

Presentation av medverkande

Louise Nyström

Louise Nyström är arkitekt SAR/MSA och professor i fysisk planering med inriktning på stadsbyggnad vid Blekinge Tekniska Högskola. Hon är också rådssekreterare i Stadsmiljörådet och aktiv internationellt. Bl.a. ledde hon konferensen *City and Culture – Cultural Processes and Urban Sustainability* i Stockholm 1998 och var redaktör för en antologi med samma namn efteråt. För närvarande arbetar Louise Nyström med ett transdisciplinärt undervisnings- och forskningsområde vid Blekinge Tekniska Högskola om *Det historiska arvet som kulturellt och ekonomiskt kapital i stadsbyggande och regional utveckling*.

Lia Ghilardi

Lia Ghilardi är verkställande direktör vid ett London-baserat forsknings- och konsultbolag, Noema Research and Planning, etablerat 1998. Hon har haft en ledande position inom engelsk kulturforskning i över 15 år och har under denna period samarbetat med andra inom området banbrytande organisationer, exempelvis med Comedia Consultancy. Sedan 1994 har Lia Ghilardi ingått i den rådgivningskommitté som arbetat för Europeiska kommissionen, generaldirektoratet för Regionalpolitik. Kommittén arbetar med urvalet av stadsutvecklingsprojekt där kultur- och kulturarvsperspektiv har central betydelse. Lia Ghilardis utbildning innehåller bland annat en magisterexamen i Arts Criticism vid City University i London och en filosofie magisterexamen i Urban Planning vid Bartlett School of Planning i London.

Jan Mattsson

Jan Mattsson har varit professor och gästprofessor i Nya Zeeland, Australien och Skandinavien. Han utexaminerades som ekonomie doktor från Göteborgs universitet 1982 och blev docent där 1985. Jan Mattsson forskar inom service management och internationell marknadsföring och är medlem av redaktioner för internationella vetenskapliga tidskrifter inom marknadsföring och service. Han deltar i flera internationella forskningsprojekt och är verksam inom Center for Service Studies vid Roskilde universitet.

Medförfattaren Anja Praesto är verksam som marknadsförare vid Västergötlands museum.

Christer Bengs

Christer Bengs är verksam som professor i samhällsplanering vid Tekniska Högskolan i Helsingfors, samt seniorforskare på Nordregio. Han har över trettio års erfarenhet av planering, forskning om planering och byggd miljö samt undervisning i ett flertal länder, t.ex. Finland, Sverige, Tyskland och Libyen. Christer Bengs är även verksam som ledare för ett flertal EU-projekt.

Göran Cars

Göran Cars är professor i regional planering vid Institutionen för infrastruktur på Kungliga Tekniska Högskolan. Hans forskning är inriktad mot governance och förhandlingar i lokal och regional utvecklingsplanering samt mot kulturfrågor och städers attraktivitet.

Sven Nilsson

Sven Nilsson är fil.dr och docent i litteraturvetenskap vid Lunds universitet. Han medverkar i dags- och fackpress som debattör och är en ofta anlitad föredragshållare i biblioteks- och kulturfrågor. Tidigare var Sven Nilsson kulturchef i Norrköping och stadsbibliotekarie i Malmö. Han driver företaget Polyvalent som arbetar med omvärldsstudier, utveckling och framtidsfrågor inom kultur, bibliotek och medier. Sven Nilsson har publicerat ett flertal böcker på dessa teman.

Göran Brulin

Göran Brulin är professor i arbetsorganisation vid Arbetslivsinstitutet samt vid Institutionen för industriell ekonomi och organisation vid Kungliga Tekniska Högskolan. Han har en bakgrund från både sociologi och företagsekonomi. Göran Brulin är författare till boken *Läran om arbetets ekonomi*.

Pia Sillanpää

Pia Sillanpää är fil.dr och sedan 1997 anställd vid ETOUR vid Mitthögskolan i Östersund. Hon kommer ursprungligen från Vasa. Efter fil.mag.-examen i engelska, tyska och ekonomi vid Åbo Akademi arbetade hon under fem års tid inom försäkringsbranschen med utlandsska-

dor. 1995 återvände hon som forskarstuderande till Åbo Akademi för att fördjupa sig i turismrelaterade frågor. Sin doktorsavhandling färdigställde hon vid ETOUR. Sedan disputationen våren 2002 har Pia Sillanpää en anställning som forskningshandläggare vid Utbildnings- och forskningsbyrån vid Mitthögskolan samtidigt som hon är projektanställd på deltid vid ETOUR.

Birgitta Svensson

Birgitta Svensson är innehavare av den Hallwylska professuren i etnologi vid Nordiska museet och Stockholms universitet. Hon har en grundutbildning som kulturgeograf och arbetade under 1970-och 80-talet inom kulturmiljövården. Därefter har Birgitta Svensson ägnat sig åt forskning kring bland annat betydelsen av sociala frågor samt av plats, landskap och natursyn i bevarande och utvecklingsplanering.

Krister Olsson

Krister Olsson disputerade i oktober 2003 med avhandlingen *Från bevarande till skapande av värde – kulturmiljövården i kunskapssamhället*. Han är verksam vid Institutionen för infrastruktur vid Kungliga Tekniska Högskolan. Krister Olssons forskningsintresse är inriktat mot kultur, kulturmiljö och lokal utvecklingsplanering.

CERUM

Centrum för regionalvetenskap, CERUM, har till uppgift att initiera och genomföra forskning om regional utveckling, bedriva tvärvetenskapliga forskningsprojekt samt sprida forskningens resultat till olika samhällsintressen. Vid CERUM bedrivs både grundforskning och tillämpad forskning i samarbete med andra vetenskapliga discipliner inom det regionalvetenskapliga forskningsområdet. Samarbete bedrivs med forskare nationellt såväl som internationellt inom Europa, Asien, Nordamerika och Sydostasien.

Tyngdpunkten för CERUM:s verksamhet ligger idag inom det samhällsvetenskapliga området – discipliner som kulturgeografi, nationalekonomi, ekonomisk historia och statsvetenskap förekommer ofta i samarbeten. Verksamhetsidéen är att bedriva rumsligt orienterad forskning i internationell toppklass med humanistisk, naturvetenskaplig och medicinsk ämnesanknytning. CERUM genomför även forskningsuppdrag, seminarier samt publicerar populärvetenskapliga artiklar och böcker.

Det historiska arvet som kulturellt och ekonomiskt kapital i stadsbyggande och regional utveckling

LOUISE NYSTRÖM

Historia utan framtid är lika utbruten ur sitt livgivande sammanhang som framtid utan historia.

*Casten von Otter i "Acceptera postindustrialismen!"
Arkitektur 5-2002*

Det historiska arvet är den del av det förflutna som har något viktigt att säga oss i vår tid och som vi därför lyfter fram och håller levande.

Hur skulle det kunna vara på något annat sätt? Vi har idag bara möjlighet att komma i kontakt med en bråkdel av den enorma totalitet av mänskligt liv, strukturer, ting, fenomen, händelser, processer, företeelser, föreställningar, relationer, mönster och beroenden som en gång konstituerade det givna historiska ögonblicket. Av denna bråkdel är det historiska arvet den i sin tur lilla del som vi väljer att lyfta fram. Vad vi väljer att lyfta fram växlar dessutom från en tid till en annan, från ett land till ett annat. Ett välkänt exempel är sovjetstatens historiebild som i våra ögon uppfattas som vinklad och friserad. Men tillkomsten av Skansen och Nordiska museet i Stockholm var i princip uttryck för samma behov att använda historien för dagsaktuella syften. Och liknande projekt att selektera historien för särskilda syften förekommer naturligtvis i alla samhällssystem, även om de mera näraliggande (i tid och rum) oftast är mindre synliga för oss själva.

I det följande tas det historiska arvet som två typer av kapital, nämligen det kulturella kapitalet och det ekonomiska kapitalet. Därutöver tas två dimensioner upp: den inre och den yttre.¹

Det är således inte det historiska arvets ursprungliga egenskaper som är i fokus utan dess värde för nutida värderingar, behov och betydelser. Krutmagasinet på ett skär i Borgmästarfjärden i Karlskrona, t.ex., har sedan länge inget som helst värde som krutmagasin, men det har lyfts fram som en del av Världsarvet, som en uppskattad del av stadsbilden, som en del i stadens nutida identitet, osv. Ett materiellt historiskt arv kan på det sättet bli både en kulturell resurs i upprätthållandet av människors självbild och en ekonomisk resurs som kan utnyttjas inom turistindustrin, inom stadsförnyelse, som utgångspunkt för näringspolitisk förnyelse, osv. På samma sätt är det med det immateriella arvet av traditioner och lokalhistoria.

Ett exempel på hur det historiska arvet är ett kulturellt materiellt kapital för formandet av identitet och ideologi är återuppbyggnaden av centrala delar av Gdansk. Den tyska staden Danzig hade 1945 blivit den polska staden Gdansk, men det var en i stort sett raserad stad. Frågan var alltså vilken slags stad man skulle återuppbygga? Polackerna valde på ideologiska grunder att inte bygga upp det tyska Danzig, präglad av barock och nygotik, utan den medeltida Hansastad som ända fram till Polens delning 1783 hade stått under polsk överhöghet.

Ett exempel på det historiska arvet som ekonomiskt immateriellt kapital finns i Stavanger, som är centrum för norsk oljeindustri. I Stavanger "vet" alla att inkomster och jobb som har med Nordsjöoljan att göra kommer att drastiskt minska inom en generation eller två. Man satsar därför på att bygga upp en ny industri baserad på havsbruk, och särskild musslor, ostron, och annan odlad "sjömat". När man analyserar det nya projektet visar det sig att Stavangerborna en smula oreflekterat, men ändå på ett självklart sätt, knyter an till allmänt förekommande traditioner, berättelser och myter om tiden från slutet av 1800-talet till 1930-talet då Stavanger var "the Canning Capital", en av världens ledande och mest innovativa kluster inom den då snabbt växande konserverindustrin. Detta historiska arv har nu blivit en utgångspunkt för näringspolitisk och ekonomisk förnyelse. Stavangerborna har tillit till sin gamla kollektiva kunskap om hur man producerar mat ur havet.

Det historiska arvet är inte bara ett ekonomiskt och kulturellt kapital, utan också en produkt, något som produceras för att fylla ett eller flera syften. Världsarvet "Örlogsstaden Karlskrona" är ett tydligt exempel på just detta. Dess betydelse handlar om dess förmåga att skapa självförståelse, tillit och identitet såväl nationellt som regionalt och lokalt, men också att skapa en bas för en växande besöksnäring. Det historiska arvets betydelse för både ekonomiska och kulturella syften, bäddar emellertid också för komplexa dilemman och konflikter. Exempelen är många: Venedig nöts bokstavligen ned av den årliga turistinvasionen, samtidigt som det historiska arvet utgör själva förutsättningen för stadens ekonomiska existens. Cambridge har sedan slutet av 1970-talet upplevt ett enormt ekonomiskt uppsving kring mängden av framväxande universitetsrelaterade företag,

som dock ständigt hotar att kväva den historiskt prestigefyllda universitetsmiljön, som ändå är källan till företagens status och image. Postadressen ”Cambridge”, betraktas t.ex. av många av dessa företag som absolut nödvändig och näst intill ovärderlig. Dilemmat har delvis kunnat lösas genom att ge stora delar av landskapet East Anglia rätten att använda den åtråvärda adressen. Företagen finns nu spridda över hela regionen, men med ”rätt” adress.

Liknande dilemman och konflikter märks i hela Sverige. För att ta exempel från Blekinge är det i Karlskrona tydligt när det gäller markanvändning för företag och bostäder i närheten av världsarvet, i Ronneby när det gäller den historiska stadskärnans avmatning och tomma lokaler till förmån för exploateringen av Soft Center- och Brunnenområdet, och i Karlshamn där olika intressen bryts när det gäller Östra Piren. Det historiska arvet och dess användning är lika viktigt men samtidigt hotat på alla tre platserna, om än med lite olika förtecken.

Den ”yttre” och ”inre” dimensionen

När man talar om det historiska arvet, och kanske särskilt i ett turistiskt perspektiv, är det gärna fysiska strukturer som träder i förgrunden, allt från Egyptens pyramider till hållristningarna i Tanum. Det är inte svårt att acceptera tanken att dessa och liknande bevarade historiska arv kommunicerar budskap om platsens identitet. Det är betydligt svårare att bestämma vilka identiteter som skapas och med vilka budskap.

Ett sätt att analysera den här svårigheten är att fokusera en ”yttre” respektive en ”inre” dimension av en region, en stad eller en plats. Den ”yttre” dimensionen av det historiska arvets kulturella kapital kan relativt enkelt kopplas till byggnader och platser som är viktiga för befolkningens identitet, t.ex. stortorget och kyrkan i

snart sagt varenda stadskärna. Den inre dimensionen består istället av den lokalhistoria och de traditioner som är grunden för den självförståelse som utvecklas i en bygd.²

Den yttre dimensionen av det ekonomiska kapitalet kan på samma sätt kopplas till besöksnäringen, t.ex. Louvren i Paris, Buckingham Palace i London eller Gamla Stan i Stockholm. Men den yttre dimensionens betydelse för den ekonomiska utvecklingen är också dess potential för marknadsföringen av en stad som lokaliseringsort för företag eller emblem för en produkt. En stad eller plats kan t.o.m. ha någon byggnad som utgör dess ”signatur” som t.ex. stadsporten i Lübeck.³

Den inre dimensionen av det ekonomiska kapitalet består av en ords sociala kapital och nätverk. Klusterforskare har diskuterat detta fenomen inom företagsvärlden, och då i termer av ”local capabilities”, som så gott som alltid utgörs av platsens historiska arv. Det vill säga, om ett företagskluster på en plats så att säga lever på en unik lokal kunskap eller någon annan tillgång av speciellt slag, är det dålig politik att försöka sprida detta till andra platser. Kunskapen/tillgången blir då ”ubiquitous”, dvs. allmänt förekommande, vilket innebär att den mister sitt ekonomiska värde. Och ändå har detta länge varit den gängse politiken, dvs. att försöka förstå vad det är i t.ex. Gnosjö som gör att företagen där är så framgångsrika, och att sedan försöka kopiera och sprida detta ”framgångskoncept” till andra platser. Trots idoga försök har strategin dock egentligen aldrig lyckats. Förklaringen finns i den ”inre” dimensionen.

Såväl den yttre som den inre dimensionen reflekterar det historiska arvets komplexa och mångtydiga budskap. Det handlar om många överlappande och dynamiska arv som används för olika syften, som skapar olika identiteter, och som i sin tur i bästa fall skapar kreativa konflikter. I den yttre dimensionen finns konflikter mellan befolkningens tillgång till och utveckling av ”sina” platser

	Kulturellt kapital	Ekonomiskt kapital
Yttre dimension	(1) Viktiga byggnader och platser för lokalbefolkningens högtider och manifestationer och som symboler för självförståelse och identitet.	(2) Byggnader, stadsbild och platser som utnyttjas för turism, marknadsföring och scen för ekonomisk vitalitet.
Inre dimension	(3) Tradition, lokalhistoria, sägner och ”narratives” med betydelse för identitet, stolthet och självförståelse.	(4) Humankapital, socialt kapital, nätverk, lokal förmåga som kan utnyttjas för ekonomisk utveckling.

och turistnäringens exploatering av dessa, men också möjligheter till näring av den lokala självkänslan: "Vår stad är viktig för andra att besöka."

Den "inre" sidan utgörs av ett komplext socialt system i ständig förändring. Denna dynamiska komplexitet är inte transparent. Ingen har fullständig detaljkunskap om hela systemet, som egentligen bara kan beskrivas litterärt. Wien vid förra sekelskiftet brukar lyftas fram som exempel på en sådan extremt konfliktfylld och politiskt instabil men samtidigt dynamisk "inre" miljö där filosofi, vetenskap, måleri, musik, litteratur, arkitektur, osv. blomstrade. Men i värsta fall blir konflikterna enbart destruktiva, som t.ex. i det forna Jugoslavien. Det är hur som helst detta överflöd av roller, former, och användningsområden i den "inre" regionen, den "inre" staden eller platsen, som gör det historiska arvet till en så allmänt förekommande, men samtidigt ändå så mångtydig kunskapsform.

Det historiska arvet i stadsbyggande och arkitektur

Under hela 1900-talet har betydelsen av det historiska arvet för skapandet av den samtida staden och arkitekturen varit ett hett debattämne, för arkitekter och stadsbyggare såväl som för en bredare allmänhet. Ett exempel på hur denna syn har växlat kan hämtas från Berlin, där under femtiotalet östsidan hävdade betydelsen av att återuppbygga den bombade staden på historisk grund och där paradgatan Stalin allé (numera Karl Marx allé) formades som en boulevard kantad av klassicistiska byggnader. Detta ansågs av den tidens östideologer vara det sanna uttrycket för socialism och gemenskap. Västberlins "svar" blev det modernistiska Hansa Viertel, ett parkområde med blandade höga och låga funktisbyggnader – ett tidigt exempel på hur "framtidens människa" skulle leva och bo. Dessutom var det ett ideologiskt hävdande av kapitalism och demokrati. Walter Ulbrichts reaktion på Hansa Viertel var att "Här i öst vill vi inte ha några amerikanska lådor".⁴

Idag förkastas de modernistiska idéerna i hela Berlin, som istället ges en postmodernistisk gestalt med förebilder från den traditionella "europeiska" staden. Paradoxen är att den arkitekturstil som på femtiotalet av östtyskarna sågs som sinnebild för det socialistiska samhället ses nu i västvärlden som ett uttryck för marknadsekonomi. Motsvarande debatt och utveckling ser vi i Sverige, där det historiska arvet K-märks och bevaras, samtidigt som det ger förebilder för stadsbyggande och arkitektur. Dock inte oemotsagt. Framträdande arkitekter hävdar nödvändigheten av att uttrycka samtiden i arkitektur och stadsmiljö utan referenser till tidigare byggnadsskick.

Det historiska arvet i innovationssystem och kluster

Denna mångtydighet och komplexitet hos det historiska arvet har skytt dess betydelse i innovationssystem och kluster. Det har åtminstone som regel avskräckt ekonomer och geografer att ge sig i kast med denna historiska dimension. Trots att den institutionella ekonomin länge insisterat på att alla ekonomiska processer har en ofrånkomlig historisk dimension så görs som regel ekonomiska och geografiska analyser av innovationssystem och kluster från ett i stort sett ahistoriskt perspektiv.⁵

Det historiska arvets mångtydighet kan emellertid på ett fruktbart sätt analyseras från ett systemteoretiskt perspektiv. Med hänvisning till forskning inom många vitt skilda discipliner om allmän systemteori, om systems förmåga till självorganisation och självreferens, om distribuerad tillit i system, om nätverk som dynamiska system, kan det historiska arvet ses som en del i kunskapsbildningsprocessen, eller med andra ord en kollektiv lärprocess. Dessutom handlar det historiska arvet om tillit i olika former, och då inte minst tillit till detta arv. Ett annat sätt att uttrycka detta är att det är fråga om tillit till såväl historiska institutioner som berättelser om dessa institutioner. Därmed är vi också inne på socio-lingvistiska frågor och vad som brukar kallas "den nya retoriken", dvs. egentligen den ursprungliga antika retoriken som ett kunskapsteoretiskt alternativ till den epistemologi som via renässansen och upplysningstiden kommit att präglade det moderna västerländska vetenskaps- och kunskapsprojektet.

Det historiska arvets mångtydighet och därmed svårhanterlighet implicerar också en fråga om styrning och ledning. Mer än något annat utmanar och plågar denna fråga de ekonomer och geografer som utvecklat de modeller av innovationssystem och kluster som nu blivit politiskt mode och som ligger till grund för VINNOVA:s, NUTEK:s och andra myndigheters strategier för regionalutveckling. Frågan är om man verkligen kan designa, planera, implementera och alltså styra fram ett kluster eller regionalt innovationssystem? Från politiskt håll vill man naturligtvis ha ett positivt svar. Men många forskare tenderar att svara nej.

Anledningen till att många forskare är negativa till idén att det skulle gå att designa, planera och styra fram ett innovationssystem är insikten att ingen person eller grupp av personer kan ha total kunskap om ett komplext socialt system. Ingen person eller grupp av personer har heller full "befälsrätt" eller myndighet över alla delar i ett sådant system. Å andra sidan finns naturligtvis ett ansvar att alltid sträva efter att utveckla platser, städer och regioner för att trygga försörjning, omvårdnad, osv. Det är ett ansvar som delas av myndigheter, företag och FoU-

system ("triple helix"). Det vill säga, det finns m.a.o. också en etisk och värdefilosofisk dimension på det historiska arvet Detta innebär att man idag står inför en situation där man måste omdefiniera vad man menar med ledning och styrning och hur detta skall gå till. Men eftersom komplexa sociala system alltid utgår från och alltid använder sig av sitt historiska arv, på ett eller annat sätt, och för ett eller annat syfte, så måste systemet också "hanteras" på ett annat sätt än vad gängse management-teori och ledarskapskurser stipulerar.⁶

Kulturarvet som resurs för hållbar regional utveckling

Vid Riksantikvarieämbetets och CERUM:s seminarium *Plats drivkraft, samhällsprocess, Vad gör kulturarvet till en resurs för hållbar regional utveckling* illustrerades dessa resonemang på ett intressant sätt. Mer eller mindre alla de redovisade projekten kunde sättas in i den ovanstående matrisen. Så diskuterade t.ex. *Göran Cars* betydelsen av det byggda historiska arvet för besöksnäringen (2), och *Göran Brulin* tog upp det lokala och regionala socio-kulturella kapitalet som en viktig förklaring till företagsklimatet i exempelvis Gnosjö (4). *Sven Nilsson* diskuterade språkets betydelse för att förstå omvärlden, dvs. han rörde sig i fältet mellan det kulturella kapitalets yttre och inre dimensioner (1) och (2). Detsamma gjorde *Birgitta Svensson* i sin diskussion av hur kulturarvet kan medverka till att vidmakthålla och skapa kulturell identitet. *Jan Mattssons* skrivna bidrag till konferensen beskrev hur Jan Guillous berättelser om Arn används för att utveckla Västergötland till ett spännande besöksmål, dvs. han gjorde en koppling mellan det kulturella kapitalets inre dimension och det ekonomiska kapitalets yttre dimension.

Men konferensen visade inte bara hur de olika rutorna i matrisen kan befrukta varandra. Där finns också konflikter, som exempelvis då byggnader och platser som är viktiga för lokalbefolkningens självkänsla och identitet exploateras för turism. Lia Ghilardi vände sig med kraft mot hur kultur och kulturarv används i den ekonomiska marknadsföringen av städer sedan 80-talet. Hon menade ett mer holistiskt tänkande om kultur och identitet behövs för att också främja en social hållbarhet, dvs. tillgodose befolkningens behov av social och kulturell utveckling.

Forskningsbehov och forskningsplattform

Det finns mycket litet forskning om det som vi ovan har kallat den "inre" dimensionen av regionen, staden eller

platsen och dess historiska arv som vald kunskap för särskilda syften. Inom enskilda discipliner finns naturligtvis viktiga bidrag, men helheten saknas. Bristen har blivit särskilt tydlig mot bakgrund av den våg av intresse för regional utveckling och stadsutveckling som nu rullar fram över hela Europa. Den stora forskningsutmaningen, som vi ser det, är att konceptualisera den betydelse som det mångkulturella och därmed mångtydiga historiska arvet har för ekonomisk och kulturell utveckling. Ty det är tydligt att det finns ett samband mellan människors "sense of heritage", "sense of place" och "sense of development for the future". Forskningsfrågorna handlar om vad som konstituerar detta samband, hur det kan konceptualiseras och språksättas, hur det utvecklas över tiden, i vilken mån det kan styras, och vilka moraliska och etiska implikationer som ligger i detta samband.

Forskningsfrågor av det här slaget kan naturligtvis inte härbärgas inom gränserna för konventionella discipliner. Det kan knappast ens vara tillräckligt med en mångdisciplinär ansats (många discipliner angriper samma forskningsfråga utifrån respektive disciplins metodologi och metodarsenal) eller en interdisciplinär ansats (olika forskningsfrågor angrips utifrån många discipliners gemensamt överenskomna metodologi och metodarsenal). Begreppet tvärvetenskap är därtill alldeles för trubbigt. Vi menar därför att begreppet transdisciplinär forskning ("bortom disciplinerna") är mer adekvat i det här sammanhanget.

Med risk för att dikotomisera vill vi dessutom hänvisa till det gamla motsatsparet att förklara respektive att förstå. Ett i klassisk mening renodlat forskningsprojekt syftar i allmänhet till att förklara ett fenomen. Att förstå samma fenomen implicerar en helt annan ansats. Det handlar då sannolikt inte bara om att utnyttja många vetenskapliga discipliner utan också den praktiska kunskap som finns hos företag, myndigheter, organisationer, osv. Det handlar alltså om att nå kunskap genom samhandling, vilket tyder på någon form av aktionsorienterad ansats. Det handlar slutligen om att gå bortom den kunskapsteoretiska ram som definierar vetenskaplig metodologi och att bredda perspektivet så att även värdefilosofiska och kanske t.o.m. ontologiska aspekter kan diskuteras och belysas.

Det finns naturligtvis en risk att en forskningsplattform som har ambitionen att vila på ett så brett fundament blir alltför vittfammande. Å andra sidan har forskningen länge kritiserats för att vara snäv, specialiserad och partikulär och att den viker undan från de verkligt komplexa och konfliktfyllda frågorna i samhället. Vi menar därför att risken att en plattform av det slag vi skissat ovan skulle flyta ut alltför mycket kan mötas med konceptuell och rumslig fokusering. Med konceptuell fokusering menar vi t.ex. "det historiska arvet och

samhällsbyggandet”, möjligen med tillägget ”i kunskaps-samhället”. Med rumslik fokusering menar vi att genom aktionsforskning tillsammans med företag, kommuner

och organisationer ge sig i kast med det historiska arvet som en konkret förutsättning för Blekinges ekonomiska och kulturella utveckling.

Noter

1. En lämplig introduktion till hela frågan om det historiska arvet som vald kunskap för särskilda syften är Brian Grahams artikel i *Urban Studies* (Vol. 39, Nos 5-6, 1003-1017, 2002) ”Heritage as Knowledge: Capital or Culture?” Graham deltar i en debatt om det historiska arvet som har tagit fart de senaste tio åren och som har starka kopplingar till staden som både kulturellt fenomen och som ekonomiskt utvecklingsobjekt. Inte minst den senare aspekten har gjort att man också kommit in på debatten om regionala innovationssystem och företagskluster; en del städer utgör i sig regionala innovationssystem, och många betydande företagskluster finns i städer. Men därmed är man redan inne på den betydligt större både filosofiska och vetenskapliga diskussionen om komplexa sociala system.
2. I den omfattande litteraturen om stadens och arkitekturens betydelse för identitet och självförståelse finns t.ex. nämligen Dolores Hayden: *Urban Landscapes as Public History*, Cambridge, Mass. 1996. Flera artiklar finns i Nyström (red.) *City and Culture Urban sustainability and cultural processes*, Stadsmiljörådet 1999. Denna antologi innehåller en rad artiklar om kulturens betydelse för ekologisk, social och ekonomisk hållbarhet.
3. I spåret av turismens ökande betydelse som näringsgren i såväl större som mindre regioner växer det nu fram ett stort forskningsområde om turism, kulturturism och cultural planning. Här finns flera arbeten av intresse, t.ex. Ashworth and Larkham (eds.): *Building a New Heritage: Tourism, Culture and Identity in the New Europe*. London 1998 och Ashworth and Tunbridge: *The Tourist-historic City: Retrospect and the Prospect of Managing the Heritage City*, Oxford 2000. En annan linje representeras av Charles Landry och Franco Bianchini: *The Creative City*, London 1995, och Binachini: ”Cultural Planning for Urban Sustainability” in Louise Nyström (red.) *City and Culture, Cultural Processes and Urban Sustainability*, Stadsmiljörådet 1999.
4. Om arkitektur och ideologi finns i Sverige främst *Arkitektur och ideologi i stalintidens Östeuropa*. Goldhagen and Legault (ed.) *Anxious Modernisms, Experimentation in Postwar Architectural Culture*, Harvard 2000, ger inblickar i modernismens förhållningssätt till det historiska arvet och den omvärld i vilken den kom till. Så gör även Beyme *et al.*: *Neue Städte aus Ruinen: Deutscher Städtebau der Nachkriegszeit*. München 1992.
5. Litteraturen om innovationssystem och kluster vuxit lavinartat från början av 1990-talet. Den som snabbt vill ta sig in i tänkandet om innovationssystem och kluster, om hur dessa begrepp har vuxit fram och hur de förhåller sig till varandra rekommenderas att läsa Jan-Evert Nilssons och Åke Uhlins *Regionala innovationssystem. Teori och politik*, som finns tillgänglig på VINNOVA:s hemsida.
6. Litteraturen om komplexa sociala system är stor. En modern klassiker är Niklas Luhmanns *Social Systems* (1995), som dock är något svårtillgänglig. En något mera lättillgänglig och mycket stimulerande bok är Paul Cilliers *Complexity & Postmodernism. Understanding Complex Systems* (1998). En nyttig bok är också Douglas Kiels och Euel Elliotts (red.) *Chaos Theory in the Social Sciences; Foundations and Applications* (1997) där det finns flera intressanta bidrag som belyser hur komplexitetsteori har börjat användas på ett synnerligen fruktbart sätt inom historia, sociologi, statsvetenskap, osv. Nätverksteori kan ses som underavdelning till allmän systemteori. Nyligen har matematiker och fysiker hävdats att de lyckats precisera ett antal generella lagar vad gäller tillväxtformerna i nätverk, även i mänskliga sådana. Albert-László Barabás *Linked. The New Science of Networks* (2002) är en relativt lättillgänglig introduktion. I litteraturen om samhällets komplexitet diskuteras ofta komplexiteten kopplat till någon särskilt aspekt, t.ex. komplexitet och ledning, komplexitet och lärande, komplexitet och tillit, osv. Komplexitet diskuteras emellertid också som en aspekt på det språk som vi använder för att beskriva och benämna samhället, t.ex. i Michail Bakhtins *The Dialogic Imagination* (1982) och som en ontologisk aspekt på hur vi vetenskapligt bildar vår uppfattning om verkligheten, som t.ex. i Roy Bhaskars *A Realist Theory of Science* (1975). En översiktlig och mer ”läsvänlig” diskussion om dessa och andra aspekter på komplexitet finns i Åke Uhlins artikel ”Regionala innovationssystem, lärande, komplexitet och tillit” i Eskil Ekstedts (red.) *Kunskap och handling för företagande och regional utveckling*; Arbetslivsinstitutet 2001.

Cultural Planning: an Integrated Approach to Cultural Development

LIA GHILARDI

Abstract

In recent years, there has been an increased recognition of the importance of the cultural industries to the economy of cities and the many direct and indirect ways in which the presence of cultural institutions and activities carry widespread benefits, especially in enhancing the image of cities.

This is because, under global conditions of increased competition and the freeing of market forces for investment and capital flows, cities have become more entrepreneurial and conscious that projecting a positive image to the outside world can translate into more jobs for the local economy. As David Harvey puts it, cities need culture in order to become 'lures for capital', and the cultural 'feel' of the city is increasingly claimed as a crucial attractor for new knowledge-intensive (and other) industries.

The increased concern with culture, consumption and image in urban policies is well documented, and from the late 1980s onwards, cities with different economic functions in the European urban hierarchy have used cultural policies and heritage strategies to improve and develop their internal and external images. In some cases, cultural policy has become one strand of place marketing, with cities competing against each other by flaunting their ownership of old masters, fine architecture, heritage, rock venues, football teams and symphony orchestras.

The claim I will be making in my intervention is that the cultural policy-led urban regeneration strategies of the 1980s (which are still used today) tended to adopt too narrow economic a concept of place and branding, but also how they used stereotypes of a place as marketing strategies.

My contention is that this approach tends to result in mostly 'cosmetic' changes and relies too much on general assumptions about places and of what the local identity is made of. By proposing the use of cultural planning as a new model of urban cultural policy making, I will attempt to show how a more interdisciplinary and holistic way of thinking about identity and culture of a place can deliver social and economic sustainability.

In my intervention I will also examine the social and economic impact cultural planning applications have had in a number of cities in Europe and elsewhere.

Introduction

In the year 1900 only one tenth of the world's population lived in cities. Today, for the first time in history, half of the population lives in cities and in thirty years' time it may rise to as much as three quarters. The urban population is increasing at a rate of a quarter of a million people per day – roughly the equivalent of a new London every month.

However, today many of the world's cities are facing agonising periods of transition. Old industries are disappearing – value added in cities is created less through what we manufacture and more through the application of new knowledge to products, processes and services. The factors that once shaped city development – transport, rivers, proximity of raw materials – have become less relevant.

Why is this so? The last twentyfive years have seen a major shift from one distinct phase of the capitalist development to another, new phase. Mainstream economists have already described this new era as the third industrial revolution, which they see in the shape of an exciting new world of high-tech automated production, booming global commerce, and unprecedented material abundance.

The intensifying of city to city competition is one of the by-products of the above trends. What we see nowadays is that some cities remain important nodes in the global economy, and are experiencing a new and rediscovered economic importance while others seem merely to react to the economy.

This is an urban crisis, which demands that cities need to be quite radical in maintaining their competitive edge. This is why since the 1980s there has been – in Western European countries and in the UK in particular – an increased recognition of the importance of culture, the arts and the cultural industries to the economy of cities. This has been linked to the many direct and indirect ways in which the presence of cultural institutions and activities carry widespread benefits, especially in enhancing the image of cities.

As David Harvey puts it, cities need culture in order to become 'lures for capital', and in fact the cultural 'feel' of the city is increasingly claimed as a crucial attractor for new knowledge-intensive (and other) industries.

The increased concern with culture, consumption and image in urban policies is well documented, and, from the late 1980s onwards, cities with different economic functions in the European urban hierarchy have used cultural policies to improve and develop their internal and external images. In some cases, cultural policy has become one strand of place marketing, with cities competing against each other by flaunting their ownership of old masters, fine architecture, rock venues, football teams and symphony orchestras.

However, these approaches have not been unproblematic and have raised many issues. In some cases this process of *post-modernisation* of the urban space has resulted in a short-term, property-led form of regeneration, with an urban scenario characterised by David Harvey as ‘voodoo cities’, where artists and city-centre redevelopments, high and low forms of culture and new urban lifestyles have been recuperated as sites for tourism and consumption.

The results of a study of neighbourhoods’ cultural activity in 11 cities across Europe conducted by myself and my colleague Franco Bianchini in 1997 for the Council of Europe, (in cities as diverse as Munich, Vienna, Athens, Copenhagen, or Liverpool) highlighted the risks inherent to the gentrification process, in particular we observed that the creation of artists’ quarters in city centres tended to produce a more conflictual social background deriving from the split between affluent individuals living in the regenerated areas, and low-income citizens living in run-down inner city areas.

In particular, the concentration of marginalised groups – especially recent immigrants – in old inner urban areas and peripheral housing estates, which often don’t figure in the map of urban regeneration, had created within these social groups a sense of division and conflict. In some other case we observed that regeneration and cultural policies of this type have led to the creation of a ‘multicultural theme park’ where differences are sanitised and displayed (through the consumption of ‘exotic’ cultural products) for the consumption of the middle classes looking for a cultural ‘adventure’.

The claim I’m making here is that we need to look closely at the cultural policy-led urban regeneration strategies of the 1980s – which are still used today, but which I believe failed in many ways mostly because they tended to view cities (and artists) as products, and to transfer to a city or region the same marketing strategies used to sell cars, cheese or mineral water. In so doing at times they fostered an approach akin to a commodification of public space, a space where only consumers are allowed and not citizens.

One example that is interesting to look at is the Cultural Capital Programme (initiated by the European

Council of Ministers, 1985). In my experience of analysing the strategies behind the different bids to become European Capital of Culture, I observed that most cities involved the title for self-promotion purposes and generally embarked in large-scale restoration, infrastructural developments and the building of new theatres, museums, parks, galleries, in the attempt to use the title to showcase local heritage, traditions, and creativity and distinctiveness. The question here is: have they succeeded in their objectives? Whose culture were they putting on display?

Examples of Capital of Culture Strategies from the early 90s

Lisbon (1994) Culture was in this case understood as a motor for a modernisation of the city’s infrastructure (banks, and corporate buildings in particular) in an attempt to put Lisbon on the map of international investment.

Moreover, the building of the new arts centre, (Belhem Centre) represented a further use of architecture (of the banal, post modern style) to encapsulate the aspiration of Lisbon to be perceived as an important player in the contemporary arena of the performing arts.

Did the plan succeed? In the case of Lisbon, what linkages were there to the culture and history of the city? These infrastructural developments, references do they make to the true human experiences of the people of Lisbon (such as the sea, empire, trade, social movements and revolutions?).

Buildings such as the Belhem centre, are there to attract the international crowd of culture omnivores (the short-break, time short, type of people that will be gratified with the blockbuster performance or exhibition), but which will probably rarely be visited by the local community. The real people of Lisbon will continue to meet in bars, squares and meeting places, which historically have acted as congregation points for the city. I think, sometimes, a reification of history is accomplished by architects and urban strategists and by turning real experiences of a place into buildings, they produce a sanitised version of the past.

To look at other examples, here is how Turin was preparing itself for the 2004 bid. The idea we get from the pictures is that of a romantic city, with all the splendour of 18th and 19th century parks and buildings. This, somehow, reflects the history of the city (first capital of Italy in the 19th century) but, on the other hand, it ignores the myriad of informal sub-cultures that characterise the contemporary everyday life in the city.

Turin, for instance, is one of the few cities in Italy to have openly gay clubs and bars. Nor in the in the visual

literature for the bid are there references to the city's rich industrial past, and to its history of working class solidarity and culture (apart from the Lingotto building which has been transformed into a high profile trade and exhibition space). A sort of amnesia is being performed in this case around the radical elements of the city perceived as too threatening by the policy makers.

Similarly, Bordeaux prepared the bid (now gone to Avignon) with the slogan 'deeply rooted in history, turned towards the future'. Here again the city goes back to a romantic definition of history and heritage, but the question is whose heritage? We know France is facing a great challenge from the point of view of the new immigration spiralling up, and if you look at all these images, the reference is to things that are traditionally very French. What kind of future is this city proposing to embrace?

The Cultural Planning Approach

The examples quoted above only begin to scratch the surface of the complexities involved in thinking about culture today (in Western Europe). Generally there is a feeling among both cultural practitioners and policy-makers alike that there needs to be a re-examination of policy delivery mechanisms as national and supranational institutions often work through hierarchical departments which are too detached from local territorial dynamics.

The cultural planning approach has emerged out of this debate as a way of enabling policy-makers to think strategically about the application of the cultural resources of localities to a wide range of public authority responsibilities.

By linking culture and other aspects of economic and social life, cultural planning can be instrumental in creating development opportunities for the whole of the local community. In other words, while cultural policies tend to have a sectoral focus, cultural planning adopts a territorial remit. Moreover, as Franco Bianchini and I have argued elsewhere, it is important to clarify that cultural planning is not the 'planning of culture', but a cultural (anthropological) approach to urban planning and policy.

This approach derives from a tradition of radical planning and humanistic management of cities championed in the early 1960s, chiefly, by Jane Jacobs. Cities are our own artefacts, argued Jacobs and the trouble in dealing with them is that planners can only contemplate a city's uses one at a time, by categories. Jacobs saw the city as an ecosystem composed of physical-economic-ethical processes interacting with each other in a natural flow.

While developing the idea of the city as a living

system, Jacobs implicitly acknowledged her debt to the Scottish biologist and philosopher Patrick Geddes, who, at the beginning of the 20th century, imported from French geography the idea of the 'natural region'. For Geddes, planning had to start with a survey of the resources of such natural region (whose ingredients were Folk-Work-Place), of the human responses to it, and of the resulting complexities of the cultural landscape and of the human response to such a natural region.

The idea of a territory as a living ecosystem, made up of diverse resources which need to be surveyed and acknowledged by the local community at large before policy can intervene, is very much at heart of cultural planning. The notion of cultural planning, widely applied in both the USA (since the 1970s) and Australia (since the mid-1980s), by Robert McNulty and Colin Mercer, is however, still uncommon among European policy-makers.

Whereas in the USA precedents of the concept can be traced back to the civic programmes of the New Deal and to the strong tradition of neighbourhood-based community arts centres, in Australia applications of the concept can be related to the community cultural development of the 1980s, and to the local autonomy lent by the federal systems of government to local agencies, which could then run independent cultural development programmes.

The central characteristics of cultural planning, as described by Franco Bianchini and myself, are a very broad anthropological definition of 'culture' as 'a way of life', along with the integration of the arts into other aspects of local culture, and into the texture and routines of daily life in the city. Cultural planning, furthermore, I believe can help urban governments identify the cultural resources of a city or locality and to apply them in a strategic way to achieve key objectives in areas such as community development, place marketing or industrial development.

Cultural resources are here understood in a pragmatic way and include not only the arts and heritage of a place, but also local traditions, dialects, festivals and rituals; the diversity and quality of leisure; cultural, drinking and eating and entertainment facilities; the cultures of youth, ethnic minorities and communities of interest; and the repertoire of local products and skills in the crafts, manufacturing and service sectors. Cultural planning has therefore a much wider remit than cultural policy.

Cultural Planning Applications

In Europe, where aesthetic definitions of culture tend to prevail and policies for the arts are rarely co-ordinated with other policies, cultural planning has had, so far, little

application. There are however some applications worth of mention also because they illustrate quite well the process involved in the delivery of a cultural planning strategy.

In Randers, Denmark and in Friedrichshain in Berlin, for instance, culture was used as a motor for regeneration, especially to create more inclusive urban strategies dealing with the issues raised by the multicultural background of those cities.

In Randers, in particular, The Wonder project, has devoted an area of the city to education facilities and exhibition spaces, as well as to workshops and entrepreneurs belonging to the immigrant and refugee population (32% of the total). The overall aim here is to allow minorities to achieve a stronger presence on the labour market as a base for further integration.

In Turin, Italy, the Living, Not Leaving project has adopted a more cultural planning approach, with interventions aimed at the revitalisation of a run-down district of town through initiatives directly managed by immigrants, youth and women resident in the area. Issues of crime, safety, housing and community empowerment are tackled under the umbrella of quality of life and community renewal.

In Glasgow, the *Royston Park* project has managed through community arts activities to create two parks

with a regular schedule of events taking place in the new spaces. During the two years of its development, the project has managed to raise the profile of a part of Glasgow previously run down and prone to drug trafficking. It has also given an opportunity to the local community to take direct control and responsibility over their lives. The view of the City Council is that the project is only the beginning of a series of initiatives aimed, on the one hand, at meeting the needs of the community, and, on the other, at improving the image of the city as a whole.

Finally, although there is no one specific formula capable of translating the cultural planning approach into successful regeneration, there are nevertheless lessons that can be learned. One is that all the above examples required the piloting of new, more integrated and overarching structures for policy-making capable of bringing together different local government departments.

This was not an easy task to accomplish but, during the implementation of the projects, participants and policy-makers alike understood the principle that by making connections with physical and town planning, with economic and industrial development objectives and with housing and public work initiatives, cultural planning can deliver a sustainable urban and community development.

References

- Agamben, Giorgio. *The Coming Community*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1993.
- Beck, Ulrich, Anthony Giddens, and Scott Lash. *Reflexive Modernization*. Cambridge: Polity, 1994.
- Bhabha, Homi K. *The Location of Culture*. London: Routledge, 1997.
- Bianchini, Franco, and Lia Ghilardi Santacatterina. *Culture and Neighbourhoods: A Comparative Report*. Strasbourg: Council of Europe, 1997.
- Bianchini, Franco, and Michael Parkinson (Eds). *Cultural Policy and Urban Regeneration: The West European Experience*. Manchester: Manchester University Press, 1993.
- Castells, Manuel. "European Cities, the Informational Society and the Global Economy". *New Left Review* 204 (1994). 18-32.
- Castells, Manuel. *The Informational City: Information Technology, Economic Restructuring and the Urban-Regional Process*. Oxford: Blackwells, 1989.
- Department for Culture, Media and Sport. "Local Cultural Strategies: Draft Guidance for Local Authorities in England". London: DCMS, 1999.
- European Task Force on Culture and Development. *In from the Margins: A Contribution to the Debate on Culture and Development in Europe*. Strasbourg: Council of Europe, 1997.
- Giddens, Anthony. *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press, 1991.

- Giordan, Henry. "Multicultural and Multi-ethnic Societies". Discussion Paper Series No. 1. United Nations Educational, Scientific, and Cultural Organization. Paris, 1994.
- Grogan, David and Colin Mercer, with David Engwicht. *The Cultural Planning Handbook: An Essential Australian Guide*. St Leonards, Australia: Allen & Unwin, 1995.
- Hall, Peter. *Cities of Tomorrow: An Intellectual History of Urban Planning and Design in the Twentieth Century*. Oxford: Blackwell, 1996.
- Hall, Stuart. "The Meaning of New Times" in Stuart Hall and Martin Jacques (Eds.). *New Times: The Changing Face of Politics in the 1990s*. London: Lawrence and Wishart, 1989. 116-133.
- Hannerz, Ulf. *Cultural Complexity: Studies in the Social Organization of Meaning*. New York: Columbia UP, 1992.
- Harvey, David. *The Urban Experience*. Oxford: Oxford UP, 1989.
- Jacobs, Jane. *The Death and Life of Great American Cities*. Harmondsworth: Pelican, 1965.
- Lipovetsky, Gilles. *Le Crépuscule du devoir: l'éthique indolore des nouveaux temps démocratiques*. Paris: Gallimard, 1992.
- Maffesoli, Michel. *The Time of the Tribes: The Decline of Individualism in Mass Society*. London: Sage, 1996.
- McNulty, Robert. "Cultural Planning: A Movement for Civic Progress". In *The Cultural Planning Conference*. Victoria, Australia: EIT, 1991.
- McNulty, Robert. "Culture and Communities: the Arts in the Life of American Cities." A study for the National Endowment for the Arts Policy, Planning and Research Division. Partners for Livable Places, 1992.
- Matarasso, François. *Use or Ornament: The Social Impact of Participation in the Arts*. Bournes Green, Stroud: Comedia, 1997.
- Mercer, Colin. "Brisbane's Cultural Development Strategy: The Process, the Politics, and the Products". In *The Cultural Planning Conference*. Victoria, Australia: EIT, 1991.
- Mercer, Colin. "What Is Cultural Planning?". Paper presented to the Community Arts Network National Conference. Sydney, 10 October, 1991.
- Partners for Livable Communities. *Culture builds communities*. Washington DC: Partners for Livable Communities, 1995.
- Partners for Livable Communities. *Institutions as Fulcrums for Change*. Washington DC: Partners for Livable Communities, 1996.
- Partners for Livable Communities. *The Livable City: Revitalizing Urban Communities*. Washington DC: Partners for Livable Communities, 2000.
- Rogers, Alisdair. "Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities: A View from Geography". Unpublished paper, School of Geography, Oxford University.
- Sassen, Saskia. *The Global City: New York, London, Tokyo*. Princeton: Princeton UP, 1991.
- Sennett, Richard. *Flesh and Stone: The Body and the City in Western Civilization*. London: Faber and Faber, 1994.
- Taylor, Charles. 1992. *Multiculturalism and "The Politics of Recognition"*. Princeton: Princeton UP, 1992.
- Williams, Raymond. *The Long Revolution*. London: Chatto & Windus, 1961.

I Arns Fotspår: hur Västgötabygden skapade sin kulturella identitet

JAN MATTSSON OCH ANJA PRAESTO

En kulturell identitet har skapats i Västgötabygden genom att en marknadsansvarig tjänsteman vid Västergötlands museum, initierade besöksmålet I Arns Fotspår 1998. Besök på olika platser byggdes upp kring den fiktiva historien om riddaren Arn av Jan Guillou. Genom att lyckas mobilisera den lokala opinionen och folk i allmänhet kring vissa historiska verklighetsfakta har ett stabilt och expanderande besöksmål etablerats genom samverkan mellan privata intressen, kyrkan och olika myndigheter. Här redovisas kortfattat hur detta har gått till, vilka faktorer som fungerat som drivkrafter och analyseras hur den kulturella identiteten skapats.

Introduktion

Hur går det egentligen till, när en region eller bygd kommer till klarhet om sin attraktionsförmåga som turistmål och därefter samlar sina resurser för att göra det mesta möjliga av de affärsmöjligheter som då uppstår? Frågan är naturligtvis mycket komplex. Den berör säkert både infrastruktur, turisttjänster och turistmål samt inte minst marknadsföring och utveckling av det mänskliga kapitalet. Icke desto mindre styrs ekonomisk utveckling av många aktörer. Ganska ofta hanteras utvecklingsprojekt genom lokala myndigheters försorg och blir därigenom politiskt styrda. Detta brukar då innebära att ganska breda satsningen igångsätts, som utgår ifrån att destinationen och småföretagen har lika möjligheter. I värsta fall kan det innebära prioritering av snabba lösningar, varigenom alltför kort tid ges för planering och utveckling.

Utvecklingen av en destination har ansetts vara av strategisk art (Evans *et al.* 1995). Emellertid måste en sådan strategisk analys göras av offentliga organisationer, ofta mot bakgrund av konfronterande krav från självständiga småföretagare. Offentliga institutioner får då gärna problem att harmonisera mål och medel vad avser småföretag (Maniukiewicz *et al.* 1999). Destinationsutvecklare har därför försökt att påverka småföretag genom olika sorts program för utveckling. Den samlade kunskapen om småföretags roll inom turism är relativt begränsad (Page *et al.* 1999). Emellertid anses det betydelsefullt att dessa småföretag utvecklar ett effektivt nätverk av samarbeten (Johns och Mattsson 2003), ett

område som nyligen tilldragit sig ökat intresse (Lynch 2000, O'Donnell and Cummins 1999). Det har visat sig att dessa småföretag är mycket beroende av sociala relationer och familjeband, förutom av andra närstående företagssamarbeten. Beroendet avser framförallt att få tillgång till kapital, arbetskraft samt hjälp med marknadsföring (Fadahunsi *et al.* 2000). I samband med tillväxt och småföretagande har entreprenörskapets betydelse kommit alltmer i fokus. Man brukar skilja på socialt eller företagsinriktat entreprenörskap (Thompson 2002). Marknadsföring har ansetts vara en central del av ett framgångsrikt entreprenörskap oavsett inriktning (Carson 1998).

Även om forskningen kring nystartandet av småföretag har varit mycket omfattande har det knappast skrivits något om hur en "destination" startas eller får sin identitet (Johns and Mattsson 2002). Denna uppsats har som syfte att kortfattat analysera den process som genom samarbeten och entreprenörskap, transformerat en bygd till en destination *i sig*. Vårt intresse är att spåra mekanismerna bakom hur en *kulturell identitet* kan skapas. Vi har därför som metod valt att kortfattat beskriva och analysera "I Arns Fotspår" (Mattsson och Praesto 2003) med hjälp av den person som initierat projektet, Anja Praesto. Genom henne har vi fått tillgång till en omfattande och longitudinell datamängd från och med 1998 till och med våren 2003. Uppsatsen är uppbyggd enligt följande. Först beskriver vi den kronologiska utvecklingen genom att belysa ett antal kritiska händelser (Flanagan 1954). Därefter försöker vi förklara vad som underlättat, respektive hindrat, projektets utveckling genom att formulera några övergripande slutsatser utifrån en modell (Jensen-Fussing *et al.* 2003) om hur en kulturell identitet kan skapas.

Ett kronologiskt angreppssätt genom en analys av kritiska händelser

Vi har valt att redovisa projektet kronologiskt. Projektets process innehåller ett antal kritiska händelser (Flanagan 1954), vilka har valts utifrån deras betydelse för projektets fortlöpande utveckling. Dessa händelser har författarna valt ut tillsammans och diskuterat dem med andra deltagare i projektet, i första hand Gillis Hellberg,

f.d. turistchef Skara, Jan-Erik Augustsson, f.d. läns-
museichef och Bo Öster, Västsvenska Turistrådet. Vi kom-
mer nedan att analysera dessa händelser i kronologisk
ordning.

- 1. Möjligheten föds;** *Vägen till Jerusalem* ges ut 1998, projektidén formas.
- 2. Jan Guillous "välsignelse";** författarens godkännande och positiva inställning till medverkan utgör startskottet till projektet, sommaren 1999.
- 3. Första verktyget;** Arn-broschyr blir största marknadsföringsverktyget och samarbete med kommunerna inleds, våren 2000.
- 4. Registrerat varumärke;** I Arns fotspår varumärkesregistreras våren 2001 på svenska och engelska, kvalitetssäkring från museets sida.
- 5. Arn-resor startar** test med två rundturer sommaren 2000.
- 6. Okunnighet och hållbar turism;** ökade turismvolymerna vållar besvär, ett besöksmål lyfts bort ur projektet våren 2002.
- 7. Arn-akademien;** samarbetsform mellan kommunerna och Västergötlands museum registreras som ekonomisk förening (utan kapital) våren 2002.
- 8. Arn-bolag?** ökade krav på kommersialisering och affärstänkande och samtidigt ökade krav på kultur-
miljövårdsaspekter – går detta att förena? Avgörande diskussion om Arn-projektets framtida form och organisation, våren 2003.

1: Möjligheten föds

Skaraborg, som tidigare varit ett eget län, blev årsskiftet 1999/2000 integrerat i det nya storlänet Västra Götaland. Trakten förlorade sin identitet och profil, när det blev en del i det stora länet. Skaraborg var dessutom en så kallad avfolkningsbygd och känd för låg utbildningsnivå. Det unika i regionen, som alltid utgör en konkurrensfördel (historia, natur, starkt lantbruk, bra kommunikationer), var visserligen känt, men inte tillräckligt exponerat eller exploaterat.

Jan Guillou, bidrog överraskande nog till detta. Hans första bok i en trilogi om den svenska medeltiden utkom 1998 och hade trakten mellan Vänern och Vättern som scen, dvs. det gamla Skaraborg. Guillous roman är en uppdiktad berättelse om en riddare, som skickligt placerats in i historiens verkliga händelser.

Jag, Anja Praesto, var från början måttligt intresserad av Guillous litterära produktioner, men blev rekommenderad att läsa den första boken *Vägen till Jerusalem*. En sällsam känsla infann sig bara efter första sidan, en intuitiv övertygelse om att den här berättelsen skulle medföra en potential om något jag först inte kunde få grepp om. Det handlade om människorna i trakten, om förlorad och återbördad identitet och stolthet, om att fånga en möjlighet och om att stå i fokus.

Efter att ha läst hela boken var övertygelsen än större. Jag insåg att detta var en gratisreklam för vår bygd och att vi på något vis måste använda romanen för att marknadsföra bygden. 1100- och 1200-talens historia, i det som skulle komma att bli det svenska riket, är unik för Västergötland och Skaraborg. Denna kännedom har under decennier förädlats och i viss utsträckning marknadsförts av främst amatörhistoriker. Det största publika genombrottet kom på 1980-talet, då tv-journalisten Dag Stålsjö sände en mycket omdebatterad serie i tv under namnet *Svea rikets vagga*. Vad Stålsjö tydliggjorde var att uppmärksamheten, och därmed forskningen, kring rikets tillblivelse hittills felaktigt varit riktad åt Stockholm och Mälardalen och istället borde riktas mot Västergötland.

Mycket källmaterial från tidig medeltid är förstört, men alla historiska fakta som återstår ger en bild av en dynamisk och omvälvande period. En stor del av makten var då centrerad till Skara och trakten mellan Vänern och Vättern. Att marknadsföra bygden genom dess unika historia har legat latent, men inga övergripande satsningar för detta hade gjorts, kanske för att det saknats en röd tråd. Jan Guillous uppdiktade berättelse om riddaren Arn byggde så väl på verklighetens historiska händelser, att vi nu hade en berättelse som band ihop episoder i både tid och rum.

Borgruiner, kyrkor, klosterlämningar och gamla färdvägar återuppstår framför läsaren av romanen, som följer Arn, hans vistelser på historiska platser och möten med personer som annars bara finns i ättelängder och släktscheman. Romanen ger en inblick i det politiska spelet kring en nations tillblivelse och uppbyggandet av en stat med kristen samhällsgrund. Man kommer nära livet i kloster och borgar och får en uppfattning om den kunskapsinförsel och kulturöverföring som ägde rum i Norden under tidig medeltid, främst från den muslimska kulturen.

2: Jan Guillous "välsignelse"

Efter att ha dryftat en del lösa tankar med bland annat folk inom turistsektorn, den lokala turistchefen Gillis Hellberg, kolleger inom museet och kyrkan beslöt jag mig för att kontakta Jan Guillou sommaren 1999. Frågan var hur han skulle ställa sig till att vi använde hans Arn till att exempelvis skapa en turistslinga i hans fotspår?

	1999	2000	2001	2002	Ökning 01-02
Askeberga			Ingen uppg.	10 000	
Eriksberg	500	2000	2 000	3 000	50 %
Forshem	10 000	20 000	48 000	70 000	45 %
Forsvik	23 000	27 000	39 000	45 000	15 %
Gudhem	4 000	5 000	17 000	33 000	78 %
Gestilren			10 000	15 000	50 %
Husaby	30 000	66 000	76 000	81 200	6 %
Kungslena		15 000	17 000	22 000	46 %
Domkyrkan	Stängt	40 000	40 000	50 000	25 %
Museet	35 000	33 000	34 148	39 687	18 %
Varnhem	27 000	30 000	40 000	50 000	25 %
Visingsö			17 023	20 245	19 %

Tabell 1: Antalet besökande 1999–2002.

Sannolikt hade projektet fått en helt annan utformning om denna kontakt inte tagits, eller om Jan Guillou inte hade givit sitt gillande. Han var dock mycket positiv och svarade per fax att han gärna bidrog till att utveckla projektet. I samma veva presenterade han i korthet vad som skulle hända i de två återstående böckerna, som skulle utges de närmaste åren. Han gav även förslag på orter, som var lämpliga att presentera i en turistsatsning utifrån såväl hans berättelse som verklighetens historia. Orterna som valdes ut var Skara, Varnhem, Gudhem, Eriksberg, Aranäs, Askeberga, Forshem, Axevalla hed, Forsvik, Kungslena och Gestilren. Sedermera tillkom Visingsö (2001) medan Aranäs plockades bort (2001).

Uppmuntrad och stöttad av bland andra Gillis Hellberg och stiftets representant, Sven-Erik Falk, då för tillfället informationschef i Götene kommun åtog jag mig den då informella uppgiften som samordnare. De goda relationerna med Jan Guillous förlag, Piratförlaget, har också gett möjligheten att få med informationstext på insidan av bok nummer två och tre i den inbundna upplagan. Detta är ett utmärkt tillfälle att ge läsaren ett mer värde, samtidigt som det profilerar bygden och projektet.

3: Första verktyget

Den med all säkerhet mest betydande produkten för projektet är den broschyr, som togs fram för att presentera "Arn-orterna". Den är framställd med utgångspunkt både från Guillous roman och platsernas verkliga historia. Foton, illustrationer och annan dekor förskönar trycksaken, som redigerades av en lokal reklambyrå. Broschyrens texter sammanställdes med stöd av museets fackfolk, arkeologer och kyrkoantikvarie Ragnar Sigsjö. En intern stödgrupp på museet var

tf. länsmuseumchef Agneta Boqvist och arkeolog Marita Sjölin (då Valfridsson). Arkeologerna Ylva Nilson och Mia Wretemark stod för textgranskning. På hemsidan www.skaramus.se följdes processen med broschyrens utveckling.

Broschyren, som sedermera blev prisbelönt av föreningen Svenskt Kulturarv, fick från första start en strykande åtgång. Den distribueras via besöksmålen, dvs. kyrkor, museer och turistbyråer förutom via postorder. Den har tryckts sammantaget i 100 000 ex. En mindre upplaga är tryckt på engelska och översättningar har också gjorts till tyska och spanska. Våren 2003 kom den femte utgåvan.

4: Registrerat varumärke

Var det intuition, revirtänkande eller känsla för affärer som gjorde att vi lät registrera varumärket "I Arns fotspår"? Nyttan av skyddet var då, januari 2001, osäkert men med tiden har det visats sig vara ett värdefullt steg.

Avsikten med skyddet var att kvalitetssäkra destinationen. Västergötlands museum är ett länsmuseum med ett nationellt uppdrag att samla, dokumentera och vårda föremål och handlingar i regionen. För museets kulturmiljöenhet ingår också att bevara fastigheter och kulturmiljöer i landskapet med särskilt historiskt värde. Såväl uppdragsverksamhet som publik verksamhet i form av utställningar och programaktiviteter måste präglas av vetenskaplig korrekthet, även om de exponeras på ett publikvänligt sätt. Ett kännemärke är, att museets utbud är trovärdigt och sanningsenligt, så långt forskningen kan visa. Att ta steget över till populariserande metoder och arbetssätt är inte självklart. Det kräver eftertanke och balans. Genom att äga varumärket "I Arns fotspår" säkerställdes insynen i utvecklingen av produkter och

arrangemang kring romanfiguren Arn. Grundtanken var, att upplevelsen alltid skulle innehålla ett mått av kunskap.

Ett varumärke stärks, när det används på rätt sätt i rätt sammanhang. Idag ser vi hur allt fler aktörer vill komma in på marknaden. Många vill sko sig på Arns dragkraft. Många idéer kan stärka varumärket, medan andra tvärtom kan ge fel bild och budskap. Därför arbetar vi mycket med att sprida kännedom om varumärket och att skapa samordning av alla Arn-relaterade aktiviteter. Flera avsändare skapar förvirring för kunderna. Ett exempel på detta är, när flera aktörer inom resebranschen arrangerar Arn-resor. Vi anser att resorna ska vara huvudprodukten i ”I Arns fotspår” och att de ska utvecklas i nära samarbete med besöksmål och guider. Eftersom kunskapsinnehållet i produkterna kring Arn har prioritet, blev det ett viktigt steg, att börja utbilda ”Arn-guider”. 20 guider rekryterades till en kurs som genomfördes med teori och praktik under tiden januari–mars 2001. En auktorisationsplan för dessa är under framtagning våren 2003. Kravet på en ”äkta” Arn-resa är att denna ska ske med auktoriserad Arn-guide. Mängder av resor görs med andra guider, där museet inte har någon möjlighet att bevaka innehåll och kvalitet.

Intressenter i form av underleverantörer och partners, som samarbetar med ”I Arns fotspår” bildar idag ett informellt nätverk. I dagsläget, våren 2003, förekommer inga skriftliga avtal mellan Arn-akademin och de fria aktörerna, men ett licens eller provisionsavtal är under diskussion. Allt godkännande, av att t.ex. använda en Arn-logotype, sker tills vidare muntligen efter genomgång i Arn-akademin.

5: De första Arn-resorna

Skulle Skaraborgs länsmuseum bli landets första museum med en egen resefilial? Till en början fanns tankar om att knoppa av en del av museet, som skulle sälja och marknadsföra historiska resor. Inledningsvis förekom en mängd förfrågningar om reseupplägg, vilket också museets marknadsavdelning bistod med. Emellertid ökade efterfrågan snabbt och situationen blev ohållbar. Medvetenheten väcktes om, att de aktörer som har researrangemang som affärsidé, dvs. buss- och resebolag och turistbyråer skulle utnyttjas.

Forellenresor i Skövde (www.forellenresor.com), är ett företag, som arrangerat bussresor sedan 1970. De verkade ha tydlig marknadsföring och ett bra utbud. Det var den insikten som gjorde att jag, våren 2000, stämde möte med företagets vd Bengt Ohlsson, för att diskutera en Arn-resa. Bengt, som inte hade läst Guillous roman, verkade först lite tveksam, men han var beredd att ta risken att på försök arrangera två resor under sommaren 2000. Tillsammans la vi upp en rutt, utbildade en par

teaterstuderande, Gunnar Rytterås och Jonas Ericsson för ett Arn-framträdande i Varnhem, anlidade Bengts dotter Eva-Lotta, sångstuderande i Umeå anlidades som ”Cecilia” i Husaby och gick ut med annons i samarbete med Skaraborgs Läns Allehanda (SLA). Det blev succé direkt. Resorna genomfördes 27/7 och 9/8. I båda fallen blev resorna fulltecknade (48 gäster) och kundutvärderingarna utföll mycket positivt. Guider på de första resorna var Josef Schnitzler och Anja Praesto. Resan gick utefter sträckan Skövde–Varnhem–Skara museum–Husaby–Forshem–Aranäs–Skövde.

I och med dessa första Arn-resor var reseindustrin ”I Arns fotspår” igång. Forellenresor arbetade fram ett eget koncept, som även idag genomförs. Exempel på andra researrangörer med Arn-resor är VL-resor (Vänernsborg), KulTur, (Stockholm: med Arn-guide) och Fo-resor, Göteborg, med egen guide. Specifikt för en ”äkta” Arn-resa är att man anlitar en auktoriserad Arn-guide. Detta garanterar, att det finns ett viss mått av kunskapsinslag i resan, samtidigt som dragkraften i form av romanens fantiserade brottstycken vidmakthålls.

Med åren har Arn-resorna ökat kraftigt. År 2002 genomfördes bara av Arn-guiderna 400 bussresor i Arns fotspår. Statistiken på besöksmålen visar en tydlig ökning (se tabell 1), dock har ingen undersökning gjorts om hur många besök, som görs där Arn är primära orsaken till resan.

6: Okunnighet och hållbar turism

Om det tydligare hade framgått att ruinen efter borgen Aranäs ligger på privat mark, är det inte säkert att denna plats valts som besöksmål i Arns fotspår. Detta framkom emellertid inte i de texter och handlingar jag hade tillgång till när besöksmålen valdes ut hösten 1999. Den ökade besökstillströmningen, som från till synes alla håll prisades, sågs inte med blida ögon av markägarna till Årnäs, familjen Ekman. Familjen Ekman har alltid varit historiskt intresserade och välkomnat besökare. Men det nya intresset medförde kraftigt ökade besöksvolymerna och nya problem. Folk genade över den privata trädgården, respekterade inte skyltningen, överskred normala besöksrutiner, klättrade på ruinens väggar och skräpade ned.

Samtidigt pågick utgrävningar knutna till ett treårigt forskningsprojekt, som syftade till att undersöka borg-ruinens ytterområde. Forskarna Lars Lundqvist och Magnus Stibéus var till en början roade av intresset från de allt fler besökarna, men situationen blev till slut ohållbar.

Därför beslöts i samråd med familjen Ekman att utesluta Aranäs som besöksmål knutet till projektet. Platsen öppnades så småningom och gjordes tillgänglig genom en ny gångstig från en nyjord parkeringsplats vid en väg öster om gården genom ny skyltning. Länsstyrel-

sen stöd för detta. Det är idag möjligt för mindre grupper att besöka borgen.

Dessa händelser tydliggjorde två problem, som fått effekter på projektets fortsatta utveckling. Det ena är att under projektets utveckling lägga större uppmärksamhet på faktorer som måste samverka för att man ska leva upp till mottot ”hållbar turism”, exempelvis att låta markägare och andra intressenter delta i processen från början. Det andra är hur man ska ställa sig till att en fantasifigur (Arn) gör en plats mer känd än en verklig (Torgils Knutsson på Aranäs) och om det är till nytta eller inte för såväl turismen som för forskningen och historieintresset.

7: Arn-akademien

Samarbetet med kommunernas turistorganisationer inleddes i någon form redan 1999 i och med att Arn-projektet startade. För att förstärka samarbetet mellan museet och kommunerna etablerades och registrerades Arn-akademien hösten 2001. Västergötlands museum är som juridisk person projektägare och har en ständig sekreterare i Arn-akademien. De övriga medlemmarna består av kommunernas turismansvariga eller motsvarande. Från början var avsikten att också involvera kommunernas kulturansvariga, men detta har till stor del inte genomförts. Arn-akademien är ett planerings- och beslutsforum som träffas en gång per månad. Planering sker för såväl operativa delar som annonskampanjer, kundregister och besöksmålsutveckling, men också strategier och framtidsfrågor hanteras. Kommunernas satsar för 2003 förutom arbetsinsatser 30 000 kr.

8: Hur förvalta Arns kulturella identitet i framtiden?

Under projektets gång har det allt oftare diskuterats hur ”I Arns fotspår” ska drivas framledes. Det är inte rimligt att projektstyrning idag sker från museet med så knappa resurser. 1 1/2 person, som dessutom har ordinarie marknadsförings- och informationsuppgifter, kan inte på sikt sköta projektet inom ramen för sina tjänster.

Frågan är, hur mycket man ska förvänta sig att det offentliga kan bidra med i en framtid? Mot bakgrund av att från offentligt håll satsade medel på turism ger tillbaka cirka 60 procent i form av bland annat ökade skatteintäkter, är det rimligt att samhället även fortsättningsvis bekostar en del av utveckling och marknadsföring av kulturturism av typen ”I Arns fotspår”. Västergötlands museum har i dagsläget också en slags självupppoffrande roll, eftersom museet står för styrning och engagemang, men mycket lite pengar från Arnturismen kommer museet till del. Museet befinner sig också ett känsligt läge eftersom ekonomin är hårt ansträngd. Ett gott rykte och mycket uppmärksamhet

har genom Arn-projektet riktats mot museet, men detta räcker nog inte, en ökad affärsmässighet måste till. Detsamma gäller de övriga besöksmålen, som inte får del av de största inkomsterna.

Under 2003 kommer ett förslag att utarbetas om att ”I Arns fotspår” ska överföras till eget bolag, alternativt att museet får utökade resurser för att driva projektet. En utredning om detta är beställd av Tillväxtavtalsområde Västra Skaraborg och Tillväxtavtalsområde Mellansjö och utförs av TURI, Turismens utredningsinstitut under 2003.

Ett Advisory board har satts samman av experter från olika områden i syfte att arbeta med visionen: ”2007 har Västra Götaland rollen som Sveriges självklara historiska centrum för forntid och tidig medeltid – för Sveriges enande och kristnande. Regionen är ett eftertraktat besöksmål med verklighetens historia som arena.” Detta Advisory board består av: Jan Svanberg, professor i historia, Stockholm; Eric Wegreus, f.d. Riksantikvarie, Lund; Dick Harrison, professor i historia, Lund; Sven-Erik Falk, informationschef Skara stift; Leif Elm, affärsman, ordf. turistbolaget Götene/Lidköping; Lars Nordström, ordf. kulturnämnden, Västra Götalandsregionen; Jan-Erik Augustsson, f.d. länsmuseumchef, professor i arkeologi.

Kulturell identitet: en analys och några övergripande slutsatser

Bakomliggande faktorer

Vi avslutar nu med en analys av hur den kulturella identiteten formades. Låt oss inledningsvis ta upp några bakgrundsfaktorer, som vi tror har underlättat skapandet av bygdens kulturella identitet. För *det första* är den lokala samhörigheten betydelsefull. Västgötabygdens historia och dess besöksmål är unika. Tidigare och nuvarande mediala uppmärksamhet gör att Skaraborgsborna är medvetna om sin särart och historia. Ett konkret projekt som Arn skapar intresse, engagemang och entreprenöranda, därför att det finns en latent historisk medvetenhet.

För *det andra* lever vi i en medial tid där fantasi och sagor säljer. Pokémon och Warhammer har blivit en miljonindustri. Harry Potter och Sagan om Ringen trolldrömmar miljoner besökare runt i världen. Historien om Arn går hem just därför att han är en kombination av fantasi och verklighet. Historia ger förankring i både dåtid och nutid. Museer, kyrkor och ruiner är platser både för nya kunskaper och eftertanke.

En *tredje faktor* kan skönjas i en ny kunskaps-trend – kunskap har blivit underhållning. Att kunna sin historia är allmänbildning och allmänbildning har blivit mode. Många av Skaraborgs undersökningar om turisternas intressen visar att efterfrågan på att lära i resandet ökar.

Turister vill lära sig något på sin fritid, något att ta med sig hem efter sin resa. Arn-böckerna är väl underbyggda med historiska fakta, detta gör att de kan användas för inläring med underhållning.

En fjärde kändisfaktor kan ha haft betydelse. Jan Guillou är inte bara författare utan en energisk och aktiv journalist och debattör. Periodvis är han mycket kontroversiell och omdiskuterad. Hans popularitet i Västra Götaland är enorm och hans framträdanden brukar medföra långa köer och dra fulla hus. När projektet bjöd in till ett föredrag med Jan Guillou i domkyrkan hösten 2000 kom 900 personer. Folk började köa utanför kyrkan flera timmar innan framträdandet. Självklart ger Jan Guillou Arn-projektet dragkraft.

Kulturell identitet: en analys

Låt oss analysera förloppet utifrån en modell (Fussing-Jensen *et al.* 2003) som bygger på att en attraktion (egentligen en abstrakt besöksattraktor) kan förstås genom ett helhetstänkande i form av en *scen*. Scenen består av sammanhanget mellan olika platser och faciliteters attraktionsförmåga i en bygd. Detta sammanhang har skapats av berättelsen om Arns liv och de platser som utgör resmål i bygden. Även om scenen är själva händelseförloppet i en novell, så är den sammanhållande länken en uppdikad historisk person med en egen identitet. Det är denna *personliga identitet* som länkar ihop platser och händelser. Den kulturella identiteten sammansätts av ytterligare delar genom att historiska "bevis" presenteras i form av byggnader, platser och symboler. Själva scenen blir alltså konstruerad runt Arns liv eller "i hans fotspår", en mycket träffande metafor. Ju mer historiska fakta och kvarlåtenskap som finns, ju bättre är möjligheterna att bygga upp den kulturella identiteten. Men förutsättningen är att berättelsen om personen är stark och engagerande och når ut till en stor läsekrets. På så vis är scenen både konstruerad och kommunicerad.

På detta sätt får den bygd, där Arn var verksam, sin egen identitet genom att kunskap identifieras och presenteras om platser och besöksmål. Identiteten avgränsas genom dessa platsers läge och betydelse för händelseförloppet, de blir delar av identiteten. För att ytterligare stärka identiteten har ett varumärke registrerats, för att kontrollera kvaliteten på besöksnäringens aktiviteter och aktörer. Många är småföretag med ekonomiska intressen. Detta varumärke används för att främja samarbete och ta fram långsiktiga kommunikations- och markandsföringsstrategier. Experter engageras för att öka trovärdigheten och minska riskerna för ytlighet och kommersiell exploatering. Alla dessa former för samarbeten stärker och bevarar den kulturella identiteten.

Även om Anja Praesto enligt ovan fungerat som en social entreprenör har hon varit drivande (tillsammans

med Jan Guillou) i utformningen av den ursprungliga scenen. I modellens termer (Fussing-Jensen *et al.* 2003) har hon varit en "scene-maker". För att få en hållbar besöksnäring krävs dock vad som kallas en "scene-taker", dvs. en person eller organisation som tar sig an uppgiften att förvalta och utveckla scenen.

Det är denna roll som hon nu tills vidare upprätthåller med en allt större arbetsbelastning. Mycket samarbete behövs för att få småföretag och offentliga organisationer att se framförallt den ekonomiska nyttan av att upprätthålla scenen (eller i nytt och mer komplext språkbruk den *kulturella identiteten*). Vi har noterat att många intressenter inte får det ekonomiska utbyte som kanske krävs för ett långsiktigt deltagande. Vad vi nu kan se är behovet av att bygga upp en "scene-taker" funktion i projektet. Detta blir avgörande för den framtida utvecklingen. För att denna funktion ska kunna generera ekonomisk tillväxt behövs dessutom "samarbeten i nätverk" mellan nya och existerande småföretag i samspel med offentliga organisationer och myndigheter. Dessa samarbeten måste grundas både på ekonomiska incitament, lokalt intresse och engagemang.

Om vi kort ska sammanfatta de lärdomar och andra förutsättningar som Arnstudien och liknande fallstudier gett oss (Mattsson och Praesto 2003; Jensen *et al.* 2003; Johns och Mattsson 2002) blir det följande:

- Lokalt stöd är avgörande.
- Initiering av ledarskap och entreprenörskap bland lokala och regionala småföretag är nödvändigt.
- Nätverkssamarbeten med ekonomiskt utbyte är ett måste.
- Nationell och kanske även internationell publicitet är mycket lämplig.
- Hållbar och kontrollerad besöksutveckling bör hanteras genom en stark kulturell identitet.
- Kvalitetskontroll stöder identiteten på sikt.

Dessa sex lärdomar sammanfattar vad som måste till för att framgångsrikt bygga en kulturell identitet. Låt oss avslutningsvis ta upp några frågor om just den kulturella och ekonomiska kvalitetskontrollen, då latent konflikter negativt kan påverka samspelet mellan ekonomi och kulturintressen.

Kritik mot fantasihistoria och ekonomisk vinning

Då och då framkommer kritik från vetenskapligt håll beträffande lämpligheten att ett museum håller liv i en berättelse om en fantasiperson. Risken är uppenbart större att läsarna och besökarna blandar saga och sanning, om ett museum initierar resor, arrangemang och reklam kring en person som verkar vara historiskt riktig, men inte är det. Felet anses således vara att ett länsmuseum "leker med sanningen". Kritik framkommer regelbundet att det i museets verksamhet inte är tillräck-

ligt tydliggjort, att Arn aldrig funnits på riktigt. Även vissa besökare blir ibland upprörda, när de inser att Arn som person är uppdiiktad. Denna villfarelse uppstår emellertid hos den icke historiskt kunnige redan under det att böckerna läses. När de sedan kommer till bygden, för att studera romanens miljöer blir en och annan besviken över att riddarromantiken är påhittad.

Till museets och projektets försvar kan anföras, att det sannolikt är fler människor som lär sig något om historien, genom att vi lockar böckernas läsare att besöka museet och de historiska platserna. Ju mer publik, desto större chans att få berätta om skillnaderna mellan romanen och verkligheten.

Det finns en del som anser att chansen är stor att Arn kommer att leva kvar som litterär figur i stil med Ivanhoe eller Robin Hood. Förhoppningsvis kan projektet fullfölja strategin att fokusera intresset kring Västgöta-bygden och dess roll i tidig medeltid. Sagans Arn och verklighetens berättelser kan båda fungera som identitetsbärare. Troligtvis finns det ingen bättre möjlighet än att marknadsföra Västgötabygdens historia med hjälp av Jan Guillous roman, eftersom den riktar sig till så många människors nyvaknade intresse. Detta har resulterat i

flera priser, såsom Stora Turismpriset 2003 tilldelades Jan Guillou för "I Arns fotspår". Företeelsen har ett medialt intresse som t.ex. en kommande tv-serie (TV4 våren 2004) och nya produkter (tecknad bok, cd-spel) kring Arn. Allt detta bidrar givetvis starkt till att hålla liv i både Arn och I Arns fotspår ett antal år framåt. Risken finns naturligtvis att en hård kommersiell exploatering av Arn genom diverse skrappprodukter kan skada det kulturella budskapet. Här ligger en latent konflikt mellan kultur och ekonomi som bör beaktas.

Oavsett om "Arn dör" eller inte tror vi att kultur-arvsturismen i bygden har inlett en utveckling som inte kommer att stanna av. Idéerna kring hur historiska platser och arrangemang kan utvecklas är många. Om infrastrukturen utvecklas parallellt kan turismen vara den faktor som gör området mellan och kring Väner och Vättern till en attraktiv bygd att bo och verka i. Statistiken ser positiv ut. Antalet gästnätter i Västra Götaland har t.ex. det senaste åren ökat betydligt. Turism och upplevelseindustri gör landsbygden konkurrenskraftig som besöksmål. Historia och kulturarv är sannolikt faktorer som kommer att få ökad betydelse.

Referenser

- Blazevic, B. (1998), The Strategy of Destination Development. *Tourism and Hospitality Management*. 4 (2) s. 263–271.
- Carson, D. (1998), The Marketing-entrepreneurship Interface: A Critique and Some Pragmatic Alternatives for Marketing Managers, *Irish Marketing Review*, 11, (1), s. 49–58.
- Evans, M. R., Fox, J. B. & Johnson, R.B. (1995), Identifying Competitive Strategies for Successful Tourism Destination Development. *Journal of Hospitality and Leisure Marketing*. 3 (1) s. 37–45.
- Fadahunsi, A., Smallbone, D. & Supri, S. (2000), Networking and Ethnic Minority Enterprise Development: Insights from a North London Study. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 7 (3) s. 228–240.
- Flanagan, J. (1954), The Critical Incident Technique, *Psychological Bulletin*, 51, (4), s. 327–358.
- Fussing-Jensen, C., Mattsson, J. & Sundbo, J. (2003), An Attractor-Based Innovation System in Tourism: The Crucial Function of the Scene-taker, *Entrepreneurship and Regional Development*, (in press).
- Johns, N. & Mattsson, J. (2002), Destination Development through Entrepreneurship: A Comparison of Two Cases, manuscript under review, Centre for Regional and Tourism Research, Bornholm, Denmark.
- Johns, N. & Mattsson, J. (2003), Managing the Service Encounter in Tourism, in: *Managing Employee Attitudes and Behaviours in the Tourism Industry*, Salih Kusluvan (ed.). Nova Science Publishers: New York.
- Lynch, P. A. (2000), Networking in the homestay sector. *Service Industries Journal*. 20(3) s. 95–116.

- Maniukiewicz, C., Williams, S. & Keogh, W. (1999), Partnerships and Networks: Lessons from Facilitating Entrepreneurship. *Journal of Small Business and Enterprise Development*. 6 (1) s. 68–79.
- Mattsson, J. & Praesto, A. (2003), In Arn's Footsteps: The Creation of a Swedish Cultural Destination, paper presented at the Scandinavian Research Conference on Tourism and Hospitality, Stavanger, Norway, October, 3–5, 2003.
- O'Donnell, A. & Cummins, D. (1999), The Use of Qualitative Methods to Research Networking in SMEs. *Qualitative Market Research*. 2 (2) s. 82–91.
- Page, S. C., Forer, P. & Lawton, G. R. (1999), Small Business Development and Tourism: Terra incognita? *Tourism Management*. 20 (5) s. 435–459.
- Thompson, J. L. (2002), The World of the Social Entrepreneur. *International Journal of Public Sector Management*. 15 (5) s. 412–431.

Utveckling och professionalism – bevarandets predikament

CHRISTER BENGIS

Sammanfattning

Sambandet mellan regional utveckling och kulturarvet gäller inte i första hand den regionala nivån (vilket kanske låter paradoxalt), utan den ekonomiska utvecklingen i allmänhet, vilken kännetecknas av att den ekonomiska växten föranleds av kunskapsrelaterade, konsumtionsinriktade verksamheter (turism, undervisning, kulturindustri, etc.) Det är givet att denna strukturomvandling tar sig regionala uttryck, men man kunde lika bra studera denna omvandling på det lokala planet eller på riksplanet. Den sista infallsvinkeln kunde kanske föredras, då den bästa statistiken ofta finns på riksnivå. Med detta vill jag ha sagt att uttrycket ”regional utveckling” lika bra kunde substitueras med begreppet ”ekonomisk växt” i allmänhet. Den ekonomiska växten har i allt högre utsträckning som drivkraft kunskapsrelaterad, immateriell konsumtion, oberoende av regional kontext. Det är sedan en annan sak att man regionalt kan slå mynt av detta, om man har kunskaperna och viljan.

Det är kanske inte ”samhällsstrukturer” som definierar grundläggande begrepp, utan två mera specifika instanser, nämligen dels den ekonomisk-politiska sfären, dels olika professioner. Inom kulturarvssektorn ser man tydligt hur stark vissa professioners inflytande är på förståelsen av de grundläggande begreppen (kulturarv, värde, autenticitet, etc.) och hur dessa professioners agerande i det långa loppet syftar att stärka den egna yrkesgruppen (se artikel i *Journal of Nordregio*, no. 4/2002). Professioner eftersträvar expertstatus eftersom detta innebär monopol på kunskap. Därför är experter ovilliga att ge lekmän inflytande på debatten om grundläggande begrepp. Det kunde innebära att experterna (t.ex. läkare, arkitekter) förlorade en del av sin expertstatus (t.ex. arkitekterna som experter på estetik, eller konsthistorikerna som experter på artefakters konsthistoriska värden).

Den ekonomiska sfären antas ofta fungera likt naturlagarna, oberoende av subjektiva önskemål. Denna tanke omhuldas speciellt av de ekonomerna, som besitter expertkunskap. De talar gärna om för oss andra vad som måste göras för att vi skall få ekonomisk växt. Men ekonomi är givetvis ingenting som är skilt från specifika intressen. Man bör göra skillnad på privatekonomiska intressen och allmänekonomiska intressen. I den

liberalistiska traditionen är ”allmänekonomiska intressen” nonsens, men inte om man vill beakta kulturarvet som ekonomisk resurs.

Låt oss ta en stad som exempel. Nästan varje enskild fastighetsägare i en stad vill optimera avkastningen på sin egendom, oberoende av dess kulturhistoriska värden och ofta genom att förstöra dess historiska värde. Men det kan finnas ett allmänekonomiskt intresse (t.ex. turism) att bevara och konservera staden: Skyskrapor i Venedig skulle vara förödande för stadens ekonomi! Detta kanske är kärnan i kulturarvets tillväxtpotential: det är fråga om ett allmänekonomiskt intresse som accentueras då skalan minskar. Om en del av Sveriges kulturarv förstörs är det ingen katastrof för Sverige, men om några byggnader i Gamla Stan i Stockholm förstörs och ersätt med nybyggen kan detta på sikt ha en förödande effekt för hela Stockholm turistnäring.

Då vi talar om ”regional utveckling” i relation till kulturarvet säger det, tror jag, rätt litet, om vi inte preciserar frågeställningarna. Därför måste ”en instrumentell syn” efter kulturmiljövårdens behov” skapas med utgångspunkt i preciserade frågeställningar.

Min utgångspunkt ligger dels i ett idéhistoriskt resonemang om bevarandeideologiernas bakgrund, dels i kommentarer till de nordiska riksantikvarieämbetenas begreppsvärld och uttalade målsättningar. I och med att jag tar upp aktuella frågeställningar tar jag även indirekt ställning till det forskningsbehov som berör utvecklandet av kulturarvsförvaltningen.

Med hänvisning till seminariets titel, ”Regional utveckling...”, är kraven på att den offentliga förvaltningen skall ta sitt ”utvecklingsansvar” en given del av min inledning. Jag reflekterar kritiskt över vad detta kan betyda med hänvisning till vad de nordiska ämbetena själva sagt i frågan. En annan infallsvinkel som sällan berörs, men som enligt mitt förmenande är helt central, är de olika i bevarandet involverade professionernas ideologier och snäva yrkeskårintressen. Jag tror att professionalismen är en viktig drivfjäder i utvecklingen av förvaltningen av kulturarvet.

De nedanstående punkterna är en sammanfattning av föredraget. Avsikten är att peka på en ofta förbisedd aspekt på kulturarvet. Jag förfäktar åsikten att kulturarvet är en social konstruktion och definieras i ett socialt spel där olika professioner har stort inflytande på

resultatet. Professionerna axlar expertrollen, vilket föranleder frågan: Vad kan man vara expert på? Kan man vara expert på frågor (såsom etik och estetik) om vilka kunskaper inte kan ackumuleras historiskt, utan endast individuellt, under ens livstid? Arkitektkåren är vald som exempel eftersom jag själv är arkitekt till grundutbildningen.

- Vad är konst? Efter den institutionella konstteorins globala segertåg under de senaste tjugo åren lyder svaret: Konst är det som definieras som konst! Konsten anses vara en social konstruktion som inte mera har någonting att göra med specifika egenskaper hos konstverket. Vad som är konst definieras av den såkallade konstvärlden som består av centrala aktörer likt gallerister, museichefer, kuratorer och intendenten, konstnärer, kritiker, investerare, konnässörer och den initierade publiken.
- Vad är ett kulturarv? Begreppet har likt konsten relativiserats till den grad att snart sagt vilken artefakt som helst har potentialen att kunna upphöjas till kulturarv. Då begreppet "kulturarv" uttolkas är det kanhända fråga om en social konstruktion. I likhet med kostvärlden kanske det finns något vi kunde kalla kulturarvsvärlden, som definierar vad som skall kallas kulturarv. Vilka aktörer och roller som ingår i denna kulturarvsvärld må lämnas osagt, men vissa professioner såsom antikvarier, konstvetare, arkeologer och arkitekter är mera än statister i spelet.
- Då det värdefulla definieras inom ramen för ett socialt spel kommer de skilda aktörerna att tilldelas en roll som i storlek och inflytande står i relation till respektive aktörs betydelse och auktoritet. En viktig del av den professionella prestige är graden av specifik begåvning, kunskaper och erfarenhet som respektive aktörsgrupp kan göra anspråk på. Experten kan och vet per definition saker som inte är var kvinnas och mans egendom.
- För att förstå hur kulturarv konstrueras socialt kunde det vara givande att reflektera över hur de involverade professionerna har lyckats hävda sig under tidens gång, hur professionerna konstituerats, hur de nått social acceptans och hur de lyckats inmuta specifika kunskapsfält med tillhörande auktoritetsanspråk. I detta avseende är arkitektyrkets historia av speciellt intresse då det är mycket gammalt och yrkeskåren eventuellt spelar en framträdande roll i kulturarvsvärlden.
- Historiens äldsta namngivna arkitekter hörde till det

ledande skiktet i samhället, någon t.o.m. upphöjd till gudomlighet såsom Imhotep. Sedan har det burit nedåt, varit bergochdalbana, för att under renässansen och därefter igen bära uppåt. Det avgörande steget för arkitekterna har varit att ta sig upp från det simpla hantverksskrået till parnassens intellektuella upphöjdhed.

- I romantikens anda har arkitektkåren gjort anspråk på konstnärskapets genialitet, en talent förbehållen de utvalda. Samtidigt framhålls även att yrkeskåren är den enda av de i byggande involverade professionerna med en estetisk utbildning (förutom alla andra kunskaper och färdigheter), vilket skulle göra den ägnad att axla generalistens mantel och inta en ledande ställning i gestaltningen av den fysiska miljön. Professionalismen är alltså dubbelt garanterad, dels genom medfödda egenskaper framgallrade genom urval, dels genom den specifika utbildningen.
- Arkitektkåren har även lyckats hävda sig på ett annat sätt, genom att göra anspråk på att vara den sanna uttolkaren av sin samtid: den som skapar artefakter anses spegla sin samtid. Denna historicismens tankefigur kan eventuellt beläggas historiskt genom att studera formgivning över tiden och sortera artefakter enligt stil och period. Arkitektkåren har klarat tricket att vända på steken och göra det tidigare endast postumt verifierbara till det dagsaktuella. Existensen av en tidsanda och dess fysiska uttryck är alltså inte någonting som fastställs i efterhand, utan en tolkningsrätt som en profession, arkitektkåren, gör anspråk på.
- Historicismen är likt genikulten i många stycken ett barn av romantiken – liksom de historiska vetenskaperna – och arkitektkårens anspråk på besittningsrätt till tidsenlighet och genialitet har kanske funnit acceptans hos historikerna då tanken om historisk utveckling (eller mera generellt: förändrighet) ingår som en integrerad del i de historiska vetenskapernas tankegod.
- Idéerna om tidsenlighet och utveckling har formulerats i hundratals charters, deklARATIONER och utprop rörande bevarandefrågor under 1900-talet och arkitektkåren har haft ett stort inflytande på formuleringarna. Det finns knappast ett enda dokument av denna art som skulle vara logiskt konsistent eller i begreppligt avseende ens förståeligt för personer utanför kulturarvsvärlden. Utvecklingsaspekten i dessa dokument är ofta framhävd genom allmänna omskrivningar som vid en noggrann läsning antyder specifika stilistiska preferenser.

- Man kan fråga sig i vilken utsträckning enskilda professioners expertanspråk är förenliga med de krav och förhoppningar som allmänheten företräder. T.ex. anspråket på estetisk expertis betyder ju per definition att kriterierna för bedömning av det formgivna förbehålls en avgränsad grupp. I dagens värld håller de estetiska experterna sig med estetiska preferenser som starkt avviker från de gängse förekommande. Modernismens historia kunde beskrivas som en lång kamp mot förhärskande smakriktningar. Kanske det är dags för en kritisk granskning av de skilda professionernas idéhistoriska barlaster – om vi vill leva upp till föreställningen att alla har del i arvet?
- Varför skulle jag acceptera att en expert på estetik har mer att säga till om än jag själv rörande utformningen av vår fysiska miljö – jag har ju egna preferenser som bygger på livslång erfarenhet? Varför skulle jag acceptera konsthistorikernas krav på att kulturmiljöns dokumentationsvärde bör beaktas om jag tycker att slutresultatet blir dåligt och dessutom känner min historia utan pekpinnar? Varför skulle jag som invandrare från en utomeuropeisk kultur acceptera att en för mig meningslös byggnad har ett svensk-nationellt bevarandevärde?
- Varför skulle vi acceptera att experter på forntiden är experter på framtiden, eller att samhälls- och beteendevetare skall tala om för oss hurdant samhälle vi skall ha eller hur vi skall bete oss? En grundläggande förutsättning för expertis är att experten representerar kunskaper som är ackumulerbara. Kanske är det så att endast naturvetenskaplig och teknisk kunskap (som genererar ekonomisk växt) kan ackumuleras från släktled till släktled. Kanske kunskaper om etik och estetik inte kan ackumuleras, utan de är beroende av personlig talent och individuell utveckling under individens livstid? I så fall kanske det inte kan finnas experter på etik eller estetik in den meningen att deras kunskaper i respektive ämne skulle vara större än vad man hade redan under antiken?
- I ett regionalt utvecklingsperspektiv diskuteras kulturarvet inte i första hand i etiska eller estetiska kategorier, utan i relation till investeringar och avkastning. De värden som de i bevarandet involverade professionerna traditionellt förknippat med kulturarvet ersätts allt mer med konsumenternas preferenser. De traditionella professionernas diskurser blir kanske inte mindre relevanta, men de får dela säng med kraven på utveckling, alltså ekonomisk växt. I detta nya spel kommer säkert de i bevarandefrågor engagerade professionernas etiska och estetiska omdömen att ifrågasättas och bestridas allt mer.

Samspelesprocesser och konflikter inom kulturmiljövården

GÖRAN CARL

Betydelsen av kultur och kulturmiljö i det moderna samhället

En diskussion om kulturen och kulturmiljöns roll i det postindustriella samhället måste ta utgångspunkt i de strukturella förändringar som skett i ekonomin. I det gamla industrisamhället spelade kulturen en annan och en mindre framträdande roll för stadens utveckling jämfört med i dagens moderna samhälle. Då var de platsbundna tillgångarna i form av skog, vatten, malm och jordbruksmark samt den fysiska infrastrukturen avgörande förutsättningar för utveckling av en ort. Företagen var i hög grad geografiskt bundna till platsen. Och, där jobben fanns – dit flyttade människorna.

I det postindustriella samhället har detta förändrats. Utvecklingen har kännetecknats av en ökad rörlighet både hos människor och hos företag. Det moderna näringslivet är inte på samma sätt som tidigare låst till specifika lägen. Snarare kännetecknas det moderna företaget av att det är rotlöst, vilket betyder att beslut om verksamhetslokalisering föregås av bedömning av olika alternativ på en regional, nationell eller global nivå.

På motsvarande sätt har rörligheten ökat bland individerna. Förbättrade kommunikationer har inneburit möjligheter att allt mer separera arbete och boende. Konsekvensen har blivit att vi i genomsnitt pendlar allt längre till arbetsplatsen. Möjligen är vi också mer benägna att flytta än tidigare generationer. Studier av till exempel studenters flyttvanor tyder på att så är fallet. Sammanfattningsvis kan man lite förenklat säga att tidigare flyttade vi som arbetskraft till jobben, nu flyttar jobben till arbetskraften.

Vad har då detta med kultur och kulturmiljö att göra? Den koppling som kan göras är följande. Utvecklingen av transport- och kommunikationstekniken har alltså inneburit att vi som individer, givet en viss arbetsplats, ofta kan välja mellan ett antal bostadsorter. Vad avgör då individens val av bostadsort? Att påstå att kultur och kulturhistoriska kvaliteter är helt avgörande vore en överdrift. Individens val av bostadsort avgörs av ett flertal faktorer; arbetsmarknad, bostadsmarknad, fritidsutbud, utbildningsmöjligheter etc. Den poäng som dock kan göras är att samtida forskning pekar på att kultur och kulturmiljö är faktorer som väger tungt för individens val av bostadsort. Här finns också en koppling

näringslivets lokalisering. För att attrahera och behålla sina anställda söker sig företagen till städer som upplevs som attraktiva och konkurrenskraftiga.

Vad gör kultur och kulturmiljö viktigt?

Det finns ett flertal förhållanden som sammantagna förklarar varför kultur- och kulturmiljö är viktigt. Naturligtvis kan man hävda att kultur har, och alltid har haft, en viktig roll för individens välfärd. I dagens snabbt föränderliga samhälle finns det skäl att tro att denna betydelse ökat, genom att såväl den byggda miljön som många kulturyttringar står för kontinuitet och trygghet. Man kan också se att kulturen kan spela rollen av ett socialt kitt i ett samhälle där många av de företeelser som tidigare bidrog till social sammanhållning, som till exempel ideologisk övertygelse eller klasstillhörighet, vittrar.

Förutom denna direkta nytta för individerna spelar kultur en viktig samhällsroll i två bemärkelser. För det första har kulturen en växande ekonomisk betydelse. Kultur kan ses som en näringsgren som sysselsätter en växande andel av arbetskraften. Utöver kulturarbetarnas produktion finns en betydande kulturkonsumtion. Denna utgörs av kulturprodukter eller kulturtjänster. Kulturkonsumtionens ekonomiska betydelse kan vara direkt eller indirekt. Direkt konsumtion är exempelvis inköpet av en biljett medan den indirekta kan bestå i köpet av en musikkassett och det ekonomiska värde den representerar i form av inspelning, tillverkning, marknadsföring och distribution.

Den andra samhällsrollen är svårare att ange i precisa termer. Det handlar här om hur kultur- och kulturmiljö påverkar en stads image och rykte. Trots svårigheten att exakt kvantifiera dessa effekter visar undersökningar som gjorts att kulturaktiviteter och kulturmiljö är viktiga ingredienser i det som formar en positiv bild av en ort eller en stad.

Vad är kultur och kulturmiljö?

Insikten om kulturen och kulturmiljöns betydelse för stadens attraktivitet och konkurrenskraft har föranlett en

diskussion om vilka kulturrelaterade investeringar som ger störst effekt. Denna diskussion förs i ljuset av att många investeringar som gjorts, i efterhand inte visat sig ha de effekter som förväntats. Antalet besökare blir lägre än beräknat, verksamheten får inget större medialt eller allmänt intresse och bidraget till ortens image blir blygsamt. Mycket talar för att en effektiv kultursatsning måste göras med insikt om att vi som individer är olika och har varierande uppfattningar och värderingar av kultur. Det som för en person är viktigt är för en annan ointressant. Mycket talar alltså för att kultursatsningar måste ha bredd för att få ett genomslag. Denna slutsats kan bidra till att förklara varför investeringar som gjorts i en specifik anläggning, exempelvis ett konserthus eller ett museum, inte fått den avsedda effekten, att vara en katalysator eller vitamininjektion som behövdes för att successivt förändra bilden av orten och dess attraktivitet. Snarare utmärks då lyckosamma strategier av mångfald. Det handlar om att kombinera investeringar i fysisk kulturmiljö med kultur som upplevelse. Kulturmiljön är då såväl enskilda byggnader som sammanhållna bebyggelsemiljöer och attraktiva stråk i den byggda miljön. Kultur kan på motsvarande sätt omfatta en mängd olika aktiviteter allt ifrån ”de fina konsterna” till underhållning och upplevelser av lättsammare slag.

Är investeringar i kultur och kulturmiljö lönsamma?

Slutsatsen av ovanstående är alltså att kultur kan fylla rollen som motor för utveckling av en stad eller region. Problemet ligger i att satsningar på kultur är långt ifrån säkra investeringar. På samma sätt som kultursatsningar kan ge upphov till ringar på vattnet och betydande positiva strukturella effekter, så kan fungera som isolerade satsningar utan mer än marginell påverkan på det omgivande samhället. Något enkelt svar på vad som är lönsamt respektive olönsamt finns inte. Däremot finns såväl forskning som praktiska erfarenheter som kan ge en fingervisning om hur en kultursatsning kan slå ut. Följande faktorer är av betydelse.

En avgörande faktor är naturligtvis aktiviteten i sig själv, dvs. huruvida denna upplevs som attraktiv, både i förhållande till andra lokala aktiviteter, och i förhållande till andra likartade aktiviteter på andra håll. En andra faktor rör service som en besökare behöver. Det kan här handla om mat och logi. Det handlar också om möjligheter att besöka närbesläktade kulturaktiviteter samt möjlighet till shopping eller rekreation. Av betydelse är också transportinfrastrukturen, det handlar här både om möjligheterna att ta sig till den aktuella platsen och möjligheterna att transportera inom denna. Goda tåg-, flyg- och bilförbindelser är ett plus, trafikstockningar och

svagt utbyggd lokal kollektivtrafik hamnar på minus-sidan. Slutligen spelar den omgivande miljön betydelse för framgången för en viss aktivitet. Om den omgivande miljön upplevs som tilltalande och spännande ökar det attraktionen av en viss aktivitet, och omvänt. Viktiga aspekter av omvärldsmiljön handlar om trygghet, skötsel och underhåll, men också om kvaliteter i form av bebyggelse med arkitektoniska kvaliteter, genomtänkta allmänna platser, bebyggelse- och promenadstråk som upplevs som attraktiva. Dessa faktorer samverkar, och i den stund vi förstår detta samspel ökar också vår möjlighet att analysera effekterna av en viss kultursatsning.

Men även om vi detta sätt kan analysera och bedöma att en viss investering i kultur är lönsam, är det inte självklart att denna har förutsättningar att realiseras. Ett problem ligger här i att intäkter och kostnader kan fördela sig ojämnt mellan inblandade aktörer. En studie av Venedig kan tjäna som illustration. Det stora antalet besökare genererade betydande inkomster för lokala aktörer, men var också förenade med betydande kostnader. Kostnaderna var hänförliga till bland annat investeringar och underhåll av den byggda miljön, drift av museer och andra kulturinstitutioner, dvs. aktiviteter som är avgörande för många turisters val av destination. Om man samtidigt tittar på intäkterna som dessa turister genererar framtonar ett annat mönster. Förhållandevis lite pengar gick till de aktörer som erbjuder de attraktioner som primärt lockade besökaren. Lejonparten gick istället till hotell, butiker, restauranger och annan service. Det förhållande att utgifter och inkomster fördelas olika mellan aktörer utgör ett problem som kan innebära att investeringar som sammantagna skulle vara till nytta för en stad, ändock inte kommer till stånd därför att aktörer med rådighet över den tänkta aktiviteten saknar incitament att göra den nödvändiga investeringen. Lösningen på detta problem ligger i att skapa partnerskap eller koalitioner i vilka berörda aktörer förhandlar fram överenskommelser om hur intäkter och kostnader ska fördelas.

Ekonomiska effekter av kulturattraktioner

Problemet att kulturinvesteringar inte blir av trots att de skulle bidra till sammantagna intäkter som överstiger utgifterna är dock inte bara ett problem som har att göra med samordning mellan aktörer och skapande av incitament. En annan del av problemet ligger i att investeringar inte blir av därför att inte de sammantagna effekterna av kulturinvesteringen är kända. I en pågående fallstudie av Globen i Stockholm har de sammantagna effekterna av ett evenemang och av Globen som sådan. Studien visar

att effekter kan avläsas på flera olika skalor. Först finns direkta ekonomiska effekter. Det handlar om biljettintäkter och om pengar som spenderats på programblad, souvenirer, mat och dryck. Vid sidan om dessa direkta ekonomiska effekter finns även indirekta. Det handlar här exempelvis tillresta vars besök föranleder resor och hotellövernattning, eller om besökare som förenar globen besöket med shopping och besök av andra evenemang. Till de indirekta ekonomiska effekterna hör också produktion och sysselsättning som föranletts av besöket. Det kan röra sig om en besökare som köper en musikkassett med den artist som besetts. Denna musikkassett har spelats in av en orkester, den har redigerats, marknadsförts, distribuerats och sålts i en butik. I alla dessa led har Globen-besöket indirekt genererat ekonomiska effekter i form av sysselsättning.

Också ur ett annat perspektiv har Globen generat ekonomiska effekter. Köpcentret, Globen City, har starka relationer till Globen vilket speglar sig i exempelvis utbud och profilering och i relationer mellan försäljningsvolymer i samband med pågående aktiviteter i Globen.

Utöver dessa effekter finns också en påverkan som är

mer svårämbar. Det handlar här om Globens påverkan på närområdets och Stockholms image. Det är påtagligt att tillkomsten av Globen haft en påverkan på närmiljön och närliggande bostadsområden. Fysiska och andra förändringar är påtagliga, exempelvis i form av ökande trafik- och resandeströmmar och förnyelse av bostadsmiljöerna. Också för Stockholm som stad spelar Globen en roll. Globen är en del av Stockholms image. Globen är en symbol som används i marknadsföringen av Stockholm. Den pågående studien visar att detta symbolvärde är stort.

Kultur kan spela en betydande roll som motor för en regions utveckling. Kultur i sig är dock ingen garant för ökad attraktivitet och konkurrenskraft. För att var lönsam måste kultursatsningen ses som en ingrediens i en omsorgsfullt sammanvägd utvecklingsstrategi. En förutsättning för att få till stånd denna typ av kulturinvesteringar är ofta att planering och beslutsfattande sker i samverkan mellan kulturutövare samt berörda offentliga och privata aktörer. De ömsesidiga fördelar en genomtänkt kultursatsning kan ge, förutsätter också ömsesidiga investeringar för att få denna till stånd.

Referenser

- Law, C. M. (2002), Culture, entertainment, sports and special events, in *Urban Tourism. The Visitor Economy and the Growth of Large Cities*. London, New York: Continuum.
- Fainstein, S. S. & Judd, D. R. (1999), Global Forces, Local Strategies, and Urban Tourism, in Judd, D. R. and Fainstein, S. S. (eds.) *The tourist city*. New Haven, London: Yale University Press.
- Richards, G. (2001), The Development of Cultural Tourism in Europe, in Richards, G. (ed.) *Cultural Attractions and European Tourism*. Wallingford: CABI Publishing.
- Olsson, K. (2002), Planning for the preservation of the cultural built heritage, in Snickars, F. et al. (eds.) *Reshaping Regional Planning*. Aldershot: Ashgate.

Det kulturpolitiska rummet – att kolonisera med språket

SVEN NILSSON

Många gör sig löjligen över det språk vinkännare använder för att beskriva vinets arom och smak: svettig häst, multnande lövhög, vinteräpplen i en källare... Vinkännaren använder bilder och analogier för att göra något alldeles personligt mer allmängiltigt och jämförbart. Inga-Britt Gustafsson är professor i måltidskunskap på Restauranghögskolan i Grythyttan vid Örebro universitet. Hon säger så här:

Minnet klarar sig förträffligt med ett personligt språk, men metodiken kräver ett gemensamt. Att koppla ögats upplevelse till ord är självklart för de flesta av oss, men även näsans och munnens upplevelser behöver sitt speciella språk. Dels för att underlätta kommunikationen mellan människor som arbetar i yrken där smak och doft ofta utgör själva essensen. Dels för att vår tid har en tendens att nedvärdera praxis-kunskap och uppvärdera intellektuella kunskaper. En kock som inte kan finna ord för vad han åstadkommer, hamnar i underläge i ett avancerat kommunikationssambände som vårt.

Detta är ett exempel på hur vetenskapliggörandet av ett samhällsområde går till i ett tidigt stadium. När en del av verkligheten blir ett samhällsområde krävs också ett språk som både är tillräckligt generellt och precist för att kunna kommunicera det centrala innehållet. Som Ludwig Wittgenstein säger:

Wovon man nicht sprechen kann, darüber muss man schweigen.

Eller, som Inga-Britt Gustafsson säger:

Sött, surt, salt och beskt kommer man inte långt med, inte när man ska beskriva en delikat smördegsöverbakad fisksoppa.

Risken med att inte ha ett gemensamt språk är att vi bara sitter och sörplar och suckar mmm... när vi skulle kunna föra ett nyanserat samtal. Men det är inte bara så att man behöver ett språk för att sinsemellan prata om det aktuella utsnittet av verkligheten (mat, poesi, stenåldersyxor eller vad som helst), för då får vi bara interna jargonger som är obegripliga för omvärlden. För att etablera ett samhällsområde krävs också kopplingar mellan det interna fackspråket och språk som har en

bredare giltighet. Det är genom dessa kopplingar vi kan förklara, försvara och legitimera det vi håller på med som ett samhällsintresse (oavsett om det handlar om mat, poesi, stenåldersyxor, fjärran galaxer eller vad som helst).

Vi bemäktigar oss världen genom språket. Men det språk som fungerar inom en grupp räcker inte i större sammanhang. Vi behöver ett språk som ska samspela med språk från andra områden med begreppsapparat, värderingar och så vidare som har allmängiltighet. Dessa kopplingar behövs både för att formulera budskapet och för att legitimera det. Kolonisering med språket handlar både om precision och allmängiltighet och inte minst om att bli erkänd som meningsskapande kommunikatör.

Jean-François Lyotard har i boken *La condition postmoderne* angett tre olika vägar att genom språket legitimera en verksamhet:

- Narrativ
- Vetenskaplig
- Performativ

I begynnelsen finns berättelsen, till exempel Odysseus som återvänder från sina irrfärder och berättar eller vinprovaren som talar om ”svettig häst”. Berättelsen är människans mest ursprungliga sätt att redogöra för erfarenheter. Ända in på 1500-talet var berättelsen i stort sett den enda metoden för kunskapsöverföring. Därefter kom inom vissa samhällsområden den naturvetenskapliga och teknologiska teoribildningen och metodiken. Den performativa beskrivningen och legitimeringsformen handlar om systemeffektivitet, input-outputanalys och flödesstyrning. När man går från det narrativa till det vetenskapliga stadiet sker det som Max Weber kallade en ”Entzauberung”, en ”avförtrollning” av verkligheten. Den förlorar sin magi och sin aura av storslaget mysterium. Vid övergången till den performativa legitimeringsformen frigör sig beskrivningen, analysen och styrningen från hela sitt innehåll. Kvar finns systemet, kopplat till makten.

Denna utveckling har här beskrivits som stadier, och visst kan man i det stora hela se ett sådant mönster. Men i den verklighet vi lever i är de tre kunskaps- och legitimeringsformerna invävda i varandra. Ur Lyotards resonemang kan man därför komma fram till slutsatsen att konkurrensen mellan olika samhällsområden leder till att man måste hitta en effektiv kombination av de tre kunskaps- och legitimeringsformerna för att hävda sig: en

bra berättelse, en rimligt utarbetad och väletablerad vetenskaplig teoribildning och systemeffektiv hushållning med knappa resurser, mätning av effekter och så vidare. Men om det inte finns en bra, legitimerande berättelse, kommer den performativa styrningen att ta över...

Hur är det då med kulturen? Det som kännetecknar kulturbegreppet är att det både har en stor räckvidd och en svag ställning. Kulturbegreppets mångsidighet gör att det kan användas i många sammanhang, men det gör också att det används på olika sätt och det leder till en minskad relevans.

Idéhistorikern Alan Janik har fört begreppet kultur till listan över grundläggande men ständigt omstridda begrepp; hit hör också demokrati, kristendom, konst, social rättvisa med flera (se Nilsson, 1999, s. 10). Dessa begrepp är öppna och det uppstår hela tiden nya sätt att se på dem och tolka dem. Begreppen är komplexa och de olika delarna kan ställas samman och ordnas på skilda sätt. De blir ständigt föremål för diskussion, och de kan användas både offensivt och defensivt. Alla begreppen är knutna till starka värderingar och insatser, som tolkas och bedöms olika. En stor del av samhällsdebatten kretsar kring dessa omstridda begrepp. Denna öppenhet och mångtydighet har lett till att den tyske sociologen Niclas Luhmann i boken *Art as a social system* (2000) nästan förbittrat slår fast att kulturbegreppet är ett av de mest skadliga som någonsin uppfunnits. Det omfattar allt och inget...

Kultur- och konstbegreppen är främst förankrade i narrativa kunskapsformer. Också de vetenskapliga begreppen och strukturerna i kulturen har främst karaktären av berättelser, tolkningar och omtolkningar.

Kulturbegreppet öppnar sig för snart sagt vilka definitioner och tolkningar som helst. Idag har vi å ena sidan ett kulturbegrepp som avser en viss typ av artefakter och institutioner, i princip "konst", och å den andra en definition som med kultur avser social praktik i ordets vidaste bemärkelse. Tidningarnas kultursidor täcker i stort sett det första området (i varje fall DN:s efter närmandet mellan den gamla kultureddaktionen och nöjessidorna). Men det andra området är vidsträckt fält utan tydliga strukturer, lagar och regler eller strukturer, lagar och regler som vetenskapliggörs och legitimeras som samhällsvetenskap. De kan beskrivas och tolkas men de lånar sig inte så gärna till en mer organiserad praktik som politikområde.

Enligt musikforskarna Dan Lundberg, Krister Malm och Owe Ronström i boken *Musik, medier, mångkultur* (2000) håller kultur i den vida bemärkelsen på att bli det primära ideologiska slagfältet. Det sker, säger de, genom en övergång från en *klassideologi* till en *etnicitetsideologi*. Klassideologin har en *social tolkningsram* som fokuserar människors objektiva sociala levnadsvillkor. Alla ska ha lika tillgång till samhällets goda, och rättvisa och jäm-

likhet är att bli behandlad lika, just för att man är lika (innerst inne). Skillnader motarbetas, olikheter undertrycks och stigma förnekas. Olikheter tolkas som negativa avvikelser och motverkas genom klasskamp, sociala reformer och generell välfärdspolitik.

Etnicitetsideologin har en *kulturell tolkningsram* som definierar människorna som medlemmar i en kollektiv gemenskap, subjektivt som upplevd identitet. Eftersom vi är olika och tillhör olika grupper med skilda kulturer, innebär rättvisa och jämlikhet att bli erkänd och behandlad som olika på grundval av gruppstillhörighet och upplevd identitet. Skillnader betonas och förstärks och stigman hyllas. Inom denna tolkningsram går vägen till ökad jämlikhet och rättvisa via kulturell identitetskamp, positiv särbehandling och selektiv välfärdspolitik. Samhällets uppgift är att se till gruppernas bästa, utifrån deras egna prioriteringar.

Lundberg, Malm och Ronström ser en förskjutning både i Sverige och på andra håll i västvärlden från social till kulturell tolkningsram. Det pågår en kamp för att bli synlig erkänd och hävda sina gruppintressen. På vägen synliggörs också de grupper och intressen som man profilerar sig mot. Samhället splittras upp i konkurrerande särintressen.

I etnicitetsideologin betonas de expressiva uttrycksformerna och det sker en estetisering den sociala praktiken genom en formgivning av alla slags föremål, betenden och stilar:

I det "mångkulturella" samhället pågår en permanent audition. Grupper av olika slag trängs i farstun, bråkar om vem som skall erbjudas plats på de scener där synlighet produceras. De bråkar och förhandlar om hur uppträdandet skall utformas, i vilka kläder och med vilka attribut de skall framträda, och med vad de skall locka publiken att se och höra dem. Alla vill de framstå som olika, som skilda och särpräglade. De som lyckas bäst vinner första pris i form av synlighet, tills nästa tävlande knuffar ner dem från prispallen. Att spelets regler följs övervakas av arrangören, majoriteten, makten. (a.a., s. 28.)

Kulturbegreppet fungerar uppenbarligen utmärkt för att beskriva, tolka och förstå mycket av det som händer på det sociala fältet. Kan ett begrepp av denna karaktär också användas för en någorlunda konsekvent utformad kulturpolitisk praktik?

Det finns en koppling mellan begreppen kultur-som-konst och kultur-som-social-praktik. Kulturpolitiken lever sedan länge med en sådan koppling. Kulturpolitiken är som alla andra samhällsområden beroende av att bli erkänd och legitimerad som politikområde. Därför beskriver och motiverar man sin verksamhet i enlighet med vad man föreställer sig ger ett sådant erkännande.

	Humanistisk	Sociologisk	Instrumentell
Mål	Bildning	Frigörelse	Synliggörande
Bakgrund	Staten	Det civila samhället	Marknaden
Förankring	Nationell	Lokal	Global
Strategi	God konst till folket	Kulturell demokrati – publikarbete – uppsökande verksamhet – eget skapande	Kulturalisering – profilering – ”events” – marknadsföring
Publik	Hela befolkningen	Grupper	Segment – livsstilar
Ram	Kulturinstitutioner – turnéer	Aktivt deltagande – pluralistiska ramar	Flaggskepp – festivaler
Funktion	Upplysning – bildning	Bekräftelse – utveckling – kommunikation	Underhållning – upplevelse
Förmedling	Kulturförmedlare (ex. bibliotekarier) – folkbildning	Animatörer – kultursekreterare – kulturpedagoger	Projektledare – curators

Figur 1. Matris över kulturpolitikens legitimeringsformer.

Den danska kulturforskaren Dorte Skot-Hansen (se Nilsson, 1999, s. 366) har skapat en matris som visar hur kulturpolitikens legitimeringsformer har utvecklats. (Figur 1, här något modifierad.)

I princip kan dessa tre avenyer beskrivas inom ramen för Lyotards tre kunskaps- och legitimitetsformer. Den humanistiskt motiverade kulturpolitiken legitimeras genom den stora berättelsen om Konsten. Den sociologiskt motiverade bygger på efterkrigstidens samhällsvetenskap (främst sociologin) och teorier om social stratifiering och interaktion. Den instrumentellt motiverade har föreställningen om ekonomiskt utbyte och tillväxt som grund; den legitimeras med ekonomisk effektivitet.

I praktiken ser det annorlunda ut – där flyter allt samman. Man kan, som någon uttryckte det, se de tre banorna som en slalomspår, där man kryssar mellan argumenten. Mångtydigheten leder emellertid till bristande precision och konsistens i argumenteringen, och resultatet blir minskad relevans och försvagad konkurrenskraft i förhållande till andra samhällsområden. En begränsning av begrepp och argumentering skulle å andra sidan leda till en kulturpolitik som stelnar och förlorar kontakten med den sociala praktiken. Om vi återvänder till Jean-François Lyotards perspektiv kan vi konstatera att kulturanalysen och kulturpraktiken inte förenas i *en* sammanhängande berättelse utan splittras i en rad olika berättelser och att den vetenskapliga legitimeringen förblir svag.

Hur tar man sig ur detta dilemma? I Göteborg har man byggt upp en kulturstrategi som omfattar alla de tre perspektiven i det man talar om

- Konstpolitik: professionalism, kvalitet
- Kulturpolitik: medborgaren i centrum, kulturella kompetenser och delaktighet
- Stadsutveckling: sätta Göteborg på kartan, skapa en attraktiv, kreativ stad

Detta illustreras med figur 2 ovan.

Figur 2. Göteborg: tre kulturstrategiska perspektiv.

Göteborgs kulturstrategi är ett intressant exempel på hur man vidgar sitt område genom att skapa eller anknyta till terminologi, referensramar med mera inom andra samhällsområden. Jag har själv varit inblandad i motsvarande projekt i Sörmland, Skåne, Lund med flera platser.

Kulturpolitikens centrum är ändå, förefaller det, konsten; Göteborg betonar den kommunikativa aspekten genom att sätta konstförmedlingen i centrum men tillåta skilda begrepp, värderingar, mål och strategier inom de olika områdena. Samtidigt måste man vara medveten om att allt till slut hänger ihop och ska kunna värderas och prioriteras i förhållande till varannat.

Man kan mot denna bakgrund med rätta ställa sig mycket frågande till att den nationella kulturpolitikens konceptbegrepp inte är särskilt utvecklat eller problematiserat. På sin tid, 1972, drog man närmast en suck av

lättnad när utredningen Kulturrådet avstod från att definiera begreppet kultur och löste problemet med ett Alexanderhugg mot den gordiska knuten. Också 1990-talets kulturutredning valde samma utväg.

Man konstaterade i *Ny kulturpolitik* (SOU 1972:66, s. 168) att sociologins och etnologins kulturbegrepp inte kan ligga till grund för en konkret kulturpolitisk reformverksamhet. I stället för att definiera *kulturbegreppet*, avgränsar man ett *kulturpolitiskt område*:

Kulturrådet hänför till det kulturpolitiska området de konstnärliga uttrycksformerna, medier för kommunikation såsom press, radio och TV, verksamhet för bevarande av kulturarv samt en del av folkbildningsverksamheten (fri skapande gruppverksamhet, kulturförmedling). (a.a., s. 169.)

Samtidigt framhåller man att kulturpolitiken ska ses som en del av samhällets miljöpolitiska åtaganden i stort och ses i samspel med fysisk planering, samhällsserviceplanering, landskapsvård, utbildning samt frågor rörande arbetsmiljö och fritidsmiljö. I tidens, det vill säga 1970-talets, anda anknöt kulturpolitiken till idéerna om regional utjämning mellan olika delar av landet och rättvis fördelning mellan individer och grupper.

Dessutom saknas i stort sett också en diskussion om konståg. I skydd av det omstridda målet "att motverka kommersialismens negativa verkningar" har kulturpolitiken byggts upp kring föreställningen om en allmänt accepterad föreställning om en enhetskultur, "god konst", samtidigt som man avstår från att definiera såväl "god" som "konst"; kvalitetsdiskussionen var bannlyst i 1970-talets kulturpolitiska utvecklingsarbete.

I frånvaro av en sådan diskussion kom god konst i princip att definieras av vad som presenteras på de offentliga kulturinstitutionerna och behandlas på tidningarnas kultursidor. Därute fanns så kulturindustrins produkter och uttrycksformer, och i synen på kulturindustrin följde kulturpolitiken och kulturdebatten i stort sett Max Horkheimers och Theodor Adornos fördömande diskurs från *Upplysningens dialektik* från 1947. 1900-talet blev också kultur- och mediepanikernas århundrade. Denna panik har gällt allt från 25-öresböcker, veckotidningar, jazz, rockmusik, tecknade serier och dansbanelände till videovåld och internetpornografi. Samtidigt som man ville sprida "den goda konsten" ville man också bekämpa den "dåliga". Jag har skrivit om detta i boken *Kulturens nya vägar* (2003). Detta skapade ett stort tomrum, ett slags ingenmansland mellan kulturpolitikens kultur och den främst mediebaseade populärkulturen. Detta präglar fortfarande den statliga kulturpolitiken, när kulturminister Marita Ulvskog slår fast:

Vi sysslar med de många kulturyttringar som inte klarar sig på marknaden, som behöver stöttas

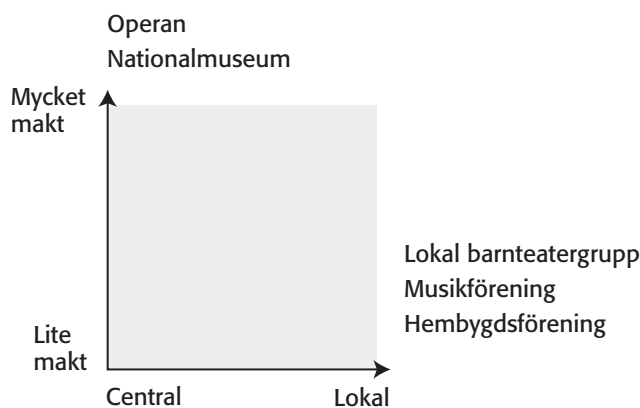
med offentliga pengar. Om näringsdepartementet vill ägna sig åt att stötta den kommersiella musiken genom att göra det lättare för dem att bygga egna bolag är det en sak för näringsministern. Mitt uppdrag är ett annat. (DN 1999-01-25.)

Men därmed döljer man också den enorma utveckling som kännetecknat kulturscenen de senaste decennierna och som innebär att hela föreställningen om skilda kulturella kretslopp, en helig västerländsk kanon och en massproducerad skräpkultur i stort sett brutit samman. Den amerikanske kulturjournalisten John Seabrook uttrycker detta med att vi alla lever i Nobrow, det tillstånd som uppstår när distinktionerna mellan *highbrow*, *middlebrow* och *lowbrow* upphör att fungera som meningsfulla distinktioner. Så kan också det nytilträdade svenska kulturrådet på ambassaden i Berlin, Aris Fioretos, svara på frågan om vilka som är de viktigaste svenska kulturuttrycken i det tyska kulturlivet: Henning Mankell och The Cardigans.

Kulturpolitikens stela och ganska oreflekterade gränsdragningar har gjort att man inte kunnat se de produktiva möjligheter som funnits och idag i hög grad finns på det utvidgade kulturfältet. Den nationella kulturpolitikens konstsyn är ett exempel på hur språkbruket omöjliggör eller försvårar det som annars skulle kunnat bli en expansion av det kulturella fältet.

För det kulturella systemet som helhet är detta en förlust, men det finns naturligtvis de som tjänat på det. Genom att begränsa tillträdet till det kulturella fältet har vissa organiserade intressen kunnat bevara makten över resurserna. Detta har haft störst betydelse i förhållande till den kommersiella kulturmarknaden, men det gäller också i förhållandet centrum-periferi geografiskt. I princip kan man beskriva situationen så här: ju närmare centrum, desto mer makt och mer pengar. Ju mer lokal, desto mindre makt och pengar som visas i figur 3.

Figur 3. Förhållandet mellan rumslighet och makt.

Relationerna skapas och upprätthålls naturligtvis i hög grad genom närheten till olika maktcentra, personliga relationer till nyckelpersoner och så vidare. Men den byggs också upp och vidmakthålls av språkbrukets kodord och det offentliga samtalets införståddhet.

Det som händer i *Nobrow* är att detta system blir svårare att legitimera och försvara. Mer och mer av den kulturella och konstnärliga kommunikation sker i samspillet mellan marknaden och det civila samhället (både som summan av enskilda konsumenter och målgrupper och mer organiserade kulturvärdar i Howard Beckers mening). Också av detta skäl är avsaknaden av ett modernt, genomreflekterat kulturpolitiskt språkbruk till stor skada för kulturutvecklingen. Vi riskerar till slut att sitta med en kulturpolitik som är väl lämpad för bevarande, ungefär som med nationalparker, vackra och omistliga men inte produktiva. Samtidigt skulle vi behöva en ”odlingspolitik” för kulturen.

Som ni märker tvingas jag här använda vinkännarens metod att använda bilder och analogier, i avsaknaden av ett utvecklat, väl fungerande och erkänt språkbruk. Ändå ska ingen säga att jag inte försökt. Min nyss utgivna bok *Kulturens nya vägar* försöker bland annat vara ett slags verktyglåda för kulturutveckling.

Det är naturligtvis också så att en kulturpolitik som inte själv förmår formulera offensiva strategier i stället riskerar att själv koloniserar, och det är väl precis det som sker när den performativa kontrollen breder ut sig i form av balanserade styrkort, arts management, produktivetsindikatorer och konstnärliga bokslut. Inget ont om dessa verktyg, men utan förankring i det Lyotard kallar en narrativ, berättande legitimering av konsten och kulturen riskerar vi en utarmning av den kreativa energin genom administrativ normalisering och performativ systemkontroll.

Kulturpolitiken har en ganska svag ställning som politikområde, men den är väl i och för sig inte ifrågasatt. Den nya kulturpolitiken var i hög grad präglad av sin tid. Den fångade upp en rad strömningar i den radikala kulturrörelsen. Men därmed hamnade den ganska snabbt i otakt både med en mer inomestetiskt definierad konst- och kulturutveckling och med utvecklingen i den medie-baserade populärkulturen.

Den var också redan från början främmande för den pragmatiska politiska hållningen i kommuner och lands-ting. Kritiken mot den tidigare kulturpolitiken var att den var en renodlad konstpolitik och att den främst syftade till att förvalta kulturinstitutionerna och distribuera god konst över landet. I praktiken är det just på dessa områden den nya kulturpolitiken varit mest framgångsrik. De vidare ambitionerna, att bryta de sociala barriärerna kring kulturens institutioner och bidra till en kvalitativ fördjupning av välfärden har varit svårare att nå upp till. Intresset från konstnärerna både inom och utanför insti-

tutionerna har riktats mot konsten och villkoren för det konstnärliga skapandet och utövandet snarare än mot social förändring.

Den nya kulturpolitiken har haft sin ryggrad i och byggt sin framgång på en relativt konsistent organisation på central, regional och lokal nivå, den långsiktiga betoningen av regionaliseringen och breddningen av insatserna från institutionerna till det fria kulturlivet. Mycket är starkt föråldrat, till exempel språkbruket och det socialpolitiska, aktivistiska anslaget samt den oreflekterade antikommersialismen, uttryckt både i kritik mot masskulturen, den ogrumlade tilltron till offentlig finansiering och i främlingskap inför privat företagsamhet på kulturområdet. Detsamma gäller den förenklade samhällsanalysen och utpekandet av kulturellt underprivilegierade eller eftersatta grupper. Allt detta är starkt tidsbundet. Samtidigt ingår dessa drag i kulturpolitikens idéarv.

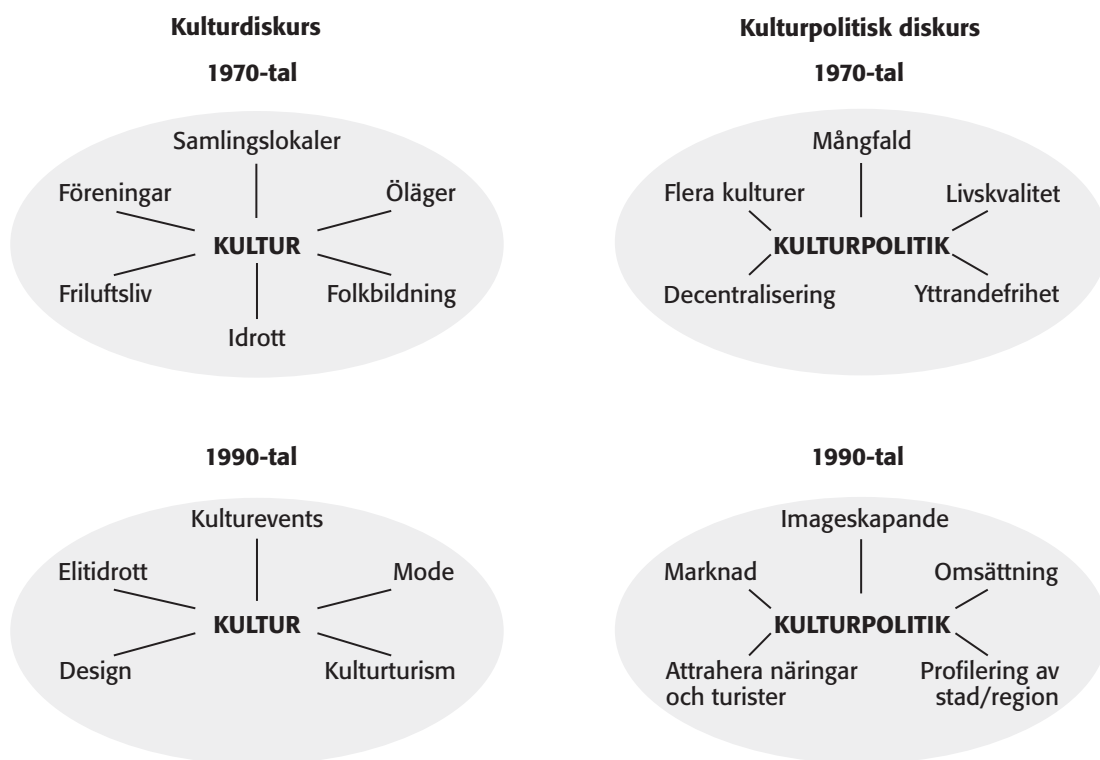
I *Filosofiska undersökningar* (del 1, fragment nr 18) använder Ludwig Wittgenstein (1998) staden som en metafor för språket:

Man kan betrakta vårt språk som en gammal stad: ett virrvarr av gränder och torg, gamla och nya hus, och hus med tillbyggnader från olika tider; och allt detta omgivet av en mängd nya förorter med raka och regelbundna gator och med enformiga hus. (a.a., s. 17.)

Bilden kan användas också för den nya kulturpolitiken som var ett mycket tydligt uttryck för den moderna samhällsomvandlingens mest långtgående ambitioner. Liksom entusiasmen har svalnat inför modernismens samhällsplanering med ”raka och regelbundna gator och med enformiga hus”, har delar av kulturpolitiken i praktiken blivit obrukbara. Dessa delar står idag övergivna. Ska de lämnas där som en spökstad i den levande staden eller ska de rivas och byggas om utifrån en större förståelse för den urbana (det vill säga i vårt fall den kulturpolitiska) komplexiteten? Eller ska performativ, byråkratisk och ekonomisk rationalitet breda ut sig i form av en allt våldsammare och mer uppblåst infrastruktur som överflyglar den levande staden (det vill säga kulturen)?

Det gamla språkbruket är inte längre relevant, men det kulturpolitiska språket och begreppsapparaten har heller inte förnyats, även om försök gjorts, till exempel i diskussionen om kulturen som lokaliseringfaktor eller regional utvecklingsfaktor och som mobiliseringskraft. Konsekvensen blir en begränsning av den kulturpolitiska debatten och, som en följd därav, av den kulturpolitiska praktiken.

Kultur förblir ett öppet och omstritt begrepp som lånar sig till de mest skiftande tillämpningar. Ska vi därmed ansluta oss till Niclas Luhmanns anatema över kulturbegreppet? Eller kan man vända svagheten till en

Figur 4. Historiska förändringar 1970–1990 i diskursens nodalpunkter, kultur och kulturpolitik.

fördel? För kulturanalysen kan kulturbegreppet ställa till bekymmer, men för kulturpolitiken som praktik skulle mångtydigheten och utrymmet för skilda tolkningar kunna erbjuda möjligheter. Jag tror att det bland annat handlar om att överge föreställningen om kultur som ett område, ett avgränsat rum, där gränserna utåt är det som skapar enhet inåt.

Ingelise Konrad (2002) har fört ett diskursanalytiskt resonemang kring förskjutningarna i kulturdiskursen och den kulturpolitiska diskursen från 1970-tal till 1990-tal. I ett längre perspektiv ser hon hur en finkultur/bildningskultur med hegemoniska anspråk överlagras av en folk-kulturell diskurs och så småningom av en instrumentell kulturdiskurs. När distinktionen kultur/ickekultur inte längre kan upprätthållas, inkluderas fler och fler områden i både kulturdiskursen och den kulturpolitiska diskursen.

I figur 4, ovan, kan man se hur diskursens nodalpunkter kultur och kulturpolitik vid olika tidpunkter kopplas till skilda begreppsstrukturer; observera att Konrads exempel är från Danmark.

Det kulturpolitiska fältet växer. Både kultur och kulturpolitik får kopplingar till allt fler begrepp och förhållanden i omvärlden. Samtidigt som kulturområdet och det kulturpolitiska fältet därmed blir svårare att urskilja som autonoma områden, skapar kultur och kulturpolitik *mening* i allt fler sammanhang (till exempel som upplevelseekonomi eller som drivkraften i stadsförnyelse eller förnyelse av skolor och pedagogik). Det är

i detta meningsskapande som möjligheterna ligger, anser hon. Både kulturbegreppet och dess tillämpningar inom kulturpolitiken kännetecknas av sin öppenhet och sin oavslutade karaktär. De utgör inte längre ett område eller ett rum utan är noder i oavslutade nätverk. Deras potential att kunna länkas till andra områden och andra förhållanden utgör deras styrka.

Andra diskurser invaderar kulturdiskursen och den kulturpolitiska diskursen, men det motsatta är också fallet, och det finns ingen fast punkt eller ett givet perspektiv som anger vad som är rätt eller fel, tillåtet eller förbjudet, säger Ingelise Konrad. Man kan tolka detta som uttryck för vad det innebär att leva i det Anthony Giddens (1996) kallar *den radikala moderniteten* och den *reflexivitet* som är dess tydligaste kännetecken, alltså ett tillstånd där inget är fast eller evigt utan där allt är utsatt för tolkningar, prövningar och reformer, inklusive reflektion kring reflektionens egen natur (a.a., s. 44).

Detta leder till det som Ingelise Konrad (2002) kallar en *kulturpolitik av andra ordningen*, en tillämpning av Niklas Luhmanns (2000) resonemang om *second-order observations* (a.a., s. 54), vilket förutsätter en kompetens att iaktta sina egna iakttagelser om kultur och se (och erkänna) sitt eget perspektiv som ett bland många möjliga (Konrad, a.a., s. 71). En kulturpolitik av andra ordningen får karaktären av ett öppet program, en strategi som innehåller en vision eller ett pejmärke och som rymmer en rad tolkningsmöjligheter för aktörer på alla nivåer,

men den är inte en plan man kan följa från A till Ö eller en agenda med tydliga resultatkrav eller en önskelista från politikerna eller ledningen. Politik ska därmed ses som en strategisk utvecklingsprocess där implementering sker genom hela beslutsprocessen; ”produkt är process, och process är produkt” (a.a., s. 182).

Det finns naturligtvis olika svar på frågan inom vilka områden en kulturpolitisk diskurs kan bidra till att skapa mening. Det finns således en pågående diskussion om upplevelseindustrin och de konst- och kulturbaserade näringarna. I Storbritannien utvecklas detta inom begreppsbyggnaden *creative industries* med en uppdelning mellan *heritage industries* och *copyright industries*. Likaså finns det en diskussion kring kultur som utvecklingsfaktor med klusterteorier som grund. Den brittiska *cultural planning*-traditionen (här företrädd av Lia Ghilardi) arbetar till skillnad från den svenska kulturpolitiken med ett territoriellt kulturbegrepp (alltså kultur som en strategi för stads- och områdesutveckling). Det finns också en kulturutveckling som ser uppbyggnaden av kreativa miljöer och tillämpningen av Howard Gardners idéer om intelligensernas mångfald som grund för en förnyelse av skola och utbildning. Den pågående diskussionen kring kulturarvsbegreppet kan också ses i detta ljus, även om den diskussionen just nu kännetecknas av ett rätt oblygt försök från kulturmiljövårdarna att göra kulturarvsbegreppet till sitt, till exempel i projektet Agenda kulturarv. I Ingelise Konrads anda skulle man snarare betona kulturarvsbegreppets mångtydighet och dess förmåga att utgöra en nod med många olika kopplingar till olika områden men inte låsa begreppet till ett område.

Viljan att arbeta med allianser mellan kulturpolitiken och andra samhällsperspektiv eller samhällsområden har varit störst på regional nivå och delvis i kommunerna, medan staten håller fast vid den klassiska så kallade nya kulturpolitikens avgränsningar; konsekvenserna har kommenterats ovan. Vi ser bildligt talat kulturpolitikens miljonprogramområden stå där övergivna och öde. Även om det har förts konstruktiva diskussioner kring en kulturpolitik av andra ordningen och en kulturpolitik i allians med andra samhällsområden, saknas fortfarande det stora greppet. Rimligen måste det vara staten som driver en sådan fråga. Men idag har vi en statlig kulturpolitik som retirerar till nationalparksförsvaret, medan vi skulle behöva en politik för kolonisering och nyodling.

Skulle forskningen kunna bidra till en förändring? Mitt intryck är att kulturforskarna främst är intresserade av kulturstudiernas inriktning på kultur som identitet och praktik och mindre av kulturpolitiken. All samhällsutveckling sker i ett samspel mellan marknad, civilt samhälle och politik. Idag ligger tyngdpunkten på samspelet mellan marknad och civilt samhälle. Det är inget fel i det, men jag är övertygad om att en långsiktigt hållbar kultur-

utveckling också kräver ett tillskott av politisk energi och därmed en ny kulturpolitik.

I praktiken kan ju allt rymmas i kulturen: det må vara högt eller lågt, smalt eller brett, fint eller folkligt, innebära igenkännande eller överraskning, vara populärt eller seriöst, kommersiellt eller ideellt, exotiskt eller vardagligt, handla om världsartister eller hemvävt, forntid eller framtid, harmoniskt eller disharmoniskt, kitsch eller kult, lyx eller vardag, vara fult eller vackert, för stunden eller för livet, beröra proffs och amatörer, kosta skjortan eller vara gratis.

Det kräver ett öppet kulturbegrepp som pekar ut möjligheter snarare än drar gränser. Nyskapande och kvalitet återfinns både i populära och exklusiva former och både på marknaden, i kulturinstitutionerna och det fria kulturlivet. Begränsningarna finns idag i kulturpolitiken, inte i kulturen.

Det avgörande för både skapande och upplevelser är inspirationen, den kreativa energin och förmågan att bryta ner barriärer, skapa nya möten och få oss att tillvarata de samlade möjligheterna. Detta kräver öppenhet och lyhördhet för det oväntade.

Detta kulturliv finns, men det kräver också sin kulturpolitik, och jag tror att forskningen skulle kunna hjälpa till med att tydliggöra värdegrunder, inriktningar, strategier, energiflöden, förutsättningar för kreativitet och entreprenörskap och så vidare.

Man kan naturligtvis förlita sig på att utvecklingen har sin gång och inrikta sig på en anpassning till pågående förändringar. Men erfarenheten från samhällets utveckling de senaste decennierna visar med all tydlighet att en passiv anpassningsstrategi inte räcker. Jag tror starkt på en kunskapsbaserad utveckling. Mer aktiva strategier inriktar sig på att öka resursflexibiliteten och anknytningspunkterna till andra områden och att göra de kulturella strukturerna lättare och mer förändringsbara, samtidigt som man gör strategiska investeringar i kompetenser, mötesplatser, tekniker och projekt som bidrar till en medveten förnyelse. Framtiden finns inte. Den skapas. Både tiden, resurserna och verktygen för förändring finns däremot. Använd dem! Tiden är nu.

Litteratur

- Gardner, H. (1996), *De sju intelligenserna*. Jönköping 1996.
- Giddens, A. (1996), *Modernitetens följder*. Lund 1996.
- Horkheimer, M. & Adorno, TW. (1981), *Upplysningens dialektik*. Filosofiska fragment. Malmö 1981.
- Konrad, I. (2002), *Kultur på tvärs – nätverksstyrning I det senmoderne samfund*. Fredriksberg 2002.
- Kulturpolitisk strategi*. Version 1.0. Göteborgs stad 1999.
- Luhmann, N. (2000), *Art as a social system*. Stanford 2000.
- Lundberg, D., Malm, K. & Ronström, O. (2000), *Musik, medier, mångkultur*. Förändringar i svenska musiklandskap. Hedemora 2000.
- Liotard, JF. (1979), *La condition postmoderne*. Paris 1994.
- Nilsson, S. (1999), *Kulturens vägar. Kultur och kulturpolitik i Sverige*. Malmö 1999.
- Nilsson, S. (2003), *Kulturens nya vägar. Kultur, kulturpolitik och kulturutveckling i Sverige*. Malmö 2003.
- Ny kulturpolitik. *Nuläge och förslag*. SOU 1972:66.
- Seabrook, J. (2001), *Nobrow. The culture of marketing. The marketing of culture*. New York 2001.
- Swanberg, LK. (2003), *Tack så mycket. Var så artig! Röster kring måltiden*. Grythyttan 2003.
- Wittgenstein, L. (1998), *Filosofiska undersökningar*. Sthlm 1998.

Faktor X – en fråga om lokal och regional kultur?

GÖRAN BRULIN

Hur skapas framtidens arbetsliv?

Vår föreställning om hur det nya arbetslivet växer fram domineras av begrepp som resurscentrering och stora system, både i företag och offentlig sektor. I diskussion om det framväxten av det nya, innovativa arbetslivet rör man sig med begrepp som triple helix, riskkapital och resurscentrering. I denna diskussion finns föreställningen om det framgångsrika K-samhället där "K" står för kommunikation, kunskap och kreativitet. Men frågan är om inte uttydningen av K-samhället borde förses med ytterligare ett K-ord, konkurs? Växer verkligen det nya arbetslivet fram i storstadens resurscentrerade "hi tech"-korridorer eller utgörs det av summan av en mängd olika lokala och regionala utvecklingsprocesser?

Det är i få länder som resurscentreringsperspektivet har dominerat lika mycket som i Sverige. Enligt nationalekonomen Assar Lindbeck (1998: 17) kan man bakom den svenska tillväxtmodellen skönja en mängd separata beslut som vilar på en speciell samhällssyn, "såsom en fast tro på betydelsen av storleks fördelar, nyttan av centraliserade politiska ingripanden i företagens och hushållens ekonomiska liv och en betydande skepsis beträffande marknader, ekonomiska incitament och privat företagsamhet som inte tar formen av stora företag." Frågan är dock om inte denna tillväxtmodell, baserad på hårt rationaliserade storföretag och en byråkratiskt organiserad offentlig sektor, är överspelad i många avseenden (Magnusson 1999). I denna tillväxtmodell fanns bara framtid, modernitet.

En ny faktor, faktor X – den lokala kulturen och identiteten, de korsbefruktande nätverken, det sociala kapitalet – uppmärksammas alltmer som viktig för tillväxt och regional utveckling. Regional identitet och kultur har blivit en del av tillväxtpolitiken. Genom att stärka banden mellan invånarna i en region eller i ett lokalsamhälle hoppas man att regionen skall bli starkare utåt. En region med en tydlig identitet blir attraktiv och drar till sig besökare och inflyttare. Identiteten bidrar till att regionen blir en mötesplats med allt vad det innebär för aktiviteter och företagande.

Identiteten har börjat betraktas som en resurs i arbetet med att stärka olika regioner, enligt Lisa Strömbom (2003) i en genomgång av svensk identitet och identitetspolitik: "En av de överordnade målen med den svenska

regionaliseringen har varit att skapa och utveckla regional identitet", är Strömboms (2003:9) slutsats. I och för sig har sådant som historieskrivning och myter alltid använts, vilket Eric Hobsbawm (1983) framhållit, för att legitimera handlingar och cementera grupperns gemenskap. Det nya är snarare att den regionala kulturen och myterna börjar betraktas som viktiga för att skapa energi i lokal utveckling och regional tillväxt. Men hur blir kulturen laddad, när blir det skapade sublimt, hur får människor och regioner energi genom konsten, traditionerna och det nedärvda kunnandet (Guillet de Monthoux 1993)?

Resurscentreringen

Även om X-faktorn (Brulin 2002) börjar betraktas som en viktig faktor för att skapa tillväxt lever föreställningen om resurscentrering vidare. Sverker Sörlin och Gunnar Törnqvist (2000: 186) pläderar med boken *Kunskap för välstånd. Universiteten och omvandlingen av Sverige* för att resurscentreringen är nödvändigt – den enda vägen – för att Sverige skall fortsätta vara en kunskapsnation i framkant. Satsningar på forskning och utbildning ger, enligt dem, betydligt större effekter om de görs i städer och regioner med fler än en miljon invånare: "Endast två à tre regioner i Sverige når den kritiska massa och den grad av komplementaritet som krävs för att skapa kreativa miljöer." I boken försöker de peka ut vilka regioner som har förutsättningar att blomstra. I Sverige är det Mälardalsregionen och till nöds Öresundsregionen, i och med brobygget, som är lämpliga kandidater för sådana investeringar. Det är i dessa regioner det finns en tillräcklig koncentration av forskningsintensiv industri, småföretag och högt utbildade människor, enligt dessa forskare.

Med tanke på Sörlins och Törnqvists plädering är det värt att notera att i Sverige finns 34 teknik- och forskningsparker. Tanken med teknik- och forskningsparkerna är att de skall inbjuda till befruktande möten och nätverkande mellan akademi, näringsliv och myndigheter. Ingen av dem har varit riktigt framgångsrik. De allra flesta utmärks, med tanke på lokaliseringen, av ett förvånansvärt litet utbyte med de närbelägna forskningsmiljöerna (Deiaco, Giertz och Reitberger 2003). Inte ens Ideon i Lund tycks efter mer än 15 år vara i närheten av att leva upp till förhoppningarna.

Peter Halls (1998) *Cities in Civilization* är kanske det storverk som främst argumenterar för resurscentreringsperspektiv. Den handlar om staden, staden som får sin storhetstid när den kraftsamlar. Staden träder då fram i historiens ljus. Några år tidigare skrev Hall (1987) med några kollegor *Western Sunrise. The Genesis and Growth of Britain's Major High Tech Corridor*. Tanken på korridorens betydelse fördes in i den svenska debatten av Åke E Andersson när han framställde Arlandakorridorerna som avgörande för K-samhällets framväxt. I Åke E. Anderssons och Ulf Strömquists (1988) bok *K-Samhällets Framtid* fick resurscentreringsperspektivet sitt uttryck i ett antal K:n, K för kommunikationer, kunskap, konst och kreativitet. Tanken är att om bara tillräckligt med resurser koncentreras till vissa storstadscentra kan dessa kvalificera sig som noder i ett globalt nätverk av K-regioner. Andra regioner som inte förmår att attrahera resurser och koncentrera dessa är dömda till att spela andrafiol, om någon fiol alls. Krisen i början av 1990-talet gjorde att många av företagen i den s.k. Arlandakorridoren gick omkull vilket fick elaka tungor att prata om att Åke E. Andersson glömt det viktigaste K:t, konkurs.

På senare tid har resurscentreringsperspektivet använts för att skapa legitimitet för satsningar i branscher som enligt förespråkarna anses bära det nya arbetslivet i sitt sköte – IT, underhållning, finans, bioteknik osv. Ett exempel på detta är ett samarbete mellan, Handelshögskolan, Karolinska Institutet, Konstfack och Kungliga Tekniska Högskolan kring något som kallas Stockholm Science Research Region. Tanken är att man med koncentrerad forskning, entreprenörskap och riskkapital skall göra Stockholmsregionen till en ledande region inom ICT, TIME, Finance och Biotech. Inte minst kopplingen entreprenörskap och riskkapital är framträdande i detta projekt. Koncentrationen av riskkapital till Stockholmsregionen (enligt många kritiker till ett väldigt snävt område kring Stureplan och Birger Jarlsgatan) skulle enligt företrädarna för detta projekt kunna borge för uthålliga satsningar inom exempelvis bioteknik där tiden till avkastning många gånger kan bli lång. Väldigt lång har det visat sig!

Det riskkapitaldrivna nyskapandet

I resurscentreringsperspektivet är det koncentrationen av riskvilligt kapital som driver fram det nya innovativa arbetslivet. I boken *Företagarens återkomst: den nya ekonomin och det entreprenanta samhället* argumenterar Stefan Fölster (2002), chefsekonom på svenskt Näringsliv, för att det är riskkapitalister som driver på moderniseringen av näringslivet och utvecklingen av ett nytt arbetsliv. Fölster (2000: 46) menar att tillgången på obeskattat riskkapital utgjort motorn i den svenska tillväxten och moderniseringen. Globaliseringen skapar skattefria zoner

för olika bolagskonstruktioner. Härifrån kan det tillväxtskapande riskkapitalet kanaliseras till snabbväxande företag, främst i den nya ekonomin, i länder som Sverige: ”Men viktigare är kanske att det har blivit lättare att flytta ut personliga tillgångar, men ändå fortsätta att verka som företagare i Sverige. Det gäller dels enskilda riskkapitalinvestorer som Kjell Spångberg, som bor i Kalifornien men flitigt investerar i svenska IT-bolag och rentav flyttar sitt investmentbolag tillbaka till Sverige. Men det gäller även ett stort antal småsparare.”

Riskkapitalisternas sökande efter entreprenörer och företag att investera i sker inte förutsättningslöst (Brulin och von Otter 2000: 225). Olika studier visar att de är extremt koncentrerade i sin lokalisering och endimensionella i sina investeringsmönster. Efter Internet-feberns sammanbrott och dotcom företagets förluster framstår inte riskkapitalisterna som särskilt duktiga stödjare av entreprenörer och skapare av ett nytt arbetsliv. Nämnde Spångbergs riskkapitalbolag Emerging Technologies stod bakom bl.a. miljardkonkurserna i Dressmart och Boxman... Enligt investeraren Bengt Stillström (Finansvision 2002-10-23) är riskkapitalbranschen en skam. Branschen saknar kunskap och erfarenhet. Alldeles för många riskkapitalister drömmer om att ösa pengar i en idé för att sedan sälja av så snabbt som möjligt. Ingenting tycks ha förändrats sedan it-bubblan. Det pumpas in stora engångssummor i uppfinningar och idéer. Detta gör ofta mer skada än nytta i företagen. Varje gång ett företag kapitaliseras upp ökar risken och resultaten sjunker, oftast. Orsaken till detta är att ledningens fokus på företagets affärer försvinner. Det blir inte alls lika viktigt att prata och lära av kunder. Pengarna bränner hål i fickan, trots att de kallas investeringar. Riskkapitalbolagens våldsamma kapitalinjektioner har, enligt Stillström, förstört och skadat många gångbara idéer. De har förstört det affärsmässiga omdömet hos en hel generation nya företagare, som annars kanske hade kunnat lära sig företagandets konst.

Öar, spots och kluster

Mot resurscentreringsperspektivet kan föreställningen om att det nya arbetslivet uppstår mer slumpmässigt, organiskt, i överraskande mönster, ett antal öar, spots eller kluster av utvecklingsaktiviteter, antingen i storstadsregioner eller även i andra regioner. I detta perspektiv tänker man sig att stödjande och kompletterande relationer utlöser växt och utveckling. Med hjälp av utvecklingsstödjande institutioner och samarbete kan beständigt entreprenörskap och tillväxt utlösas. Utvecklingsorganisationer behövs eftersom dynamiska miljöer som kluster och industriella distrikt inte är självorganiserande. I framgångsrika exempel på sådana miljöer spelar ofta olika typer av utvecklingsorganisatörer – animatörer,

regissörer, nätverksmotorer – en avgörande roll. Ibland spelas rollen som utvecklingsorganisatör av ett företag, ibland av en offentlig verksamhet. I den amerikanska forskningen framhålls samhällsentreprenörerna – civic entrepreneurs – som pådrivare (Henton, Melville and Kimberly 1997).

Faktum är att t.o.m. i de globala forskningsnätverkens formering tycks traditionella universitetsmiljöer en bit bort från storstadsområdenas centra leva upp (Burlin och von Otter 2000). Även om det internationella forskarsamhället blir allt mer globalt sammanbundet tycks noderna i detta inte alls alltid återfinnas i kommersiella centra, tvärtom. Det är kring Cambridge och liknande miljöer, belägna en bit ifrån storstadens brus, snarare än i London som bioteknikföretagen väljer att lokalisera sig! Det är kanske lättare att, i lite avlägset belägna miljöer, underhålla den allt viktigare korsbefruktnings mellan praktiker och forskare, mellan företag och universitet, och få en kontinuerlig återkoppling i olika stadier i innovationsförloppen. Bortanför centra kan en kultur och anda som är viktig för omforma idéer och kunskaper till kommersialiserbara affärer odlas.

Till och med mycket avlägset belägna forskningsmiljöer där man medvetet skapat nära och täta relationer mellan universitet och omgivning har visat sig ha väl så stora möjligheter att hävda sig som storstadsregioner. Uleåborg, i norra Finland, med bara något över 100 000 invånare är en av de framgångsrika och kreativa *småskaliga* kunskapsregioner som gör att det finns anledning att ifrågasätta expertisens råd. Utmärkande för Uleåborg är karaktäristika som också utmärker andra framgångsrika entreprenöriella regioner (Ylinenpää och Lundgren, 1998): Livaktigt socialt kapital, nära samarbete mellan universiteten och det omgivande samhället, företagen både samarbetar och konkurrerar, mängder med korsbefruktande relationer mellan olika sociala gemenskaper som laestadianer, arbetarrörelse, universitet och stora företag (Nokia). De täta inre nätverken har lagt grunden för ett självförtroende som innebär att alla, från förskolorna till näringslivet, har täta internationella kontakter.

Gnosjöanda och regional kultur

Regional kultur och identitet omsätts emellertid inte på något enkelt sätt i tillväxt och regional utveckling. Åsa-Karin Engstrand (2003) gör i *The Road Once Taken* en jämförelse av ansträngningarna att utveckla ett nytt arbetsliv i Karlskrona och Uddevalla. Det framstår på ett ytligt plan som att Karlskrona framgångar bygger på aktivt regionalt identitetsskapande – Place Promotion. Men i själva verket, menar hon, är det knappast identitetsskapandet utan snarare ett mer diversifierat näringsliv som kan förklara Karlskronas framgångar.

I nordöstra Italien är löner och skatter höga, inhemska råvaror sällsynta, energipriserna är avsevärt högre än i Sverige, den administrativa och byråkratiska regleringen svårforcerad och kapitalmarknaderna utvecklade. Ändå finns här Europas utan jämförelse mest dynamiska småföretagardistrikt, med en anmärkningsvärd uthållighet och förmåga till ständig omvandling och utveckling. Ett drag som kännetecknar de italienska små och medelstora företagen är deras benägenhet att samarbeta och bilda nätverk. Ett annat deras utpräglade lokala och regionala kultur och identitet.

I nordöstra Italien finns flera hundra geografiskt begränsade områden där kluster av mindre företag med likartad produktion samarbetar. Utan att klippa banden med gamla hantverkstraditioner och kulturell särart har dessa regioner lyckats finna en framgångsrik väg till ekonomisk utveckling och välbefinnande. Ekonomer, politiker och forskare trodde länge att framtiden för den italienska ekonomin stod att finna i de tayloriserade storindustrierna i nordvästra Italien, kring Fiat och Olivetti. Men de senaste decennierna har visat att det är i de medborgligt sinnade regionerna som tillväxten har gått snabbast. I Robert D. Putnams (1996) *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien* framstår den kultur av medborgaranda och traditionen av samarbete och kooperativa lösningar som en möjlig förklaring till den goda ekonomiska utvecklingen. För att hålla liv i denna anda hålls ett kraftfullt lokalt och regionalt identitetsskapande igång i de olika regionerna och städerna.

Gnosjöandan som mytologisk drivkraft

Enligt Claude Levi-Strauss är *det viktiga inte att visa hur människor tänker i myter utan att uppleva hur myter tänker i människor* (Burlin och Nilson 1997: 14). Antagligen ligger den småländska Gnosjöandan närmast den anda som utmärker de nordöstra italienska regionerna. Genom att hålla liv i myten om Gnosjöandan lyckas man, i generation efter generation, omplantera medborgarnas och särskilt företagarnas ansvar att hjälpa fram nya entreprenörer i den s.k. GGVV-regionen. Med stöd i myten skapas nya företag i de fyra kommunerna i regionen, Gnosjö, Gislaved, Värnamo och Vaggeryd.

Begreppet Gnosjöandan lanserades 1970 av redaktören och författaren Harry Sjöman i boken *Svikaren*. *Svikaren* handlar om motstånd mot överheten. En ung Gnosjöbo kallas 1808 in i militärtjänst. I vanmakt och olust inför de stora systemen, militärsystemet i synnerhet, deserterar mannen. Han tar sig tillbaka till Gnosjö, bosätter sig i en jordkoja nära fädernesgården. I hemlighet gräver han en flera tusen meter lång kanal från Kattgöl till Gnosjöbäcken och säkrar därmed en jämn vattentillförsel för de begynnande tråddragerierna. Trots riskerna håller hans fästmö fast vid honom. Tillsammans

bygger de upp ett eget tråddrageri. Han blir en föregångare för näringen. Flera är de tekniska förbättringar som han frikostigt delar med sig av till de andra tråddragarna. I berättelsens slut, som bygger på verkliga händelser, tas han till nåder i ”den stora världen”. 1815 hedras han i kyrkan med en Gustaf III-medalj i guld och 300 riksdaler banko för sina insatser för tråddragerinäringen.

Försoning genom kollektivt entreprenörskap är vad han hade längtat efter, enligt Sjöman (1970: 248): ”Det var något inom honom, som manade och drev på en obetvinglig kraft, som han inte kunde motstå. Kanske hade han här en möjlighet att gottgöra? Om han fick jämn tillgång på vatten i sitt tråddrageri, så skulle de andra tråddragarna i dalgången längre ned mot sjön få lika mycket nytta av detta som han själv. På så sätt blev han till gagn för hemtraktens folk och kanske också för fosterlandet. Det var vad han önskade. Han kunde inte bli kvitt tanken på sitt förräderi.”

Alla barn och ungdomar i Gnosjö besöker under sin skoltid den kopia av svikarens jordkoja som har byggts upp vid kanalen. Ett stort antal skoluppsatser och projektarbeten har förfärdigats utifrån myten om svikaren. Viktiga delar i myten är att ta steget från det invanda ut i det okända, från att odla marken till att börja en ny verksamhet, och att stå rakryggad mot de höga herrarna. I myten framhålls den kollektiva förmågan att samtidigt konkurrera och samarbeta, en förmåga som är utmärkande för alla industriella distrikt. Innan Svikaren tog itu med sitt dammbygge gick han flera dagar omkring till andra tråddragerihyttor i grannskapet.

Organiskt entreprenörskap i motsats till riskkapitaldrivet byggs upp i socialt stödjande miljöer (Brolin 2002). Genom att hålla liv i myten om denna typ av entreprenörskap, ett entreprenörskap och företagande som handlar om att stötta varandra, dela med sig av nyheter och färdigheter till varandra, och se till att nya verksamheter uppstår för allas gemensamma bästa, håller man liv i Gnosjöandan. Målet är att utveckla verksamheter inte att generera så vinst fortast möjligt. Grunden för organiskt entreprenörskap är snarare socialt kapital och än riskkapital. Förutsättningarna för organiskt entreprenörskap återfinns i omgivningen i de korsbefruktande nätverken.

Om människor tror att omgivningen kommer att fungera stödjande, kommer de att välja att utveckla verksamheter, skapa företag och låta dem växa. Inom den ekonomiskt sociologiska forskningen brukar detta benämnas som ”economy of trust” – samhällets och omgivningens förmåga att skapa förtroende, tillit och ömsesidighet. Kärnan i de faktorer som bör påverkas för att organiskt entreprenörskap skall utlösas är snarare social än teknisk eller ekonomisk. Den utkristalliseras i det utvecklingsstöd, de relationer och de förtroendeförhållanden som omger människorna och företagen.

Nästan alla företag i Gnosjöregionen har skapats organiskt, genom avknoppningar eller utbrytningar ur de äldre företagen. Ofta startas det nya företaget genom att en eller några arbetare börjar en egen rörelse på fritiden, hemma i uthuset eller garaget. Den första produkten man tillverkar är inte sällan en legoartikel åt arbetsgivaren. Första maskinen köper man begagnad eller lånar av arbetsgivaren. Sedan man provat under några år börjar man utvidga ordena och arbetar helt på egen hand. Men en del utbrytningar handlar också om arbetare som i största hemlighet bildar en egen firma med uppgift att tillverka varor som är nära besläktade med den före detta arbetsgivarens. Och då är inte relationerna, åtminstone inte till en början, särskilt vänskapliga. Sådan antagonism kan göra att det tar en viss tid innan utbrytarna återigen blir del i nätverken. Det är företrädesvis ett företag, J. E. Hylténs Metallvarufabrik, som utgjort stamträd – Hyltén-trädet – för en mängd, kanske långt över hundra nya Gnosjöföretag.

Medeltidsveckan

Ett annat illustrativt exempel på den regionala kulturen och identiteten som drivkraft utgör den s.k. Medeltidsveckan på Gotland. Det gotländska entreprenörskapet, ibland talar man t.o.m. om identiprenörskapet (Brolin och Nilson 1997), har en tydlig koppling till platsen, historien och identiteten. Gotland och Visby är en av de platser i ett Sommar-Sverige som söker sig bakåt i tiden. För 20 år sedan drog några entusiaster i SKS, Svenska Kyrkans Studieförbunds regi, igång detta medeltidsspel i vilket publiken själv spelar med.

Medeltidsveckans betydelse för det ökande intresset för gotländsk historia och kultur kan nog inte överskattas även om man på ön har svårt att erkänna detta: ”Det är bara ett jävla turistjippo”, säger många året-runt-boende. Men Medeltidsveckan spelade en inte oväsentlig roll för att Visby ansökte om att komma på UNESCO:s världsarvslista (tillsammans med Taj Mahal och pyramiderna). Den är antagligen den viktigaste förklaringen till att besöksnäringen i Visby det senaste decenniet försökt uppgradera sina tjänster. Rätt uttryckt har T-shirts och tuff-tuff-tåg fått ge plats för hantverk, narrar och kultur. Medeltidsveckan har inneburit att den korta turist-säsongen förlängts med åtminstone två veckor. Innan Medeltidsveckan etablerades var turist-säsongen slut i början av augusti nu har den sträckts ut till åtminstone mitten av augusti. Medeltidsveckan i sig antas locka cirka 50 000 besökare.

Men det är de sekundära effekterna som är de verkligt intressanta för en ö som förlorat 2000 arbetstillfällen de senaste åren. Dessa kan knappast överskattas. Normalresetiden från fastlandet till Gotland har med tre nya snabbfärjor minskats från fem till tre timmar. De

allra flesta gotlänningar tror att de radikalt förbättrade förbindelserna med fastlandet har tillkommit som något slags serviceåtagande från statsmakterna. I själva verket är investeringen i dessa färjor uteslutande en effekt av Medeltidsveckan. Under denna vecka har det i stort sett varit omöjligt att med kort varsel ta sig till och från ön. Just denna överbelastning har haft en avgörande påverkan på Gotlandsbolagets beslut att investera i ett nytt snabbare och mer flexibelt båttransportsystem.

När Medeltidsveckan skapades stod Gotlands arbetsliv inför en radikal förändring. En mycket snabb nedgång i betydelsen för jordbruket hade påbörjats samtidigt som det traditionella industrisamhället började skakas i sina grundvalar. Besöksnäringen hade börjat betyda allt mer. Frågan för skaparna av Medeltidsveckan var vilken typ av besöksnäringen som skulle dominera, en besöksnäring baserad på snabba kommersiella klipp och jippon eller en besöksnäring som kunde lägga grunden för en långsiktig förstärkning av den gotländska identiteten och självkänslan (Gahrén, Jonsson, Obrador och Neuman 2003): "...Vår önskan var att sätta kulturen i första handen och kommersen i den andra. Vi ville skapa något som vi kallade för 'kulturturism'. Men framför allt ville vi lära gotlänningarna öns unika historia. Vi ville få dem att känna sig stolta över alla historiska lämningar, de vackra Gotlandsgårdarna, den unika ringmuren och allt annat Gotland står för."

Medeltidsveckan är något som två eldsjälur som arbetade med visningar för lågstadiet barn på läns museet, Fornsalen. Tanken var att hela Visby skulle leva medeltid för en vecka. Till en början var de kraftigt motarbetade. Och motståndet har levt kvar trots succén. Många Visbybor förstår inte varför en massa medeltidsklädda människor skall få ta över deras stad under en sommarvecka.

Med en stor portion nätverkande lyckades de bägge eldsjälarna, trots allt, genomdriva drömmen om en vecka av medeltid. Eldsjälarnas hela kontaktnät engagerades. De tog kontakter med de olika bildningsförbundet. Till slut hamnade de hos Svenska Kyrkans Studieförbund. Skådespelare, musiker, hantverkare, dansare m.fl. engagerades i förberedelserna. Ur dessa initiativ har flera olika företag och artistgrupper fötts, företag som arbetat med allt från dräkter till tornerspel och musikgrupper. Restauranter och hotell har hakat på, bagare började baka ungstrull o.s.v. En anledning till att Medeltidsveckan förmått växa har varit ett aktivt kvalitetsäkringsarbete. På Medeltidsveckans marknad har många produkter presenterats för första gången. De har senare fått en vidare spridning och inneburit ekonomisk överlevnad för producenterna.

Några avslutande frågor

Vad har skapat störst förädlingsvärden, begrepp som Arlandakorridoren och K-samhället eller den typ regionala identitet som exempelvis Marie Krøyer var med och konstruerade i Skagen? Mycket medvetet i allt från de stora dragen – ljuset och stränderna – till detaljerna, kläderna t.ex., konstruerade hon vad som kom att bli begreppet Skagen: "Ingenting lämnades åt slumpen... Krøyers vita sommarkläder syddes av hemvävt ylletyg. Marie hittade tyget hos manufakturhandlare Rosenberg i Skagen och introducerade dess användning i herrkläder. Det slog an bland konstnärsvänner...(Tonni Arnold 1999: 115)." T.o.m. något så jordnära som Gnosjöandan har sin mytologiska grund och energigivande betydelse. Medeltidsveckan tillsammans med högskolan är de enda två riktigt positiva inslagen i Gotlands utveckling de senaste två decennierna.

I skriften *Stad(d) i förändring. Medborgarnas omvandling av USA:s innerstäder* visar Thomas Idergaard (2002) hur ett medborgerligt förnyelsearbete, baserat på gemenskap, förändrat många av de amerikanska, tidigare väldigt nedgångna, innerstäderna. Det är ett underifrånarbete som har resulterat i mer anständiga levnadsvillkor i flera av de stora städernas innerstäder. Bostäder har rustats upp. Skolor har börjat fungera. Parker och gator är säkrare. Medborgarnas kraft har mobiliserats lokalt i olika s.k. Community Development Corporations. Mäniskor har börjat känna stolthet och kan identifiera sig med sina bostadsområden. Liknande framgångar har nåtts i exempelvis Botkyrka i södra Stockholm. Ett nytt arbetsliv långt från huvudstadens centrum inom kultur och upplevelseindustrin, en industri som oftast brukar förknippas med storstädernas centrum, har börjat växa. Bara kring Cirkus Cirkör finns cirka 200 personer anställda, tio olika nationaliteter är företrädare på cirkusens gymnasieskola. Vad lägger grunden för det framtida arbetslivet, triple helix, riskkapital och resurscentrering eller regional kultur och identitet dvs. faktor X?

Referenser

- Arnold, Tonni (1999), *Balladen om Marie. En biografi över Marie Krøyer*. Stockholm: Forum.
- Andersson, Åke E. & Strömquist, Ulf (1988), *K-Samhällets Framtid*. Stockholm: Prisma.
- Berggren, Christian, Brulin, Göran & Laestadius, Staffan (1999) "Den globaliserade ekonomins regionala paradox" i *Ekonomisk Debatt*, årg. 27, nr 6.
- Berggren, Christian & Brulin, Göran (2002), *Klistriga kluster eller globalaglidare! Den lokala dynamikens paradoxala betydelse i den globaliserade ekonomin*. Stockholm: Nutek.
- Brulin, Göran & Nilson, Marianne (1997), *Identiprenörer – företagande med regionalt ursprung*. School of Business' Research Reports, No. 3, Stockholms universitet.
- Brulin, Göran & von Otter, Casten (2000), "Regionerna i den nya ekonomin" i *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, årg. 6, nr. 4.
- Brulin, Göran (2002), *Faktor X. Arbete och kapital i en lokal värld*. Stockholm: Atlas.
- Dagens Nyheter 2002-09-10: "Långt ifrån lagom i Botkyrka".
- Deiaco, Enrico, Giertz, Eric & Reitberger, Göran (2003), *Teknikparkens roll i det svenska innovationssystemet – historien om kommersialisering av forskningsresultat*. Stockholm: Vinnova.
- Engstrand, Åsa-Karin (2003:2), *The Road Once Taken*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Finansvision 2002-10-23: "Riskkapitalet har fördärvat stora värden", intervju med Bengt Stillström, grundare av investeringsbolaget Traction.
- Fölster, Stefan (2000), *Företagarens återkomst. Den nya ekonomin och det entreprenanta samhället*. Stockholm: SNS Förlag.
- Gahrén, Synnöve, Jonsson, Marita, Obrador, Towan & Neuman, Mikael 2003 08 05 "Låt medeltiden vara" i *Gotlands Tidningar*.
- Guillet de Monthoux, Pierre (1993), *Det sublimes konstnärliga ledning. Estetik, Konst och Företag*. Stockholm: Nerenius & Santéus Förlag AB.
- Halls, Peter *et al.* (1987), *Western Sunrise. The Genesis and Growth of Britain's Major High Tech Corridor*. London: Allen & Unwin.
- Halls, Peter (1998), *Cities in Civilization*. London: Phoenix.
- Henton, Douglas, Melville, John & Walesh, Kimberly (1997), *Grassroots Leaders for a New Economy. How Civic Entrepreneurs Are Building Prosperous Communities*. San Francisco: Jossey-Bass Publishers.
- Hobsbawn, Eric (1983), *The Invention of Tradition*. Oxford: Oxford University Press.
- Idergaard, Thomas (2002), *Stad(d) i förändring. Medborgarnas omvandling av USA:s innerstäder*. Stockholm: Timbro.
- Lindbeck, Assar (1998), *Det svenska experimentet*. Stockholm: SNS Förlag.
- Magnusson, Lars (1999), *Den tredje industriella revolutionen – och den svenska arbetsmarknaden*. Stockholm: Prisma.
- Putnam, Robert D. (1996), *Den fungerande demokratin. Medborgarandans rötter i Italien*. Stockholm: SNS Förlag.
- Sjöman, Harry (1970), *Svikaren*. Stockholm: Gummessons.
- Strömbom, Lisa (2003), *Identitet och identitetspolitik i Sveriges regioner*. Lunds universitet: Statsvetenskapliga institutionen.
- Sörlin, Sverker & Törnqvist, Gunnar (2000), *Kunskap för välstånd. Universiteten och omvandlingen av Sverige*. Stockholm: SNS Förlag.
- Ylinenpää, Håkan & Lundgren, Nils-Gustav (1998), 'Northern light' or 'out in the cold' – a comparison of two Nordic regions. Paper from Luleå University of Technology, Department of Business Administration and Social Sciences, AR 98:28.

TEMA PLATS

Geografisk imagologi – hur uppstår bilden av en plats?

PIA SILLANPÄÄ

Varför uppstår ett intresse för en geografisk plats och hur blir ett resmål till? Genom studier av fenomenet The Scandinavian Sporting Tour som ägde rum cirka 1830 – 1914 har teorin om geografisk imagologi formats. Beslut om fritidssysselsättningar eller resmål fattas enligt teorin utifrån fyra olika delvis överlappande delar av bilden av en plats: den empiriska verkligheten, en litterär eller medial image, en symbolisk image och slutligen en emotionell image. Dessa bilder varierar för olika personer beroende bl.a. på kulturell och social tillhörighet både historiskt och i nutid. Platsens image förändras därmed ständigt.

Sammanfattning

Artikeln presenterar de resultat som lagts fram i författarens doktorsavhandling *The Scandinavian Sporting Tour: A Case Study in Geographical Imagology* (2002), samt diskuterar det planerade nästa steget i forskningen. En av avhandlingens huvudmålsättningar är att bidra med ökad förståelse för hur ett intresse för en geografisk plats kan uppstå och, följaktligen, hur ett nytt resmål blir till. I avhandlingen analyseras ett specifikt turistfenomen från historien, och på basen av resultaten i analysen presenteras en teori för geografisk imagologi. Analysen utgår ifrån antagandet att det är våra mentala bilder av omvärlden som i stor utsträckning ligger till grund för våra preferenser och därmed vårt beteende. Med andra ord, när vi fattar beslut ifråga om till exempel fritidssysselsättningar eller resmål är det i mycket hög grad en fråga om image.

Själva turistfenomenet som analyserades består av briterernas jakt- och fiskeresor till Norge och Sverige under delar av 1800- och 1900-talen. Över tid utvecklades dessa resor till ett fenomen med sina unika karaktärsdrag och på många håll till en modern turistindustri av betydande mått. Briterernas jakt- och fiskeresor studerades först längs en 90-årig tidsaxel – från 1830-talet till första världskrigets utbrott. Det primära källmaterialet bestod först och främst av de brittiska resenärernas egna skildringar av sina vistelser i våra trakter, i form av böcker, tidningsartiklar, brev, dagböcker och fångstjournaler. På detta sätt var det möjligt att kartlägga själva resandefenomenet, samt att se hur bilden av

Skandinavien som en arena för jakt och fiske utvecklades över tid bland de brittiska sportfiskarna och jägarna. Därefter sattes resandefenomenet i ett större historiskt, kulturellt och sociologiskt sammanhang. Resultaten visade hur den ovannämnda bilden ursprungligen uppstod, men också varför den förändrades som den gjorde längs tidsaxeln. En slutsats av analysen är, att för att kunna förstå och förklara dessa resor som fenomen och upplevelse, är det nödvändigt att granska den specifika kultur som de brittiska sportfiskarna och jägarna var en del av. På detta sätt är det möjligt att staka ut dessa resenärers kulturella referensram, inom vilken deras bilder av omvärlden uppstod. Ett centralt argument är, att bilden av en geografisk plats består av fyra, delvis överlappande delar: 1) den empiriska verkligheten, 2) en litterär/medial image, 3) en symbolisk image, 4) en emotionell image.

Författaren menar, att detta specifika resandefenomen väl belyser hur mångfacetterat begreppet image är och hur komplex dess tillblivelseprocess är. Det sätt på vilket vi uppfattar och utnyttjar en geografisk plats för fritid och rekreation är sammanflätat med vår kulturella identitet, våra värderingar och traditioner, samt med vårt sociala nätverk, men även med samhällets historia, struktur och utveckling, inklusive speciella samhälleliga trender, företeelser och enstaka händelser. Vår bild av platser formas med andra ord av en rad samverkande sociala och kulturella faktorer, av både historia och nutid. En image kunde därmed jämföras med en organism, eftersom den lever i ständig utveckling och omvandling.

Inledning

Varför betalar så många brittiska turister varje vinter stora summor för möjligheten att se Jultomten i finska Lappland? Eller varför är de s.k. norrskensturisterna ofta japaner? Och varför lyckas några böcker författade av Jan Guillou plötsligt locka mängder av svenskar att följa i fotspåren av en fiktiv person vid namn Arn? Det sätt på vilket människors intresse för en plats uppstår och hur därmed ett nytt resmål blir till är en fråga av stor betydelse inte enbart för turistnäringen, utan för sam-

hället i stort. Denna artikel utgår ifrån antagandet att det är individens kulturella referensram som styr hur hon eller han tolkar sin omvärld, och att det är inom denna referensram som individens mentala bilder – image – uppstår. Följaktligen är kulturella studier (*Cultural Studies*) nödvändiga för att man skall kunna förstå och förklara hur olika individer eller grupper av individer upplever en plats. Artikeln är en mycket koncis sammanfattning av de forskningsresultat som författaren lagt fram i sin doktorsavhandling *The Scandinavian Sporting Tour: A Case Study in Geographical Imagology* (2002), ett projekt finansierat av turismforskningsinstitutet ETOUR. Fältstudierna och arkivbesöken har i stor utsträckning kunnat genomföras tack vare understöd från Turistdelegationen.

Metodologiska reflektioner

Resande och turism som en mänsklig aktivitet är ett komplext fenomen, och detta är ett allmänt accepterat faktum inom den akademiska världen. Forskning kring fenomenet resande och turism fokuserar bland annat på studier av diverse *platser*, och särskilt i relation till *av vem* och *på vilket sätt* dessa platser konsumeras.

Löfgrens påstående att olika kulturer har olika relationer till landskapet (1989: 205), liksom Crangs påstående att en specifik kulturs tänkesätt reflekteras i landskapet (1998: 15) är två viktiga argument som är värda en reflektion. För det första bör det noteras att många författare har erkänt det svåra i att definiera kultur. Enligt Crang kunde man i början av 1950-talet, i akademiska skrifter, hitta fler än 150 olika definitioner på ordet *culture* (1998: 2). För min aktuella studie verkar Crangs definition – eller, med hans egna ord uttryckt, ”vägledande princip” – användbar:

[C]ultures are sets of beliefs or values that give meaning to ways of life and produce (and are reproduced through) material and symbolic forms (ibid.).

Denna definition antyder att i tillägg till ”synliga” skillnader beträffande till exempel klädstil, utsmyckning eller livsstil, karaktäriseras olika grupper av individer av mer osynliga skillnader: de har olika världsåskådning och värdesystem. Följaktligen har olika grupper av individer olika sätt att tolka och ge mening åt sin omvärld. Ytterst är det individens personliga världsåskådning och värdesystem som vägleder hennes tankar, smak, beslut och handlingar. Dessutom antas det här att tankar, vanor och föremål tillsammans utgör en kultur (Crang 1998). Genom dessa beståndsdelar – eller genom en sammanblandning av dessa – formas en gemensam identitet inom en grupp av individer. Resultatet är ”en kultur”. Detta

skulle i sin tur betyda att en kultur kräver existensen av fler än en person, dvs. en grupp av individer som delar samma familj, ras, nationalitet, religion, hobby, utbildning, eller liknande. En grupps kultur verkar som en spegel genom vilken individen och gruppen identifierar sig själv i relation till sin omvärld.

Löfgren, gör i sin artikel om *Landscapes and Mindscales* (1989: 183) en viktig observation när han påstår att olika generationer ser på samma plats, på samma bit av mark med olika ögon.

[T]he history of the landscape is not only a description of farming techniques, settlement forms, railway construction, and so on, but also in equal measure a study of world views, life horizons, and patterns of thought, as well as a history of perception and perspective. (Löfgren 1989: 184)

Enligt Crang innebär landskapet att miljön formas kollektivt i en ständigt pågående process (1998: 14-15). I likhet med Löfgrens argument (1989) menar Crang att som ett resultat av detta kommer landskapet att reflektera en kulturs tänkesätt, tillämpningar och tekniker (1998: 15). Urry (1990) har myntat begreppet ”tourist gaze”, och menar med detta bland annat att turister vid en specifik tidpunkt är benägna att betrakta sin omgivning med en viss sorts ”blick”. Enligt Urry är denna turistiska blick socialt organiserad och systematiserad och den förändras och utvecklas över tid i olika samhällen och särskilt inom olika sociala grupper (*ibid.*: 1).

Det råder stor enighet om, att olika *informationskanaler* spelar en viktig roll i formandet av image. Kotler m.fl. (1993: 49) nämner fyra viktiga kategorier av informationskanaler i marknadsföringen av platser:

- 1) personliga källor, såsom familj, vänner, grannar och bekanta,
- 2) kommersiella källor, såsom marknadsföringsmaterial och försäljare,
- 3) offentliga källor, såsom massmedia och experter,
- 4) individens egna upplevelser och erfarenheter, såsom ett besök till platsen ifråga.

Hur trovärdig man upplever en informationskälla har stor betydelse för individens attityd gentemot en plats, menar författarna (*ibid.*: 55-56). Detta bekräftas av ett stort antal undersökningar som visar att den information som sprids från mun till mun (”word-of-mouth”) är mycket effektiv (t.ex. Baloglu & McCleary 1999, Romild 2000).

Urry (1995: 1) menar att för att man skall kunna tyda platsens komplexitet är det nödvändigt att använda sig av en rad nya forskningsmetoder. Ovannämnda doktorsavhandling är en avhandling inom huvudämnet engelska språket och litteraturen. Dock, med fokus på frågor rörande *image*, kombinerar den teorier och idéer

från ett antal olika områden. Slutsatsen som tycks framträda ur de empiriska resultaten beträffande val av forskningsmetodik är, att det enda sättet på vilket man kan förstå relationen mellan kultur och plats är genom en kombination av olika akademiska discipliner. Alasuutari (1995: 23) menar att kulturella studier har spridit en tolerant attityd gentemot varje metod som kan tänkas vara användbar när vi försöker ta reda på vad det är som sker, och när vi letar efter nya sätt att se på saker och ting. Det komplexa förhållandet mellan image å ena sidan och samhälle å den andra har diskuterats av bland andra Boulding (1956). Han konstaterar att samhället skapas av image, men även tvärtom, dvs. att samhället ständigt formar image: "This hen and egg process is perhaps the most important key to the understanding of the dynamics of society." (*ibid.*: 64.)

Geografisk imagologi

Mitt personliga intresse för människors motiv för resande uppstod i mitt dagliga arbete. I början av 1990-talet arbetade jag på ett försäkringsbolag med utlandsskador. Mitt arbete bestod bland annat i att ta hand om våra försäkringstagare och deras fordon, när de råkat ut för någon typ av motorfordonsskada utomlands. Under årens lopp kom jag i kontakt med en varierande blandning av resenärer och hörde mängder av olika berättelser om deras resor – eller planerade sådana. Många av våra kunders resmål lät i mina öron om inte direkt motbjudande, så åtminstone ologiska eller konstiga. Följaktligen började jag i allt större utsträckning fundera över människors motiv för sina resor. Hur kommer det sig att vi människor upplever platser på så olika sätt? Jag kom till den slutsatsen, att image var på något sätt nyckeln till denna fråga. Därför har jag i min doktorsavhandling närmast mig detta tema. Genom att analysera ett specifikt turistfenomen från historien, försöker jag i avhandlingen komma fram till en början till en teori för det som jag kallar geografisk imagologi – *Geographical Imagology*, dvs. hur uppstår bilden av en geografisk plats i vårt medvetande?

The Scandinavian Sporting Tour – En imagologisk analys

Föremålet för analysen utgörs av brittiska "gentlemäns" jakt- och fiskeresor till valda delar av Norge och Sverige. Denna "brittiska era" i Skandinavien varade i ungefär 90 år: den föddes på 1830-talet och dog ut i och med Första världskrigets utbrott. Under årtiondenas lopp utvecklades dessa jakt- och fiskeresor till ett turistfenomen med sina speciella särdrag, och på många ställen gav de

upphov till en modern turistindustri. (Sillanpää 1997; Sillanpää 2002).

Hur jag, en praktiker inom försäkringsbranschen med ingen som helst erfarenhet av eller intresse för jakt, slutligen började forska i detta specifika fenomen är en lång historia. I vilket fall som helst ville jag hitta ett svar på frågan, vad det är som bestämmer människors preferenser beträffande val av resmål. Mer exakt med hänsyn till min fallstudie: Varför ville välbeställda briter, som kunde besöka vilket som helst exotiskt land i världen, istället välja de skandinaviska jakt- och fiskemarkerna? Hur kom det sig att flugfiske på lax och öring i den skandinaviska vildmarken hade en lika stark, om inte starkare dragningskraft än till exempel tigerjakt i Indien eller alligatorjakt i Panama? Vad var det som fick viktorianska sportjägare och fiskare att känna sig så attraherade av våra trakter att de skaffade sig egna sportstugor med tillhörande jakt- och fiskemarkar, dit de återvände för några få månader, år efter år? Målsättningen var att syna dessa resor, som ett fenomen och som en upplevelse, från perspektivet av image. Fram till nu har man förklarat tillblivelsen och utvecklingen av det turistfenomen som jag benämner *The Scandinavian Sporting Tour*¹ med i första hand Skandinaviens naturresurser, med andra ord gott om fisk och vilt i kombination med fri tillgång till, alternativt förmånliga priser för, jakt och fiske. Jag vill påstå att denna förklaring är alldeles för enkelspårig. Utgångspunkten för forskningen har varit, att det är vår bild – image – av omvärlden som i mycket stor utsträckning styr våra preferenser och därmed, i slutändan, vårt handlande. Med andra ord, vart vi väljer att åka på semesterresa och den typ av aktiviteter som vi ägnar oss åt på resmålet ifråga, har ett nära samband med image.

Det primära källmaterialet utgjordes först och främst av resenärernas egenhändiga skildringar om sina jakt- och fiskeresor i form av böcker, dagböcker, tidningsartiklar, brev och fångstjournaler. En stor del av detta material är opublicerat. Det kompletterades med annat källmaterial såsom resehandböcker, marknadsföringsmaterial, hotelliggare, transportjournaler samt fältstudier. En genomgång av de brittiska besökarnas egna berättelser om sina vistelser i Skandinavien, tillsammans med det övriga källmaterialet, gav vid handen att resandefenomenet hade en livscykel som sträckte sig över en period av 90 år. Studien visade tydligt, att det bland briter under denna livscykel existerade inte endast *en* bild av Skandinavien, som arena för sportfiske och jakt, utan denna bild utvecklades och förändrades över tid, av olika skäl. När väl själva fenomenet och bilden av destinationen längs den 90 år långa tidsaxeln var kartlagda kvarstod ännu

1. *Sporting* av engelskans *sport* som bland annat används som ett samlingsnamn för sportfiske och jakt som en aktivitet.

den väsentliga frågan: *hur* uppstod bilden ursprungligen och *vad* formade och förändrade den längs tidsaxeln? I detta skede av analysen var det dags att placera resandefenomenet i ett större historiskt, kulturellt och sociologiskt sammanhang. De brittiska sportfiskarna och jägarna, som en egen kulturell grupp, levde ju inte i något vakuum, utan deras kulturella referensram utvecklades i ett bredare sammanhang.

När jag så, i en större kontext, synade det aktuella resandefenomenet, började ett relativt stort antal faktorer utkristalliseras på den 90 år långa tidsaxeln, faktorer som på något sätt verkade hänga samman med fenomenets tillblivelse och utveckling. Dessa faktorer inkluderade bland annat olika samhällseliga och infrastrukturella förändringar, inflytandet av specifika rollmodeller, sociala nätverk, samt enskilda händelser. Dessutom framkom det ganska snart att nyckelfaktorerna i den process, där bilden av Skandinavien uppstod och utvecklades kunde grupperas i fyra större, delvis överlappande, helheter.

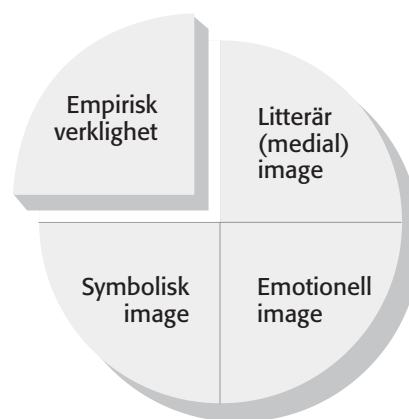
Därmed utkristalliserade sig en teori. Enligt denna kunde bilden av en geografisk plats illustreras genom en paj bestående av fyra bitar (se figur 1):

- 1) den *empiriska verkligheten*,
- 2) den *litterära imagen*, eller om man applicerar modellen på ett turistfenomen av idag, den *mediala imagen*,
- 3) den *symboliska imagen*,
- 4) den *emotionella imagen*.

Låt mig mycket kort illustrera dessa argument med några valda exempel från fallet *The Scandinavian Sporting Tour*. Jag vill betona att antalet påverkande faktorer var mycket större än denna genomgång av utrymmesskäl kan illustrera.

Den empiriska verkligheten

Till den empiriska verkligheten räknas faktorer såsom naturresurser, infrastruktur och världsekonomi. I fallet Skandinavien som en arena för jakt och fiske innefattar denna del av imagen bland annat en bra tillgång på fisk och vilt under en stor del av den studerade tidsperioden. Med andra ord kunde besökaren vara ganska säker på att finna goda möjligheter till, och framför allt framgångsrik utövning av jakt och fiske. Dessutom, i jämförelse med många andra resmål, kunde Skandinavien erbjuda gott om plats. Det var möjligt att komma över exklusiva jakt- och fiskerättigheter på enormt stora områden, områden i en storleksklass som överträffade allt man tidigare hört talas om. En brittisk resenär skriver i sina reseskildringar att han var tursam nog att få hyra ett jaktområde som var ungefär lika stort som grevskapet Surrey i Storbritannien (Pottinger 1905, I: 249-250). I tillägg var Skandinavien, trots att det låg perifert, tillräckligt nära för att anses som ett möjligt

Figur 1. Bilden av en geografisk plats.

resmål för briter. Det råder alltså ingen tvekan om, att den empiriska verkligheten hade en central roll för bilden av Skandinavien som en destination för jakt och fiske. Dock är det viktigt att inse att bilden var mycket mer mångfacetterad än så.

Den litterära (mediala) imagen

Den litterära imagen i detta specifika fall innefattar den litteratur som produceras av och för den grupp av briter som ägnade sig åt sportfiske och jakt. I begynnelsen av resandefenomenet *The Scandinavian Sporting Tour* var det inte några aktiva marknadsföringsåtgärder från värdsamhällets – dvs. Skandinavien – sida som utlöste intresset för jakt och fiske i dess obygd. Istället skrev några pionjärer om sina strapatser i våra trakter, och deras reseskildringar lästes av andra briter som i sin tur beslöt att följa i pionjärernas fotspår. Det var med andra ord i många fall en viss bok som utlöste intresset för Skandinavien. En av de aktuella resenärerna skriver att han fick tag i den intressanta boken *Through Norway with a Knapsack* (Williams 1859), varpå han, inspirerad av boken, genast gav sig iväg (Kennedy 1903: viii). Denna specifika resa kom att åtföljas av ytterligare 30 resor till Skandinavien!

Under den viktoriaiska perioden hade även tidningar och tidskrifter en nyckelroll som informationskanal och språkrör. Det fanns tidningar och tidskrifter för alla smaker, inte minst för jakt- och fiskeentusiaster. Några av dessa tidskrifter etablerade sig som ledare i sin genre och utvecklades därmed till ett kommunikationsmedium bland sina läsare. På dessa tidskrifters sidor introducerades nya intressanta resmål, och därmed blev tidskrifterna mer eller mindre automatiskt trendsättare. Idag, i och med existensen av andra medier än det skrivna ordet, är det mer lämpligt att benämna denna del av den totala imagen för den *mediala imagen*.

Den symboliska imagen

Den tredje biten i image-figuren utgörs av den *symboliska imagen*. Denna del är nära förknippad med faktorer såsom identitet, statussymboler, rollmodeller, mode och trender. För utvecklingen av resandefenomenet *The Scandinavian Sporting Tour* spelade det rådande viktorianska manlighetsidealet en betydande roll. Under denna period blev den manliga och den kvinnliga världen mer och mer separerade från varandra, och vissa aktiviteter såsom jakt började i allt större grad anses vara ett männens privilegium (MacKenzie 1988: 21). Man började alltmer lyfta fram de ”manliga” karakteristika som jakten krävde av sina utövare. Skicklighet och uthållighet var typiska drag som kännetecknade den ”sanne sportjägaren”. Han sökte utmaningar och tuffa förhållanden och hans framgång som jägare mättes i det fällda bytets antal och storlek. Mycket varierande och oförutsägbart väder, svårforcerad terräng, enorma obebyggda områden, rovdjur, osv. utgjorde naturliga risker för jakt- och fiskeentusiasten i Skandinavien. Dessutom krävde jakt på vildren, älg och ripa samt laxfiske både uthållighet, tålamod och god kondition. Med andra ord passade dessa aktiviteter utövade i det ”bistra Norden” väl in i bilden av det nya manlighetsidealet.

Den emotionella imagen

Den sista biten av den totala imagen av en geografisk plats utgörs av den emotionella imagen. Denna del hänför sig till djupare känslaspekter hos individen. I det aktuella fallet framträder speciellt två nyckelord: *nostalgi* och *fristad*. Det viktorianska Storbritannien upplevde den industriella revolutionen mycket påtagligt. I dess kölvatten kom många snabba och omvälvande förändringar, och folk började inse, att i och med denna samhällsutveckling hade någonting viktigt försvunnit för gott. Bland mången britt uppstod därmed en nostalgisk längtan tillbaka till det förgångna, det ”genuina”. Skandinavien ansåg man fortfarande i mångt och mycket vara både underutvecklat och ociviliserat i jämförelse med Storbritannien. Denna ociviliserade kultur hade den fördelen att den verkade representera just de egenskaper som gått förlorade vid industrialismens framfart. Därmed blev en resa till Skandinavien för många en slags verklighetsflykt, en resa tillbaka i tiden – ”back to basics”. En brittisk resenär skriver i sina memoarer att jakt och fiske i en tuff omgivning som den skandinaviska vildmarken erbjöd ett motgift mot den förfinade civilisationen (Seton-Karr 1904: 146).

Slutsatser

Låt oss nu, efter denna analys, återvända till den ursprungliga frågan: vilka var de faktorer som utlöste ett

intresse bland britterna för Skandinavien och dess obygd som en arena för sportfiske och jakt, och som i sin tur ledde till tillblivelsen och utvecklingen av resandefenomenet *The Scandinavian Sporting Tour*? Jag menar att det inte finns någon enkel och entydig förklaring till händelseförloppet. Avhandlingen visar att intresset för resmålet inte enbart kan förklaras med den empiriska verkligheten såsom en god tillgång på fisk och vilt. Istället menar jag att den process under vilken bilden av Skandinavien växte fram var mycket komplex: den växte fram i ett speciellt sammanhang i det viktorianska Storbritannien där ett stort antal faktorer samverkade. Vissa av dessa faktorer har djupa rötter i Storbritanniens historia. Analysen visar dessutom att för att vi skall förstå dessa resor som ett fenomen och som en upplevelse, räcker det inte enbart att studera det brittiska samhället i stort. I tillägg måste man särskilt granska den specifika kultur som jakt- och fiskeentusiasterna var en del av. På detta sätt kan man staka ut de aktuella resenärernas kulturella referensram inom vilken deras bilder av omvärlden formades. Till min förvåning bevisade analysen att det inte var fråga om något märkligt sammanträffande att Skandinavien lockade den viktorianska sportjägaren och fiskaren. Tvärtom verkar Skandinavien ha varit om inte det perfekta resmålet, i varje fall – från ett imagologiskt perspektiv – det *självkla* resmålet.

Vad kan man då dra för allmänna slutsatser av detta exempel? Även om resandefenomenet *The Scandinavian Sporting Tour* är ett exempel från långt tillbaka i tiden, belyser den väl hur mångfacetterad imagen är beträffande geografiska platser. Det sätt på vilket vi uppfattar och upplever en specifik plats verkar på ett ganska invecklat sätt vara sammanflätat med vår kulturella identitet, våra värderingar och traditioner, samt med vårt sociala nätverk, men även med samhällets historia, struktur och utveckling, inklusive speciella samhälleliga trender, företeelser och enstaka händelser – såväl i resenärens eget samhälle som i värdsamhället.

Resande och turism är med andra ord en aktivitet som formas av en rad samverkade sociala och kulturella faktorer, av historia och nutid. Jag skulle vilja påstå att det är nödvändigt att studera kulturella referensramar för att man skall kunna förstå hur en individ eller en grupp av individer upplever en plats. Vad kan då ovanstående ha för konsekvenser, om vi tänker på ett resmåls möjligheter att locka turister? Det torde innebära, att ett visst resmål inte kan attrahera alla typer av besökare vid en och samma tidpunkt, och i synnerhet inte av samma orsak. Vid en given tidpunkt torde alltså en viss grupp av besökare vara mer benägen än andra att intressera sig för resmålet ifråga.

Den invecklade karaktären av image kunde kanske bäst illustreras med hjälp av två metaforer. Å ena sidan skulle man kunna jämföra image med en *organism*,

eftersom den lever i ständig utveckling och omvandling som en reaktion på dess omvärld. Å den andra skulle image kunna jämföras med ett *pussel* eftersom den består av en mängd delar som påverkar varandra och som tillsammans skapar en större helhet. Dessa två metaforer illustrerar att en image är tidsbunden, samtidigt som den har en historia.

Nästa steg i forskningen

Det nästa steget i min forskning blir att testa om min modell beträffande geografisk imagologi går att applicera på moderna turistfenomen. I det första skedet är målsättningen att, tack vare finansiering beviljat av Riksbankens Jubileumsfond, göra en förstudie av två specifika svenska turistfenomen. Dessa turistfenomen verkar vid första anblicken ha blivit till relativt oväntat, närmare bestämt tack vare publiceringen av några specifika böcker. Därmed tycks dessa två fall bekräfta betydelsen av den litterära imagen av en plats.

Det ena fallet utgörs av den turistström som utlösts av Jan Guillous trilogi om Arn (Guillou 1998, 1999 och 2000), det andra av den turistström som utlösts av Mikael Niemis bok *Populärmusik från Vittula* (2000). Efter publiceringen av dessa romaner har Västergötland å ena sidan och Pajala å andra sidan besökts av ett antal människor, som kunde benämnas litterära pilgrimer. De båda fallen har både flera likheter och flera olikheter, vilket gör en jämförande studie extra spännande. Böckerna utkom inom loppet av tre år, och nästan omedelbart efter publiceringen av litteraturen ifråga har respektive område fått uppleva en ökning av antalet besökare. Medan Guillou skriver om en fiktiv, medeltida persons, Arns, öden, baserar sig Niemis bok på författarens egen barndom. Medan Västergötland ligger relativt lättillgängligt i Sverige, befinner sig Pajala i periferin. Båda dessa turistfenomen har nått ett intressant skede i sin livscykel i och med att en tv-serie i Arns spår är under arbete, samtidigt som en filmatisering av Niemis bok är på gång.

Målsättningen med den kommande förstudien blir att kartlägga den stora allmänhetens bild av samt intresse för Västergötland respektive Pajala, samt att få en uppfattning om i hur stor utsträckning de aktuella böckerna har inverkat på denna bild. Kartläggningen skall göras innan tv-serien respektive filmen visas med start mitten av januari 2004 respektive hösten 2004. Denna skall sedan följas upp av en liknande undersökning efter tv-serien/filmen. Resultaten från de båda undersökningarna skall sedan jämföras med varandra för att undersöka om och hur media påverkat intresset för och bilden av respektive område. Därmed kommer vi inte enbart att få ett grepp om den *litterära* imagens betydelse, utan även den *mediala* imagens.

I förlängningen är målsättningen att intervjua de litterära pilgrimerna, dvs. personer som besöker Västergötland respektive Pajala med anledning av böckerna ifråga, för att hitta svar på frågan vad det är som gör att man vill följa i fotspåren av dessa författare och vilken upplevelse man söker genom en dylik resa. Med tanke på att den ifrågavarande litteraturen har översatts till ett stort antal språk, vore det särskilt intressant med en jämförande studie av den svenska respektive den utländska resenären och deras kulturella referensramar. Jag är dock inte enbart intresserad av *varför* dessa två turistfenomen ursprungligen har uppstått, utan jag vill även undersöka *hur* människors bild av respektive resmål utvecklas över tid och *varför*. ■

Efterföljande diskussion

Diskussionen inleddes med en kort presentation av hur ordet "plats" förklaras i olika svenska ordböcker. Det handlar om:

Ställe; bo på en trevlig plats – Utrymme; sittplats, gott om plats – Ort; lokalitet, lokal, plätt, fläck, punkt – Område; ängd, bygd – Position; läge, boplat, tillhåll – Skådeplats, scen, forum, slagfält – Utrymme, tomrum, rum – Öppen plats, allmän plats, befäst plats, gårdsplats – Plantering, rundel, torg, piazza – Öppning, glänta ljusning.

Man kunde konstatera att det mest handlar om fysiska uttryck, även om skådeplats och scen finns med. Enligt Pia Sillanpääs inlägg uppstår bilden av ett turistmål – eller en plats – på ett mycket komplicerat sätt och att den dessutom förändras över tiden.

En plats image är mångfasetterad – det handlar om:

- trender och värderingar,
- historia och nutid,
- kulturella referensramar,
- att ett resmål attraherar olika typer av turister,
- att imagen utvecklas och omvandlas ständigt,
- att imagen är ett pussel som består av flera olika bitar,
- att imagen är tidsbunden – men har också en historia.

Anledningen till att det var just briter som kom till Skandinavien diskuterades. Det fanns mycket fisk, vilt och utrymme. Det var lätt att komma dit. Genom litteratur och tidskrifter förmedlades pionjärbedrifter och exotiska upplevelser i en upptäckaranda som blev "trendig". Symboliskt stämde platsen och livet stämde med idealet för den viktorianske gentlemannen på 1800-talet. Slutligen kände briterna en viss samhörighet eller släktskap med vikingarna samtidigt som de längtade efter orörd vildmark och ursprunglighet.

Jaktvillorna i Jämtland är en idag icke utnyttjad

resurs, men i Norge finns exempel på hur villorna används som vandrarhem. I Norge är "Laxlorderna" väl kända, men idag finns ingen lax att fiska, istället är det fjällvandringen i sig som tagit över.

Pia Sillanpää berättade kort om en ny studie där hon skall tillämpa sin modell på moderna turistfenomen. Den litterära imagen skall studeras utifrån Arn i Västergötland och boken *Populärmusik från Vittula* i Pajala. Vad får turisterna att följa i till exempel Arns fotspår, vilka upplevelser söker de och vad får de? Vad förväntar sig litterära pilgrimer? Vad har olika media betytt?

Vad betyder platsen för olika slag av turister?

Representanter för *Astrid Lindgrens värld* kunde bekräfta att många av de tyska turister som kommer till Småland har fått sin bild av Sverige illustrerad genom Astrid Lindgrens böcker.

Andra exempel på hur bilden av en plats kan användas är inom miljömålsarbetet där Riksantikvarieämbetets studerat bilden av skärgården. Hur och vad avbildas både inom litteratur, måleri och på vykort. Hur identifieras skärgården? Ytterligare ett exempel är inom MKB-arbetet där man vid landskapsbeskrivningar försökt hitta en plats "själ" genom att se hur den presenterats på vykort och i offentliga rapporter. I det konkreta fallet Höga kusten visade det sig att samma bild använt i 6 av 8 rapporter.

Frågan är om man kan beskriva platsens attraktivitet eller rykte med utgångspunkt från Pia Sillanpääs förklaringsmodell (figur 1, sidan 50). Kan vi använda oss av detta för långsiktig lokal och regional utveckling?

Efter en kort diskussion drogs slutsatsen att man bör:

- skapa intresseväckande bilder av platsen,
- utveckla mångfasetterade argument,
- arbeta i nätverk,
- använda flera synsätt,
- fånga många målgrupper.

Formulera målen för platsen och därmed målgruppen för arbetet. Det kan t.ex. handla om bättre boende, ökad turism, fler företag, möta förändringar.

Några frågor dök upp utan att få en lösning:

- Hur skapar man hållbarhet? Hur håller man kvar gamla intressenter? Hur hittar man nya målgrupper? Vad betyder människorna på platsen? Vad betyder externa entreprenörer?
- Hur löser man konflikter mellan grupper med olika åsikter?
- Vi konstaterade att nätverk kan vara tematiska, ge regionala variationer, vara av olika storlek och att de dessutom kan medverka till positiv konkurrens.

Referenser

- Alasuutari, Pertti (1995), *Researching Culture: Qualitative Method and Cultural Studies*. London: Sage Publications.
- Baloglu, Seyhmus & McClearyKen W. (1999), "A Model of Destination Image Formation". *Annals of Tourism Research*, Vol. 26, Nr 4, 1999, s. 868–97.
- Boulding, Kenneth (1956), *The Image: Knowledge in Life and Society*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Buxton, Edward North ([1892] 1893), *Short Stalks: or Hunting Camps North, South, East, and West*. 2:a uppl. London: Edward Stanford.
- Crang, Mike (1998), *Cultural Geography*. London och New York: Routledge.
- Guillou, Jan (1998), *Vägen till Jerusalem*. Stockholm: Piratförlaget.
- Guillou, Jan (1999), *Tempelriddaren*. Stockholm: Piratförlaget.
- Guillou, Jan (2000), *Riket vid vägens slut*. Stockholm: Piratförlaget.
- Jarvie, Grant (1991), *Highland Games: The Making of the Myth*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Kennedy, Edward Briggs (1903), *Thirty Seasons in Scandinavia*. London: Edward Arnold.

- Kotler, P., Haider, D.H. & Rein, I. (1993), *Marketing Places. Attracting Investment, Industry and Tourism to Cities, States, and Nations*. New York: The Free Press.
- Löfgren, Orvar (1989), "Landscapes and Mindscapes". *FOLK – Journal of the Danish Ethnographic Society*, Vol. 31, 1989, s. 183–208.
- MacKenzie, John M. (1988), *The Empire of Nature: Hunting, Conservation and British Imperialism*. Manchester och New York: Manchester University Press.
- Niemi, Mikael (2000), *Populärmusik från Vittula*. Stockholm: Norstedts Förlag.
- Pottinger, Henry (1905), *Flood, Fell and Forest*. 2 vol. London: Edward Arnold.
- Romild, Ulla (2000), *Turistens val. En studie i Kramfors/Höga kusten 1999 av besökare och informationskanaler*. Östersund: ETOUR P 2000: 4.
- Seton-Karr, Henry (1904), *My Sporting Holidays*. London: Edward Arnold.
- Sillanpää, Pia (1997), "Victorian and Edwardian Travellers and the Mid-Nordic Region: A Study in Geographical Imagology and Tourism". 2 vol. Opublicerad licentiatavhandling. Åbo Akademi: Engelska institutionen.
- Sillanpää, Pia (2002), *The Scandinavian Sporting Tour: A Case Study in Geographical Imagology*. Doktorsavhandling. Östersund: ETOUR V 2002: 9.
- Urry, John (1990), *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. London: Sage Publications.
- Urry, John (1995), *Consuming Places*. London och New York: Routledge.
- Williams, W. Mattieu (1859), *Through Norway with a Knapsack*. London: Smith, Elder & Co.

Kulturarv som människovärde – regional utveckling mellan attraktion och affektion

BIRGITTA SVENSSON

Planeringen i framtiden bör ta större hänsyn till kultur- miljön utifrån följande tre perspektiv: Minnespolitiken – det kulturarv som bevaras såväl hos enskilda människor som i hela samhället, den globala miljöpolitiken – människans roll i ekosystemet, platsens väsen och landskapets värde och identitetspolitiken – hur människan formas utifrån olika villkor och sociala kategorier. Vi skall inte möta miljön som en avslutad färdigproducerad vara utan som en process där man bygger vidare, bygger om och lägger till i en kreativ mångfald.

Behovet av kontinuitet

Behovet av kontinuitet och historiska perspektiv har vuxit kraftigt de senaste åren. I tider när man ställer frågor till det förflutna återfinns alltid en känsla av att något håller på att gå förlorat. Vad är det då vi har förlorat som får oss att ställa så många frågor till det förflutna? Kanske helt enkelt en känsla av att ha förlorat kontinuiteten till det förflutna? Vi söker alla efter tydliga identiteter att relatera till i en tid när inga fasta värden längre tycks gälla.

I tider av uppbrott och normupplösning löses kollektiva identiteter och gemensamma minnen upp. Förändring bejakas genom att något förpassas till det förflutna. Så skrevs historien om det gamla bondesamhället, så skrivs idag historien om industrisamhället (SOU 2002:67, Industrisamhällets kulturarv). Ofta betraktas det som blivit historia med en nostalgisk längtan, tillbaka till det som uppfattas som bättre tider. Men samtidigt öppnas möjligheter för utopier och nya tänkbara framtider att göra sig gällande, genom att det gamla har förpassats till historien eller kulturarvet. Olika miljöer vare sig det rör stad eller landsbygd, kön, klass människor i olika åldrar eller med olika etnisk tillhörighet, kämpar om utrymmet i denna framtid. I den utopiska framtiden kan de byta roller.

Historia, minne, identitet

Minnet är avgörande för igenkännande och erkännande i identitetsformeringen. Det relaterar historien till identi-

teten och omvänt. Vi använder minnet då vi formar nya identiteter, men det skulle också kunna bringa de individuella och de kollektiva minnena i samklang med varandra. Genom att omformulera den förlorade kontinuiteten till det förflutna till ett kulturellt trauma, har den amerikansksvenske sociologen Ron Eyerman (2001) visat hur kollektiva identiteter kan återskapas och omformuleras med minnets hjälp. I en dialogisk process där individer förhåller sig till ett större kollektivt minne, ett slags metaberbättelse, blir det möjligt att åter skapa gemensamma referenspunkter i tiden, även om erfarenheterna gjorts individuellt. Men minnet skiljer sig från historien genom att det skapas i förhandlingar mellan vad grupper av människor väljer att tro på. Därmed liknar det mer myt än historia (Halbwachs 1992).

Minnet har kommit att få stor plats i vår samtida kultur, en kultur som av den spanske sociologen Manuel Castells (2000) kallats för bråttomkultur, då hastigheten är dess främsta kännetecken. Minnen är tolkade konstruktioner sprungna ur den tid då de konstruerades. De hör hemma i de vedertagna narrativa seder och bruk ur vilka de skapats samtidigt som de ingår i diskursiva praktiker och sociala sammanhang. Det handlar alltså både om hur minnet är en betydelsebärande praktik och om ett slags moralisk diskurs. Om hur minnet är relaterat till handling och till identitet (Gillis 1994). En minneshandling uttrycker i samtiden vad vi vill uppvisa idag ifrån det förflutna, samtidigt som den kan uttala hur vi vill forma framtiden. Därmed kan den förknippas med både nostalgi och utopi.

Det enda vi egentligen kan vara säkra på är att det förflutna var annorlunda och att minnen är mer meningsbärande vittnesbörd om detta främmande land än historien, då de utgör den subjektiva delen i en dialog med den mer objektiverande historien. De bygger på något som knyts till identitet och kontinuitet, på levtt liv, erfaren tid och ett varaktigt subjekt. Minnen kännetecknas av begrepp som erfarenhet, upplevelse; av sinnesintryck där också anknytningen till en bestämd plats är viktig. Jag tror att den historiska kontrasten är synnerligen betydelsefull för förståelsen av den tidsanda vi rör oss i. Att minnas är avgörande för förståelsen av vem vi är. Det är en moralisk process, där ömsesidiga håg-

komster förhandlas och omförhandlas som tvivelaktiga eller trovärdiga. Känslan av ett förflutet bekräftar vår identitet i samtiden. Kulturell identitet skapas inte bara i möten mellan människor, utan också i möten med historien. Identitet och tillhörighet formas av förmågan att knyta det förflutna till framtiden och av gränsdragningar gentemot andra människor, andra tider och andra platser. På platser och i miljöer som avgränsats eller skapats som minnesplatser, kan vi överskrida vardagen och få upplevelser som hjälper oss att få inblick i andra situationer och levnadsvillkor. Historien verkar för förståelse av det annorlunda, den är en mötesplats för människor att förstå och pröva på andra sätt att leva och ordna vardagen. Vi erfar historien och får därigenom bättre självförståelse i förhållande till något som är annorlunda än vi själva. Minne skapar på så sätt både närhet och avstånd, både tillhörighet och utanförskap. För att historien skall kunna nyttjas för minnets syften, måste dock de seder och bruk som vi intresserar oss för ha förpassats till historien. Först när vi inte längre tar dem för givna och bara upprepar dem blir de historia (Hobsbawn 2001).

Minnet och identiteten understödjer varandra på såväl teoretisk nivå, som på den personliga erfarenhetens nivå. Vem vi är har i båda fallen i högsta grad att göra med hur vi minns. Fenomenet att minnas är en social praktik, en praktik som handlar om hur vi konstituerar tid – både förfluten tid i form av nostalgi, en längtan och en tänkbar ideal framtid i form av en utopi. Längtan bakåt handlar egentligen om hur vi provar ut den ideala framtiden (Harvey 1996). Berättelsen om framtiden byggs med historiens hjälp. Den kollektiva historien och det personliga minnet fogas samman till en konsistent berättelse med den normativa selektionens hjälp (Zerubavel 2003:13) Och historien förhåller sig till minnet på samma sätt som samhället till individen.

Historien har alltid en kulturell bestämning i minnets form och blir på så sätt kalejdoskopisk, vi skakar runt de historiska bitarna på olika sätt beroende på vår kulturella bakgrund, varför också mönstren blir olika. Behovet av kalejdoskop ökar med hastigheten i bråttomkulturen.

Minnets möjligheter kan, lika lite som något annat, förstås utan hänsyn taget till klass, kön, etnicitet och andra sociala villkor. Samtliga dessa begrepp har kommit att få en ökad betydelse i identitetsformeringar då vi nu omförhandlar gällande normer och berättelser. Erfarenheter måste alltid relateras till minnet och vice versa. För dem som förmår skapa särskiljande individualistiska identiteter i samklang med den nya tidens nätverkssamhälle, är identitetens makt särskilt stark medan motståndsideiteter i form av exempelvis etnisk tillhörighet ofta får rumsliga former. Det som inte hör hemma i tiden, hör snarare hemma i rummet.

Lokala materiella värden och människovärden

På samma gång som världen blir mer kosmopolitisk blir den också oerhört lokal och kulturellt specifik. Ju mer världsmedborgare vi blir och ju mer nätverken vidgas desto mer behov av att höra hemma någonstans får vi. Världen är således snarare global och lokal än nationell och regional och nationalstaterna har fått konkurrens av transnationalism och globala rörelser. De gemensamma värdegrunder som ofta eftersträvas i politiken uppnås svårligen med gammal nationell kulturarvsretorik, när pengarna rör sig betydligt snabbare än politiken. Vi måste hitta nya vägar och ställa nya frågor om vad vi skall ha det förflutna till i framtiden. Frågor som destabiliserar våra invanda uppfattningar och banar väg för nya. Fokus bör också inriktas på att fånga de strukturer där individuella erfarenheter, sociala villkor och ekonomiska strukturer spelar samman i bruket av det förflutna.

Den brittiske litteraturvetaren Raymond Williams använde redan på 1970-talet begreppet känslstruktur (Williams 1977) i ett försök att förena framtida möjligheter med historiska produkter som individuella erfarenheter och sociala strukturer. Även om ett sådant begrepp är svårt att använda för avgränsningar och bestämningar är det bra att ha i åtanke när man försöker återfinna kontinuiteten till det förflutna. Att fundera över vilka toner, känslor, dofter och andra förnimmelser vi förknippar med det förgångna hjälper oss att hitta både kontinuiteten in i framtiden och de historiska brott som förpassat vissa saker till förflutenheten. Känslstrukturen kan sägas förena lokala, materiella värden med människovärde.

För att få syn på samhällets känslstrukturer, måste vi ständigt värdera och omvärdera de processer som skapade dem. Jag hävdar att det är i det breda, öppna och mångtydiga som vi finner möjlighet att diskutera värdefrågorna och menar att vi behöver dissonanser och konflikter för att hålla denna diskussion levande. Det är i konflikter som värden tydliggörs.

Människovärde som drivkraft i samhällsutvecklingen

Kultur kan beskrivas som det kitt som förenar människor. Kultur skapar tillhörighet och närhet, utanförskap och avstånd. Kultur kan också beskrivas som människans sätt att skapa balans i tillvaron. Kulturvärden handlar inte bara om materiella värden utan kanske främst om människovärden. Ett av de förnämsta kulturella arven vi har med oss från det senaste århundradet är demokratin. Men för att den skall kunna bibehållas och för att människor skall kunna motstå marginalisering och under-

ordning, krävs att den omskapas och omformuleras. I den processen måste vi ständigt hålla diskussionen levande om hur kollektiva minnen och kulturarv skapas och om allas vår rätt att ta plats i historien.

Möjligheten att själv kunna forma sina kulturella identiteter är en demokratisk rättighet. Att kunna använda kulturarvet för att forma kulturell identitet är därför idag ett av de viktigaste kultur-politiska målen. Vårt behov av kulturarv – att skapa kulturella identiteter utifrån – borde vara en grundläggande drivkraft i samhällsutvecklingen! Det handlar inte bara om att legitimera kulturarv och identiteter utan också om att kritiskt granska och ifrågasätta dem. Demokratien är det framtidsvärde jag ser som det förnämsta kulturella arvet från det svenska industrisamhället. Den formulerades tidigare men realiserades i praktisk vardag i och med detta samhälle. Men demokrati är ett svårångat värde och det finns forskare som menar att det globala samhället idag håller på att förpassa demokratien till det förflutna (Scott 1998 och Sassen 1998). Om vi låter kortsiktiga ekonomiska tillväxtvärden dominera och underordnar hela samhället den nya ekonomins nätverk, flödesrum och kunskapsingenjörer för att låna ett uttryck från Sven-Eric Liedman (2001), då behöver vi inte politiken. Låt oss istället föra diskussionen utifrån mångtydighet och medborgarrätt i en kombination av kulturarvs- och minnespolitik, som kan motverka människors marginalisering och underordning.

Ett djupt rotat värde vi har med oss från industrisamhället är modernitetens rationalistiska planeringsideal, med en stark tilltro till linjär utveckling, absoluta sanningar och standardiserade kunskapsformer. Det har tidigare skett en breddning i kulturarvstänkandet kring industrisamhället från teknik och maskiner till miljöer och landskap. Nu gäller det kanske främst att få med människovärdet i det framtida arvet. Människovärdet går inte att mäta och poängsätta. Det finns inga universella värden, de är alltid speciella och särskiljande, därför måste vi välja om vi vill använda oss av industrisamhällets maskin- och produktionsmetaforer eller av det myller av konflikter som uppstår när vi skall värdesätta vad människor lämnat kvar åt oss att förvalta i form av minnen och kollektiva identiteter (Tunbridge & Ashworth 1996).

Evenemangskulturens framgångar i tillfälliga satsningar och extraordinära upplevelser hör hemma i dagens brättnokkultur. Men det finns också alternativa kulturer. Människor engagerar sig i sociala urbana rörelser för att motverka globaliseringstendenser och platslöshet (Sassen 1998). Den gamla folkbildningen har ersatts med nya sociala rörelser, som alltid i historien. Det kulturpolitiskt intressanta borde vara att söka efter platser som kan utgöra källorna till framtida utveckling. Rätt använd tjänar kultur som motkraft mot kommersiella intressen och för en social hållbarhet i samhälls-

utvecklingen. I en tid när människovärde ibland likställs med varumärke (Klein 2001), behövs de kulturella perspektiven mer än någonsin för att dämpa och kritiskt granska de villkor som den nya ekonomin ställer oss inför.

Lokala platser och globala flöden

Överallt i världen uppstår konflikter mellan globala och lokala värden, där de förra står för ett slags industrisamhällets kontinuitet, dvs. representerar den nya ekonomins industriella tänkande – en konsumtionsbaserad minnesindustri (Rassool & Witz 1996). Globalturisterna jagar ofta natur och vildmark och exotiska livsformer medan lokalbefolkningen värdesätter lokal kunskap och en annan kontinuitet som gör det möjligt att stanna kvar och försörja sig (Svensson 2000). Ibland kan dessa politikformer samverka, ofta uppstår dock konflikter mellan dem. Genom att inte se lösningarna i samhällsbyggandet i större homogenitet, tydligare åtskillnader av olika platser och framväxten av säljbara rum i form av besöksmål och temaparkliknande marknadsplatser utan istället bejaka skillnader, heterogenitet och kulturell mångfald borde vi kunna få dem att samverka (Svensson 2002a och b).

Den nya ekonomins bas är nätverkssamhällets flödesrum. Manuel Castells som myntat uttrycket ”den nya ekonomin”, menar att det som främst utmärker denna är att det skapats ett nätverkssamhälle i vilket de mest dominerande processerna, de som koncentrerar makt, pengar och information, organiseras i ett slags flödesrum av platslösa, globala förflyttningar, medan de mänskliga erfarenheterna och betydelsena fortfarande har en lokal bas (Castells 2000). Globaliseringen har alltid en lokal bestämning, på samma sätt som sociala relationer alltid har en rumslig form. En plats formas av de sociala nätverk som finns där och de möten som ägt rum där. Det är därför inte förvånande att de många förflyttningar i tid och rum som vi gör idag, har skapat en mycket stor efterfrågan på kulturarv. Detta har på ett drastiskt sätt ökat behovet av att höra hemma, av platser att relatera till och identiteter att känna tillit till, vilket i sin tur har skapat en betydande produktion av kulturarv och kulturarvsplatser.

Kortsiktigt kan det vara frestande för kulturarvsproducenter att delta i det som varumärkesproducenterna kallar ”branding”, dvs. att åstadkomma säljbara platser och identiteter som svarar mot den här efterfrågan (Klein 2001). Långsiktigt har sannolikt återkopplingen till det förflutna andra fördelar att bygga vidare på. Platsens betydelse har uppmärksamats av många forskare den senaste tiden. I takt med att avstånden minskat och rummet komprimerats har platsbundna identiteter över

huvud taget ökat i betydelse. Som motvikt mot ett okontrollerbart flödesrum kan man skapa lokal kontroll av platsen. Även globala problem kräver i regel lokala lösningar. Den lokala planeringen skulle kunna verka som en kraftkälla mot följderna av de globala kapitalflödena genom att kommunerna satsar på den lokala kulturen. På så sätt kan medborgarnas självkänsla återupprättas och nya värden formuleras som i sin tur kan bilda grogrund för kommande utvecklingsprocesser.

Att knyta historien till en plats ger lokala berättelser mening samtidigt som den blir en tolkning av platsen. Vad är det då som gör vissa platser intressantare än andra? Vad förmår kanalisera betydelsefulla värden kring identitet, autenticitet och auktoritet? Det är helt enkelt den historia och det kulturarv som platsen förmedlar. Men det gäller att inse hur detta tillgängliggörs, att se historien som en resurs och inte som ett problem. Det finns en stor medvetenhet om de hot mot kulturarvet landskapet som markexploatering och ombyggnader av olika slag utgör, mindre om vad som händer när det *inte* finns berättelser, talesätt, minnen, utopier och visioner som relaterar platsen till kulturarvet. Platser får liksom föremål sin innebörd av det vi tillskriver dem och förknippar dem med. De skapas av den tid och de sociala värden som skrivs in i dem.

Kulturarvspolitik på det lokala planet kan förefalla cynisk, som ett slags städgumma efter det globala kapitallets framfart. Istället för att passivt följa den kommersiella kulturens globala flöden är det bättre att aktivt söka efter nya samhällsbyggen på den lokala kulturens grund. Det skapar inte bara nya arbetstillfällen utan också en aktiv medverkan av människor i det offentliga samtalet.

Kulturarvspolitik och minnespolitik

Vad är det då för olika tänkbara kulturella värden som vi förknippar med regional utveckling? Jag tycker mig se huvudsakligen två kulturpolitiska fält, där materiella värden kontrasteras mot moraliska värden. Det handlar å ena sidan om den nya ekonomin vars kulturarvspolitik omhuldar lukrativa värden som upplevelsevärden och tillväxtvärden och å andra sidan om en minnespolitik som vill föra fram människovärde och symbolvärde. De kan också beskrivas som en skillnad mellan attraktionsvärden och affektionsvärden. Den kulturarvspolitik vi sett mest av är jakten på tydliga besöksmål för turister. I länsstyrelsernas regleringsbrev står numera att kulturarvet skall vara en del i arbetet för regional utveckling. Och i länsstyrelsernas verksamhetsplaner och årsberättelser återberättas också hur kulturarvet är en resurs för länets utveckling. Vad innehåller då denna retorik? Jo, ju mer ekonomiskt eftersatta landsändar vi rör oss i desto större bruk har man av kulturarvet i detta sammanhang.

Regionalpolitiken i Sverige brukar förknippas med problem. Kulturarvsprojekten inom turistnäringen har naturligtvis störst betydelse på orter som saknar andra näringar.

Någonstans i det sena 1900-talet skedde ett brott som ledde till en ökad osäkerhet om vilka värden som gällde i samhället. 1990-talet kom att kallas etikens decennium samtidigt som vi såg hur påtagliga yttre tecken ökade i värde i takt med att hastigheten ökade och intensiteten stegrades. Vi kan konstatera att vi upplever en förändring i hur vi organiserar rummet, med ett flödesrum där makten bestämmer över det som kommit att kallas den informationella kapitalismen och ett mycket lokalt rum där de som drabbas av samma ekonomi försöker skapa livsutrymme och tillväxt på nya grunder. Aktieägandet har som bekant ingen rumslik bestämning varför företagen är fria att flytta industrierna som de vill. Men problemen, som uppstår på de orter som de lämnar, är lokala. Och för att lösa dem har vi ibland fått se en kulturarvspolitik som i mångt och mycket kommit att handla om platser och varumärken och inte om den minnespolitik, som handlar om tillit, tillhörighet och människovärde. Kulturarvspolitiken kommer in i kölvattnet efter det globala kapitallets framfart för att åstadkomma regional utveckling och lokal tillväxt på nya grunder. Är det så vi vill se den regionala utvecklingen? Värdefullast blir då det arv som blir tydligast besöksmål, den ort eller plats som lanserar det upplevelsemässigt intressantaste varumärket. Mot detta måste man ställa minnespolitiken, vars värde främst är symboliskt och bestående av lokala värden.

Kulturarvsplanering som vision

Kulturarv är allt det som historien lämnat åt oss att förvalta. Kulturarv kräver förändring för att bestå. Kulturarvspolitik skall vara möjliggörande och inte begränsande. Kulturarvsplanering kräver visioner om hur vi vill ha det i framtiden. Visionerna behöver inte vara utopiska om de vilar på en solid kulturell grund, vi måste tro att de tvärtom kan leda till både ekonomisk utveckling och social trygghet. Här ser jag det som särskilt viktigt att vi anammar ett kulturarvstänkande i planeringen – ett tänkande som återupprättar kontinuiteten till det förflutna. Kulturpolitik borde ligga till grund för all annan politik, då den hanterar människors villkor både vad gäller människosyn, historiesyn och rumslik och social rättvisa.

Att låta ekonomisk *laissez-faire* styra kulturpolitiken, vore att hysa en djup misstro mot människan och hennes förmåga. Det finns en kulturell fara i att vi ser lösningarna i samhällsbyggandet i större homogenitet, tydligare åtskillnader av olika platser och framväxten av säljbara

rum i form av besöksmål och temaparkslänkande marknadsplatser. Istället bör vi bejaka skillnader, heterogenitet och kulturell mångfald, skapa möjligheter för olika livsstilar och bygga broar mellan platser och människor som kan fungera som mångfaldens mötesplatser.

Begrepp som mekaniskt, tekniskt, maskinmässigt och regelbundet har, liksom den strikta uppdelningen i arbete och fritid varit grundvärden i industrisamhället. I det samhället var ingenjören idealet. Tänk om framtidens samhälle istället har trädgårdsmästaren som ideal, dvs. kultiverar de vilda självreglerande ekonomiska krafterna genom att visa vilka möjligheter kulturen bär med sig.

Om vi inte ser kultur som fritid utan som arbete, kanske det också får till följd en ny syn på var vi skall söka den framtida utvecklingen. På flera håll i landet ersätts nu de stora fabriksbyggnadernas innehåll från att ha inrymt industriarbete till att rymma kunskapsarbete, Gummifabriken i Helsingborg blir till exempel universitetets Campus. På samma sätt har platser som exempelvis biblioteket i Norrköping kommit att bli de nya mötesplatserna, där människor från olika håll strålar samman med kultur som grund. Kanske blir kunskap arbete och kanske håller gränsen mellan fri tid och arbetad tid på att suddas ut. Många ägnar idag sin fritid åt sådant som förr var arbete, till exempel odlingar av olika slag.

Reservat eller odling

Kultur betyder egentligen odling och att odla innebär att kultivera. Den kulturarvssyn som förordar reservattänkande, ser kulturarvet och dess platser som något avslutat, som kan avgränsas och förutsättningslöst bevaras inför framtiden. Inte sällan medför detta synsätt att man omgärdar de avgränsade kulturmiljöerna med förbud och restriktioner. För planerare och brukare upplevs områdena ofta som begränsande problem. Detta leder inte till en socialt hållbar kulturell utveckling utan till segregation istället för integration. Synen på vad som är kulturarv måste ständigt förändras och utvecklas i takt med att samhället förändras annars stagnerar det och riskerar att marginaliseras istället för att bli den resurs som det är i samhällsplanering och utveckling. Problem och möjligheter måste beaktas parallellt – allt för ofta har bara problemen diskuterats.

Samhällsutvecklingen skapar ständigt nya kulturarvsproblem och det gäller att vara öppen för nya lösningar. Idag står vi också inför situationen av ett försvinnande industrisamhället, som håller på att ersättas av ett kunskaps- informations- eller nätverkssamhälle – vad vi nu väljer att kalla det. Industrisamhället lever också kvar i nya former, i den så kallade upplevelseindustrin. Vi står också inför en nedmontering eller omformulering av det

välfärdssamhälle som byggdes under 1900-talet, vilket föranlett oss att ställa frågor kring hur detta samhälle en gång byggdes. Kulturarv har lämnats kvar åt oss att förvalta från dessa samhällsformer, i normer och värderingar, seder och vanor, landskap och brukningsmetoder, institutioner, fabriker, föremål, byggnader.

Sammanfattningsvis bör planeringen i framtiden ta större hänsyn till kulturmiljön utifrån följande tre perspektiv:

- minnespolitiken, det som bevaras hos enskilda människor och i hela samhällen som kulturarv,
- den globala miljöpolitiken, människans roll i ekosystemet, platsens väsen och landskapets värde,
- identitetspolitiken, hur människor formas utifrån olika livsvillkor och sociala kategorier.

Att jag har valt att benämna dessa kulturella processer politik anger att de inrymmer möjligheter. Vi skall inte möta miljön som en avslutad, färdigproducerad vara som vi konsumerar utan som en process där man bygger vidare, bygger om och lägger till i en kreativ mångfald. Önskar vi oss inte ett slags möjliggörande, kulturell allemansrätt snarare än ett snävt reservattänkande? ■

Efterföljande diskussion

Diskussionerna tog avstamp i Birgitta Svenssons resonemang om hur kulturarv och kulturarvsarbete kan betraktas. Hon menade att man kan se på kulturarv på två sätt; som en allemansrätt eller som reservat. Om man väljer att arbeta för kulturarv som allemansrätt så kan kulturarvsarbete betraktas som trädgårdsskötsel där olika möjligheter med kulturarv kultiveras. Kulturarvsarbetarna kan då ses som trädgårdsmästare som odlar kulturens plantor snarare än som en polis som bevakar reservat. I ett sådant arbete är förmågan att se samverkan och möjligheter snarare än konflikt och hot nödvändig.

I diskussionen som följde lyftes konflikten som finns i rollen som trädgårdsmästare upp. Trädgårdsmästaren måste ju välja vilken kultur som skall odlas. Det är viktigt att komma ihåg att historien aldrig är objektiv och därför kanske vi snarare skulle tala om "det förflutna" än om "historien" när vi menar allt det som har hänt fram till idag. Samtidigt handlar det om att hitta ett arbetssätt där historien inte relativiseras bort. Relativitetsdiskussionen måste sansas. Det är av vikt att ett offentlig kulturarvsarbete förvaltar någon form av "offentlig" historie-skrivning, men att den skall vara öppnare och släppa in fler än vad som görs idag. Det individuella minnet behöver en historia att bryta sig mot.

En viktig roll skall vara att hjälpa människor att se andra sätt att leva och att gå vidare. Samtidigt som de

värden som människor själva bär med sig respekteras. De professionella har inte alltid längre mandat att tala om vad och hur andra skall värdera.

Men när medborgaren går in i det antikvariska arbetet – vem företräder medborgaren? Antikvarien, historikern eller berättaren? Att lyfta fram den dolda historien är ju i och för sig en demokratisk tanke, men det är ju alltid en tolkning. Hur vet vi att just den tolkningen är den rätta. Experten är ju alltid fortfarande expert. Trädgårdsmästarens roll måste då vara att försöka lyfta fram de olika aspekterna på historien. Det kräver att experten är intellektuellt hederlig genom att tala om vem han är och varför han skriver en viss historia.

Det är hos människorna vi hittar kulturarvet. Kulturarvsarbetarna måste därför hitta drivkraften hos människorna. Frågan om hur den enskilda människan skall fångas upp eller hur hon själv kan värdera sin historia får därför inte glömmas bort. Kopplingen mellan kollektiva och individuella minnen är stark. De går i varandra och är därför svåra att skilja åt. Hur lyckas till exempel kulturarvsarbetet med att skapa mötesplatser mellan de professionella och andra människor?

Ett av kulturarvsarbetets problem förefaller att vara att man tror sig om att kunna berätta andras historia bättre än de själva. Det finns alltid en diskrepans mellan en grups eget sätt att berätta sin historia och antikvarien eller museernas sätt att på distans berätta den. Vore det då inte klokare att låta andra själva berätta sin historia, men att ge dem verktygen för att göra detta?

Men en trädgårdsmästare rensar faktiskt också ogräs. Är det de professionellas roll? Att rensa bort ogräset i historieskrivningen? Det är ett stort ansvar att välja vilka historier som inte skall berättas. Även då bör han kanske snarare dela ut verktygen så att andra själva kan rensa ogräs. Är då istället kulturarvsarbetarens ansvar två? Dels att förse andra med verktyg, dels att garantera att den dolda eller bortvalda historien inte försvinner? Eller är målet att en professionell kulturarvskår inte behövs?

Självklart behövs en offentlig kulturarvsprofession. Man måste tro på den expertis man besitter, men samtidigt vara ödmjuk för andras värderingar och kunskap. Andras egen historia. Kanske är det så att trädgårdsmästaren är fel metafor då den förutsätter en ”kultiverad” trädgård. Kanske är det så att kulturarvsarbetarna bör betrakta sig som landskapsarkitekter som värdesätter både de kultiverade delarna av landskapet och de vilda i ett landskap där de båda samsas sida vid sida.

Referenser

- Castells, Manuel (2000), *Informationsåldern. Ekonomi, samhälle och kultur. Band II. Identitetens makt*. Göteborg.
- Eyerman, Ron (2001), *Cultural Trauma. Slavery and the Formation of African American Identity*. Cambridge.
- Gillis, John (1996), *Memory and Identity: The History of a relationship*. I: Gillis, John (ed.) *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton.
- Halbwachs, Maurice (1992), *On Collective Memory*. Chicago.
- Harvey, David (1996), *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Cambridge.
- Harvey, David (2001), *Spaces of Capital. Towards a Critical Geography*. New York.
- Hobsbawm, Eric (2001), *Om historia*. Stockholm.
- Klein, Naomi (2001), *No Logo – Märkena, marknaden, motståndet*. Stockholm.
- Liedman, Sven-Eric (2001), *Ett oändligt äventyr. Om människans kunskaper*. Stockholm.
- Pettersson, Bodil (2003), *Föreställningar om det förflutna*. Lund.
- Sassen, Saskia (1998), *Globalization and its discontents*. New York.
- Scott, James C. (1998), *Seeing Like a State. How certain Schemes to Improve the Human Condition have failed*. New Haven.
- SOU 2002:67 *Industrisamhällets kulturarv*. Stockholm.

- Svensson, Birgitta (2000), *The Power of Cultural Heritage Tourism. Relations between Culture and Nature in Historical Landscapes*. In: Hornborg, Alf: *Negotiating Nature. Ecological Knowledge and Personhood*. Lund Studies in Human Ecology nr 2.
- Svensson, Birgitta (2002a), *Belonging and outsiderhood. Cultural encounter as enabling and limiting*. I: Perheentupa, J. and Karppi, K. (eds.) *Cross-Cultural Encounters. Perspectives on Multicultural Europe*. Turku.
- Svensson, Birgitta (2002b), *Trädgårdsutopier och framtidsvisioner. Om behovet av kulturell mångfald för en socialt hållbar utveckling*. I: Blücher, G. och Graninger, G. (red.) *Hur djup är kulturens brunn? Vadstena forum för samhällbyggnad*.
- Trouillot, Michel-Rolph, (1995), *Silencing the Past. Power and the Production of History*. Boston.
- Tunbridge, J.E. & Ashworth, G.J. (1996), *Dissonant heritage. The management of the past as a resource in conflict*. New York.
- Williams, Raymond (1977), *Marxism and Literature*. Oxford. Zerubavel, Eviatar 2003: *Time Maps. Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago.

TEMA SAMHÄLLSPROCESS

Kulturmiljöns värde i den lokala utvecklingsplaneringen

KRISTER OLSSON

Det finns ett behov av en planering som behandlar kulturvärden samordnat med och i relation till andra intressen. För den praktiska planeringen handlar det om att hitta en långsiktig och en i olika avseenden bärkraftig användning av specifika kulturmiljöer samtidigt som miljöernas kulturvärden beaktas. Det framväxande kunskapssamhället pekar på ett behov av utveckling av nya förhållningssätt till kulturvärden i den byggda miljön, liksom till nya arbetssätt inom kulturmiljövården. Demokratiska aspekter på bevarandeplaneringen kan ses både som en möjlighet och som en nödvändighet för kulturmiljövården.

Sammanfattning

Mycket skulle kunna vinnas om frågan om bevarande av värde kunde omformuleras till en fråga om skapande av värde. Det finns ett skapande moment i bevarande-åtgärder. Bevarande kan ses som en aktiv åtgärd i stadsbyggandet. I det perspektivet kan bevarande, precis som ofta olika förändringsåtgärder, uppfattas som framåtsyftande och utvecklande åtgärder i planeringen.

Om den byggda kulturmiljön ska kunna betraktas som en resurs i utvecklingsplaneringen måste större uppmärksamhet riktats mot nya förhållningssätt till denna miljö och till metodutveckling i syfte att lyfta fram bevarandeinsatser och annan kulturmiljövård i samhällsplaneringen.

Det finns flera egenskaper hos byggd miljö som ger anledning att diskutera den ur ett infrastrukturperspektiv. Infrastruktur som har fixerad lokalisering är varaktig och förändras endast långsamt samt utgör en kollektiv nytthet. Kollektiva nyttigheter kännetecknas av att ingen kan uteslutas från att använda eller tillägna sig nyttigheten, samt att någons användning eller tillägnelse inte heller hindrar någon annans.

Studier av olika beslutsprocesser visar att den byggda kulturmiljöns privata egenskaper ges företräde i planeringen. Medborgarna som ytterst representerar kulturmiljön som en kollektiv nytthet saknar både incitament och resurser för att intervensera i planeringen. Planeringen är inte heller organiserad så att medborgarnas värderingar kommer fram på ett tillfredsställande

sätt. Samrådssystemet enligt gällande regelverk varken inbjuder till eller nyttjas för att åstadkomma ett bredare medborgardeltagande. I praktiken avgörs planeringens substantiella inriktning i tidiga skeden av processen innan det att formella samråd genomförs med allmänheten.

Inledning

Det framväxande kunskapssamhället innebär förnyelse inom den lokala och regionala utvecklingsplaneringen. Den sektoriella kulturmiljövården ställs inför nya utmaningar. Kunskapssamhället för med sig nya värderingar och förhållningssätt till miljövården. Allt tydligare framträder ett konkurrensspel mellan orter och regioner där kultur och kulturmiljökväligheter spelar en viktig roll. Bevarande av den byggda kulturmiljön har tidigare inte sällan uppfattats som ett konserverande och bakåtsträvande inslag i stadsbyggandet, medan förnyelse och förändring i regel har framförts som framåtsyftande åtgärder. Dessa förställningar om bevarande, förnyelse och förändring framstår som allt mer föråldrat och som en rest från byggandet av industrisamhället.

Samhällsomvandlingen innebär att målkonflikter i planeringen blir allt mer komplexa. Beslutsprocesser där ett enskilt exploateringsintresse står mot ett allmänt bevarandeintresse blir allt mer ovanliga. Såväl exploatering som bevarande kan framställas som allmänna intressen, samtidigt som båda dessa intressen representeras av enskilda aktörer. Å ena sidan kan miljöns kulturvärden lyftas fram som viktiga resurser för lokal och regional utveckling eller utgöra viktiga egenskaper för den enskilda aktörens värdering av miljön. Å den andra sidan kan bevarande av dessa värden genom restriktioner uppfattas som ett hinder för utvecklingsarbetet eller för verksamhets- och fastighetsutveckling ur den enskildes perspektiv.

Att samhället genom statsmakterna har avsatt resurser för en aktiv kulturmiljövård i offentlig regi kan ses som ett uttryck för samhällets värderingar i stort. Detta är emellertid inte att jämföra med de överväganden som görs i det enskilda fallet. Dessa överväganden inkluderar inte nödvändigtvis värderingar som olika aktörer och grupper har avseende bevarande, förnyelse

och förändring av den i det enskilda fallet aktuella bebyggelsemiljön. Kulturmiljövårdens ställningstaganden kan på detta sätt sägas ske i huvudsak oberoende av eller oreflekterat i förhållande till de värderingar av bebyggelsen som medborgare och andra aktörer själva har.

Det nya samhälle som växer fram för med sig en mångfald av värderingar, livsstilar och kulturmönster. Den enskilde kan idag mycket lättare än tidigare skaffa sig kunskaper och insikter utifrån olika referenser utanför det egna lokalsamhället. Homogena lokalsamhällen med gemensamma intressen finns i det perspektivet knappast längre att uppbringa. Vad lokala allmänna intressen egentligen består av är mer osäkert än någonsin.

Utgångspunkt för denna artikel är att mycket skulle kunna vinnas om frågan om bevarande av värde kunde omformuleras till en fråga om skapande av värde. Det finns ett skapande moment i bevarandeåtgärder. Bevarande kan ses som en aktiv åtgärd i stadsbyggandet. I det perspektivet kan bevarande, precis som ofta olika förändringsåtgärder, uppfattas som framåtsyftande och utvecklande åtgärder i planeringen. Resonemanget innebär att bevarande av de kulturvärden som definieras av kulturmiljövårdens sektorsverksamhet faktiskt kan skapa värden för fastighetsägare, verksamheter samt enskilda och grupper av medborgare.

Den traditionella metoden för den sektoriella kulturmiljövården är att identifiera och skydda specifika objekt och avgränsade miljöer som är särskilt värdefulla ur den egna sektorns perspektiv. I den meningen har fokus legat på den framtida existensen av objekt och miljöer med stora kulturvärden. Under senare år har såväl privata som offentliga aktörer parallellt kommit att fokusera den byggda kulturmiljöns direkta och indirekta användningsvärden, dels som underlag för lokala och regionala utvecklingsstrategier, dels som en möjlig eller nödvändig bevarandestrategi. Häri ligger en syn på kulturmiljön som en viktig infrastruktur för utvecklingsåtgärder, t.ex. inom besöksnäringen. I detta innefattas även en föreställning om ökande efterfrågan på miljökvaliteter och rekreativsmöjligheter i den egna närmiljön från såväl enskilda som företag.

Kulturmiljövårdens traditionella kunskapsuppbyggnad inom de arkeologiska, konstvetenskapliga och arkitekturhistoriska vetenskapsområdena har utgjort grunden för sektorsverksamhetens deltagande i samhällsplaneringen. Därigenom har i första hand beretts svar på frågor om vad som ska betraktas som kulturmiljö. I mindre utsträckning har värdet av bevarande för olika aktörer och aktörsgrupper inklusive medborgare samt frågan om ansvarsfördelning mellan olika privata och offentliga aktörer varit i fokus. Kunskapsuppbyggnaden har inte skett utifrån ett bredare aktörsperspektiv, utan styrts av en föreställning om rationell planering där värde och ansvar fördelas med lag- och regelverk, bidrags- och lånesystem samt information och kunskapsförmedling som medel. Denna föreställning om en rationell planering har dock allt som oftast inte haft sin motsvarighet i den praktiska planeringen. Inte sällan hamnar kulturmiljövården i situationer där beslutsfattandet är långt framskridet och möjligheterna att påverka beslutens inriktning är begränsade.

Om den byggda kulturmiljön ska kunna betraktas som en resurs i utvecklingsplaneringen måste större uppmärksamhet riktats mot nya förhållningssätt till denna miljö och till metodutveckling i syfte att lyfta fram bevarandeinsatser och annan kulturmiljövård i samhällsplaneringen. Möjligheten att göra kulturmiljön till en utvecklingsresurs torde kräva en ändring av fokus, även av kulturmiljövårdens sektorsaktörer, från vad som har varit till det som ska bli.

Kulturmiljövården i kunskapssamhället

Mot bakgrund av vad som skisserats ovan redovisas i tabell 1 ett antal begrepp som kan bidra till en diskussion om kulturmiljöns värde i den lokala utvecklingsplaneringen. Sammanställningen kan fungera som ett analyschema och därigenom bidra till:

- en diskussion av de värden som bevarande av den byggda kulturmiljön skapar på olika sätt för olika intressen;

	Kulturmiljöns egenskaper	Värdet av bevarande	Ansvarsfördelning
Teorier	Infrastruktur	Direkt bruksvärde Indirekt bruksvärde Optionsvärde Existensvärde	Privat nytta Kollektiv nytta
Processer	Dialog och kommunikation	Medborgardeltagande	Förhandlingar
Metoder	Information och kunskapsförmedling	Relativa värden	Konsumenter Medborgare

Tabell 1. Nyckelbegrepp för kulturmiljövården i kunskapssamhället.

- förståelse för hur beslutsprocessen avseende bevarande, förnyelse och förändring av den byggda miljön fungerar och går till i praktiken;
- att sätta bevarande av den byggda kulturmiljön i relation till andra utvecklingsåtgärder i planeringen och uppmärksamma nödvändiga prioriteringar i planeringen.

Teorier

Infrastruktur är ett begrepp som har kommit till flitig användning i de mest skilda sammanhang. Traditionellt är det fysiska anläggningar och tekniska system, som vägar, järnvägar, flygplatser och telesystem, som har uppfattats som infrastruktur. Idag ses ibland också t.ex. sociala kontaktnät som infrastruktur. Synen på vad som ska räknas som infrastruktur är således bred. Den traditionella infrastrukturen är trots att den manifesterats fysiskt inte något som en gång för alla är given. Detta beror på att infrastruktur inte är liktydigt med de fysiska objekten i sig själva utan snarare hänger samman med egenskaper som på ett eller annat sätt återfinns i eller synliggörs genom fysiska strukturer. De fysiska objekten eller strukturerna är med andra ord inte i sig själva infrastruktur, men de kan fungera som sådan. Det krävs således att den faktiska användningen fokuseras för att avgöra huruvida de fysiska objekten är att betrakta som infrastruktur.

Det finns flera egenskaper hos byggd miljö som ger anledning att diskutera den ur ett infrastrukturperspektiv. Infrastruktur som har fixerad lokalisering är varaktig och förändras endast långsamt samt utgör en kollektiv nytthet. Kollektiva nyttheter kännetecknas av att ingen kan uteslutas från att använda eller tillägna sig nyttheten, samt att någons användning eller tillägnelse inte heller hindrar någon annans. Den kollektiva nytta som infrastrukturen ger upphov till har en rumslig utbredning. Nyttan avtar normalt med avståndet från den aktuella infrastrukturens lokalisering. Minst ett av följande kännetecken präglar infrastrukturen: mångsidighet, generalitet över tiden och system- och nätverksfunktion.

Den byggda miljöns mångsidighet kan formuleras så att många människor, i hushåll och företag, samtidigt kan utnyttja och påverkas av infrastrukturen. I detta perspektiv kan hela den yttre miljön i en stad ses som en infrastruktur. Det går inte att utesluta någon från att ta del av eller uppleva den yttre miljön. Med generalitet över tiden menas att bebyggelse kan återanvändas i nya funktioner över tiden. Enskilda byggnader eller bebyggelsemiljöer som ändrar användning över tiden kan därför ses som infrastruktur. Det finns också systemegenskaper som är giltiga för den byggda kulturmiljön. Mellan bebyggelsens olika delar finns ömsesidiga beroendeförhållanden som

kan tolkas som sådana egenskaper. Enskilda byggnader och andra delar av kulturmiljön kan ge upphov till positiva och negativa externa effekter. Exempel på negativ extern effekt är utsläpp från en fabrik som påverkar den nära omgivningen. Positiva effekter kan vara de upplevelsevärden som t.ex. bebyggelsemiljöer kan ge upphov till. Skiljelinjen mellan kollektiva nyttheter och positiva externa effekter är diffus. Summerat över alla delar i bebyggelsemiljön utgör de externa effekterna en kollektiv nytthet. Kulturmiljön som en infrastruktur är en kollektiv nytthet.

Genom att se den byggda miljön ur ett infrastrukturperspektiv skapas en teoretisk grund för en diskussion av den byggda kulturmiljöns egenskaper, värdet av bevarande samt ansvarsfördelning mellan olika privata och offentliga aktörer i samhällsbyggandet. Perspektivet ger ett systematiskt underlag för en analys av kulturmiljöns värde i den lokala utvecklingsplaneringen.

Det totala värdet kan delas in i ett flertal värdetyper. Å ena sidan finns ett *bruksvärde*, å den andra ett *icke bruksvärde*. I bruksvärdet innefattas dels ett *direkt*, dels ett *indirekt bruksvärde*. Det direkta kan avse det värde en bebyggelsemiljö har för de som genom ägande eller annan dispositionsrätt kan bruka miljön. Det direkta värdet speglas genom bebyggelsens bytesvärde eller genom direkt betalning för brukandet, t.ex. entréavgifter. Det indirekta bruksvärdet avser i vilken utsträckning miljön utnyttjas av andra aktörer för skilda verksamheter eller aktiviteter som inte har med det direkta brukandet att göra. I detta innefattas sålunda värdet av indirekt användning av miljön t.ex. rekreationsaktiviteter.

Icke bruksvärde kan delas in i ett *optionsvärde* och ett *existensvärde*. Optionsvärdet utgör en värdesättning av frihetsgrader i möjligheten att i framtiden utnyttja den aktuella bebyggelsemiljön (framtida bruksvärde). I optionsvärdet kan också innefattas individernas värdering av bevarande av en bebyggelsemiljö till nytta för andra än dem själva och för framtida generationer (altruistiskt värde). Med hänvisning till framtida generationers handlar det om en möjlighet att i framtiden mer eller mindre oberoende av nutida agerande förhålla sig till kulturmiljöns bruks- respektive icke bruksvärde. Existensvärdet är frikopplat från faktisk eller möjlig användning. Värdesättningen bygger på moraliska och etiska överväganden som kan förknippas med själva existensen av det aktuella området eller miljön.

De värdekategorier som har presenterats kan nyttjas för att analysera kulturmiljön som en privat respektive kollektiv nytthet. Starkt sammanfattat kan den slutsatsen dras att om en kulturmiljöns värde i denna mening endast är sammansatt av indirekt bruksvärde och/eller optionsvärde och/eller existensvärde kan miljön betraktas som en kollektiv nytthet. Det är endast det direkta bruksvärdet som kan karakteriseras som en privat nyttig-

het. Detta värde kan i princip underställas ordinära marknadsmekanismer, dvs. det går att ta betalt för användningen eller tillgången. Därigenom utesluts de som inte har möjlighet eller vilja att betala för detta. Rivalitet uppstår genom att det direkta bruksvärdet endast tillfaller den som äger eller förfogar över en byggnad eller bebyggelsemiljö. I de allra flesta fall kan dock den kollektiva nyttan förväntas vara en biprodukt (extern effekt) av privata nyttigheter. Den byggda miljön kan i stor utsträckning karakteriseras som en blandad nyttighet, med både privata och kollektiva egenskaper.

Förutsättningarna för att göra kulturmiljön till en resurs i utvecklingsplaneringen underlättas om skillnader mellan bebyggelsens privata och kollektiva egenskaper analyseras. Genom en sådan analys kan olika offentliga och privata aktörers incitament att tillgodose och beakta den byggda miljöns kulturvärden i sina egna aktiviteter klarläggas. Detta är delvis en teoretisk uppgift, men framför allt en empirisk fråga. När, hur och var samt för vem uppvisar den byggda kulturmiljön kollektiva egenskaper respektive privata egenskaper?

Processer

Ett instrumentellt rationellt planeringsideal för bevarandeplaneringen eller kulturmiljövården kan ifrågasättas från flera håll. Ett sådant ideal bygger i första hand på tillämpning av reglerande och ekonomiska styrmedel. Som påpekats fungerar detta inte särskilt väl i praktiken. Sammantaget saknar kulturmiljövården som sektor tillräckliga resurser för ett sådant angreppssätt. Planeringens praktik är allt annat än rationell i detta avseende.

I själva verket växer planeringens resultat fram genom ett samspel mellan olika intressen och i ett mer eller mindre formaliserat förhandlingsspel. Det är dock vanligtvis bara en begränsad krets av aktörer som direkt deltar i detta spel, främst fastighetsägarintressen och den kommunala planeringens tjänstemän och politiker. Olika aktörers inflytande över planeringens beslut är starkt beroende av deras maktresurser, främst ekonomiska och politiska resurser. Enskilda och grupper av medborgare är de svagaste parterna, eftersom de generellt sett har svårt att göra sin röst hörd i beslutsprocessen.

De förhållanden under vilken planeringen bedrivs pekar emellertid på betydelsen av dialog och kommunikation mellan olika parter. Tillämpning av information och kunskapsförmedling som styrmedel framstår enligt detta resonemang som särskilt viktigt för planeringens utfall, men är också inom kulturmiljövårdens område förhållandevis svagt utvecklat. Ett skäl till detta är att informationsinsatser ofta är svåra att utvärdera.

Studier av olika beslutsprocesser visar att den byggda kulturmiljöns privata egenskaper ges företräde i

planeringen av flera skäl. Medborgarna som ytterst representerar kulturmiljön som en kollektiv nyttighet saknar både incitament och resurser för att intervensera i planeringen. Planeringen är inte heller organiserad så att medborgarnas värderingar kommer fram på ett tillfredsställande sätt. Samrådssystemet enligt gällande regelverk varken inbjuder till eller nyttjas för att åstadkomma ett bredare medborgardeltagande. I praktiken avgörs planeringens substantiella inriktning i tidiga skeden av processen innan det att formella samråd genomförs med allmänheten. Även kulturmiljövården lider av detta förhållande. Den argumentation som sektorsverksamheterna formulerar och redovisar i beslutsprocessen sker inte sällan in för döva öron, eftersom beslut i realiteten redan har fattats.

Konsekvensen av detta skeende är att beslutsfattarna inte får någon kunskap om kulturmiljöns kollektiva egenskaper och att dessa marginaliseras i beslutsprocessen. Sammantaget innebär dessa iakttagelser att betydligt högre krav måste ställas på de offentliga (beslutsfattande) parterna att bevaka den byggda kulturmiljön som en kollektiv nyttighet. För detta behövs emellertid ny kunskap och utvecklade metoder för att göra avvägningar mellan de privata och kollektiva egenskaperna.

Metoder

I många besluts- och planeringsprocesser framstår kulturmiljövårdens värderedovisningar och bevarandemotiv ofta som förhållandevis abstrakta för andra aktörer. Kulturmiljösektorns bedömningar av bevarandevärde kan vara svåra att ifrågasätta eller lätta att avfärda för icke-expertter. Huruvida en ingående beskrivning av kulturhistoriskt värde är en bra eller tillräcklig utgångspunkt för förhandlingar med andra parter kan diskuteras. Andra parter ifrågasätter sällan bedömningar av kulturhistoriskt värde. För att möta andra parter intressen krävs andra argument. Det måste helt enkelt framgå med önskvärd tydlighet för dessa i vilken utsträckning kulturmiljöns egenskaper konkret utgör ett värde för dem själva.

Ovanstående reflektioner tydliggör, inte minst för den sektoriella kulturmiljövården, behovet av att bygga upp en kunskap om och förståelse för andra aktörers värderingssystem och sätt att resonera. Med utgångspunkt i denna kunskap handlar det sedan om att formulera argument i planeringsprocessen som direkt riktar sig mot andra aktörer. Den sektoriella kulturmiljövården är av tradition inriktad mot att hävda existensen av miljövården. I mindre utsträckning fokuseras miljös direkta och indirekta bruksvärden eller potentiella bruksvärden (optionsvärden). Dessa värdekategorier är centrala för andra aktörer. Med denna utgångspunkt kan

den slutsatsen dras att kulturmiljövården i mycket större utsträckning än idag måste lyfta fram även dessa värdekategorier parallellt med arbetet att hävda existensvärden.

Allmänna eller ej väl underbyggda hänvisningar till människors värderingar eller nytta av en viss bebyggelsemiljö har emellertid små förutsättningar att skapa trovärdighet hos andra parter som hävdar andra intressen eller värden som också kan betecknas som allmänna intressen. Det sagda förutsätter att kunskapen måste avse värderingar av bevarande av kulturvärden i förhållande till andra angelägna åtgärder i samhällsbyggandet. Nyttan av bevarande måste ställas i relation till dess kostnader. En slutsats är att inhämtande av kunskap om medborgarnas faktiska värderingar i stor utsträckning utesluter allmänna och hypotetiska frågeställningar.

Bevarande av de kulturvärden som definieras av kulturmiljövårdens sektorsaktörer kan skapa värden för andra aktörer. Det gäller såväl enskilda som företag och kommuner. En sådan slutsats kräver dock en kunskapsuppbyggnad av de faktiska värderingar dessa andra aktörer har. En möjlighet är att söka konkret generaliserbar kunskap om människors värderingar i egenskap av medborgare, men också som konsumenter. Det senare perspektivet torde vara av störst intresse för fastighetsutvecklare. Det förra borde i princip vara av intresse för den lokala politiken.

En genomförd enkätundersökning senhöst 1999 ställd till boende i Umeå visar att frågan om bevarande är av stort intresse för en mycket större krets än vad som normalt kommer till tals i planeringsprocessen. Det är dock inte i första hand allmänt formulerade frågeställningar som bidrar till denna slutsats. Genom att formulera konkreta frågor med koppling till politikens beslut och avvägningar mellan olika åtgärder var ambitionen i undersökningen att ställa respondenternas värderingar avseende den byggda kulturmiljön i förhållande till andra intresseområden. Genom att inkludera realistisk och balanserad information i anslutning till vissa frågeställningar var syftet att ge ytterligare konkret underlag för respondenternas värderingar. Sammantaget kan den erfarenheten göras att människor i förhållandevis stor utsträckning är beredda att göra avvägningar mellan konkurrerande intressen.

Resultat från en enkätundersökning kan i motsats till olika typer av opinionsyttringar lätt generaliseras till en empirisk population. Undersökningar av denna typ är dock förhållandevis arbetskrävande och kostsamma. De kan därför knappast tillämpas i varje enskild större planeringsfråga. För praktiken finns ett behov av metodutveckling baserad på analytisk generalisering. En sådan analys kan hänföras till en teoretisk population snarare än en empirisk. För den analytiska generaliseringen är en utvecklad teoretisk ansats väsentlig. De resonemang och

begrepp som har berörts i denna artikel utgör ett bidrag till ett sådant utvecklingsarbete.

Begreppen bruksvärde, optionsvärde och existensvärde kan användas för en principiell diskussion kring utveckling och framtida användning av skilda kulturmiljöer. Ur planeringssynpunkt kan begreppen användas för att på så sätt beakta olika värden som bebyggelsen representerar och som bör påverka den planering som syftar mot en förnyelse av en aktuell bebyggelsemiljö.

Avslutning

Det finns ett behov av en planering som behandlar kulturvärden samordnat med och i relation till andra intressen. För den praktiska planeringen handlar det om att hitta en långsiktig och en i olika avseenden bärkraftig användning av specifika kulturmiljöer samtidigt som miljöernas kulturvärden beaktas. Det framväxande kunskapsområdet pekar på ett behov av utveckling av nya förhållningssätt till kulturvärden i den byggda miljön, liksom till nya arbetssätt inom kulturmiljövården. Demokratiska aspekter på bevarandepaneringen kan ses både som en möjlighet och som en nödvändighet för kulturmiljövården.

Nyckeln till en framgångsrik kulturmiljövård i kunskapsområdet ligger således inte främst i krav på nya restriktioner eller ökade ekonomiska resurser. Istället handlar det om att öppna upp planeringssystemet och praktiken för en ny typ av beslutsprocesser, i vilka olika intressen och aktörsgrupper ges reellt utrymme att föra fram sina preferenser och värderingar avseende bevarande, förnyelse och förändring av den byggda miljön. Här finns brister i en alltför tydlig sektoriell kulturmiljövård och därigenom i en rationell planeringsansats med rötter i industrisamhället planeringsideal. Experter inom kulturmiljövårdens sektorsorganisation förväntas i enlighet med detta ideal leverera underlag för ett politiskt rationellt beslutsfattande. Ett sådant synsätt framstår som mindre relevant om den byggda kulturmiljön och andra intresseområden ska utgöra ett samordnat fokus för utvecklingsplaneringen. Detta motsäger inte behovet av expertkunskap utan det handlar om hur denna expertkunskap kommuniceras till andra aktörer.

Artikeln bygger på min avhandling *Från bevarande till skapande av värde - kulturmiljövården i kunskapsområdet*, Kungliga Tekniska Högskolan 2003. I denna analyseras med teoretiska utgångspunkter kulturmiljöns egenskaper, värdet av bevarande och kollektiva processer för bevarande. Avhandlingen innehåller en analys av praktiken genom en ingående fallstudie av kulturmiljövård och planering i Umeå. I detta inkluderas analyser av flera beslutsprocesser för specifika bebyggelsemiljöer samt en enkätundersökning länkad till studerade processer och

ställd till boende i kommunen. Avhandlingen kan beställas genom att skicka e-post till kristero@infra.kth.se eller per telefon (08-790 92 47). ■

Efterföljande diskussion

Diskussionen kom i huvudsak att handla om medborgarinflytande i den fysiska planeringen och utgick ifrån följande frågeställningar:

- Bristerna i medborgardialogen påtalas ofta men vad finns det för lösningar för att förbättra situationen?
- Hur håller man samman en medborgardialog som spretar åt många håll?
- Hurdan medborgardialog vill vi som tjänstemän eller politiker föra?
- Är medborgarna intresserade av att delta i planeringsprocessen?

Problemet är att det finns väldigt få incitament för medborgarna att delta i planeringsprocessen. Detta hänger ihop med att planeringen inte bejakar kulturmiljöns kollektiva värden utan fokuserar på det privata värdet.

Kommunala planerare bör inse att de inte vet fullt ut vad medborgarna vill. Därför är det viktigt att finna lämpliga metoder för att ta reda på medborgarnas åsikter under planeringsprocessen. Allmängiltiga modeller finns dock inte utan lösningarna måste vara lokalt och regionalt anpassade.

Ansvar att hämta in kunskap om medborgarnas vilja till de beslutsunderlag som när politiker ligger hos dem som ansvarar för planeringsprocessen. Dessa beslutsunderlag behöver även kompletteras med uppgifter om medborgarnas åsikter. Politikerna är dock ofta inte särskilt engagerade i planeringsprocessen vilket är ett problem. Kristers undersökning skulle kunna ses som en illustration till Christer Bengs föredrag tidigare samma dag, då han tog upp demokratins kris: politiker och tjänstemän har fått ombytta roller.

Ett ytterligare problem i planeringsprocessen är att vi vet för lite om hur människor värderar sin miljö. Samtidigt är detta en nödvändig kunskap för att kunna formulera strategier för utvecklingen av kulturmiljöer.

Det finns inget att förlora på en utvecklad medborgardialog men det måste finnas ett genuint intresse att ta emot medborgarnas engagemang hos samtliga planeringsansvariga, menade Krister Olsson. Medborgare måste tas på allvar, planeringen ska bevaka även deras intressen som inte hörs, och det är en utmaning.

Kommunförbundets representant berättade om ett forskningsprojekt som bedrivits i förbundets regi och som handlat om mötesplatser och arenor. De har kommit fram till att mötesplatser, instrument och arenor för medborgarinflytande finns, men dessa nyttjas inte. Detta bekräftades av flera i publiken. Det finns olika typ av Internetbaserade lösningar, det finns så kallad e-demokrati, studieförbunden kan tas till vara som en arena för dialog liksom även olika föreningar. Dialoggrupper har bildats och medborgarkontor öppnats. Återstår också att se vad bildandet av kommunala samverkansorgan kommer att få för effekter vad gäller att öka medborgarinflytandet. Viktigt är att tänka på mångfalden av kanaler. T.ex. hade man i Mariefred vänt sig till ungdomar i rockcirklar för att hämta i synpunkter på angelägna samhällsplaneringsfrågor. Finns viljan, finns kanaler och möjligheter! Som exempel nämndes enkätundersökningar. Medborgarkontor har prövats i Uddevalla och har visat sig vara ett bra sätt att föra dialog med medborgarna.

Av publiken framfördes synpunkter om att förmågan att hörsamma medborgarnas synpunkter är också en organisatorisk fråga hos kommunerna. Utnyttja den välutbyggda föreningsinfrastrukturen mera för en levande debatt, var uppmaningen.

Krister Olsson underströk ytterligare behovet av att få in kulturmiljön i det politiska beslutsunderlaget och betonade tjänstemännens ansvar i detta. Till frågan om allmänna val är rätt forum för att utöva medborgarinflytande i planeringsfrågor svarade Krister att han inte trodde det. Tiden mellan processen, besluten och de allmänna valen är för lång för att enskilda planeringsärenden ska komma upp på valdebatten.

Även kritiska röster hördes i publiken. Någon undrade om det inte är så att hälsan tiger still. Dessutom kanske är det så att medborgarnas intressen handlar i huvudsak om mikronivå och är då inte kopplade till det kollektiva värdet utan till det individuella värdet. Kommunerna måste ansvara för helhetssynen i planeringen och då kan inte alla intressen tillgodoses. Kommunerna måste se till allas bästa. Dessa synpunkter kontrades med att medborgarna ska inte behöva komma med lösningar men politikerna ska hörsamma deras vilja och lösa problem mot bakgrund av ett välutbyggt beslutsunderlag där olika viljor och aspekter har vägts mot varandra. Viktigt är att politikerna sedan tar fullt ansvar för sina beslut och kan trovärdigt argumentera för sina beslut.

Företagarnas frånvaro på dessa arenor uppmärksammades. Företagen måste tas med i samtalen om hur kulturmiljön ska utvecklas. Så har skett t.ex. i Jönköping där företagen inkluderats i Agenda Kulturarv – arbetet. Entreprenörskap och management har nästan varit skällsord inom den akademiska världen. Antikvarierna har ofta agerat reaktivt i Sverige. Som exempel nämndes

USA där kulturarvsarbetet drivs ofta av näringslivet. I Sverige har det saknats tillräckligt stöd för att utveckla dialogen mellan den akademiska världen och det praktiska arbetet i företagen och kommunerna.

För den framtida forskningen togs upp behovet av att ta fram modeller för hur ekonomiska vinster fördelas eller skulle kunna fördelas mellan olika brukare av kulturmiljöer.

Litteratur

- Allison, G., Ball, S., Cheshire, P., Evans, A. & Stabler, M. (1996), *The Value of Conservation?* London: English Heritage.
- Allmendinger, P. & Tewdwr-Jones, M. (red.) (2002), *Planning Futures. New Directions for Planning Theory*. London, New York: Routledge.
- Baer, N.S. & Snickars, F. (red.) (2001), *Rational Decision – Making in the Preservation of Cultural Property*. Berlin: dahlem university press.
- Cars, G., Olsson, K. & Snickars, F. (1996), *Kulturmiljö på spel. En studie av strategier att bevara och utveckla den byggda miljöns kulturvärden*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Hutter, M. & Rizzo, I. (red.) (1997), *Economic Perspectives on Cultural Heritage*. Hamshire: MacMillan Press.
- Johansson, B. & Snickars, F. (1992), *Infrastruktur. Byggsektorn i kunskapssamhället*. Stockholm: Byggeforskningsrådet. T33:1992.
- Karlström, A. & Olsson, K. (1997), *Kultur som strategi i lokalt och regionalt utvecklingsarbete*. Stockholm: Nutek. R 1997:25.
- Olsson, K., Löfvenberg, M. & Snickars, F. (2002), *Att skapa värden. Natur- och kulturmiljövårdens roll i kunskapssamhället*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.
- Olsson, K. (2003), *Från bevarande till skapande av värde. Kulturmiljövården i kunskapssamhället*. Stockholm: Kungliga Tekniska Högskolan.
- Turner, R. K., Pearce, D. & Bateman, I. (1994), *Environmental Economics. An Elementary Introduction*. New York: Harvester Wheatsheaf.

Bilagor

Bilaga 1

SEMINARIEPROGRAM Onsdag 22 oktober 2003

- 09.00 – 09.30 Registrering – Kaffe/te serveras
09.30 – 10.00 *Inledning*
Moderator Louise Nyström, professor, arkitekt SAR
Inger Liliequist, riksantikvarie
10.00 – 11.00 *Cultural Planning – an Integrated Approach to Cultural Development*
Lia Ghilardi, Creative consultant and director of Noema Research and Planning Ltd. London-UK
11.00 – 12.00 *Hur skapas regional utveckling med kulturella identitet(er)?*
Jan Mattsson, professor i företagsekonomi, Roskilde universitet, Danmark
12.00 – 13.00 *Lunch*
13.00 – 14.00 *Utveckling och professionalism – bevarandets predikament*
Christer Bengs, professor i samhällsplanering, Nordregio
14.00 – 14.30 *Samspelsprocesser och konflikter inom kulturmiljövården*
Göran Cars, professor i samhällsbyggnad, Kungliga Tekniska Högskolan
14.30 – 16.50 *Kaffe-te/Tematiska gruppseminarier*
Varje gruppseminarium inleds med 30 minuters föreläsning

TEMA PLATS

Geografisk imagologi – hur uppstår bilden av en plats?

Pia Sillanpää, fil.dr, Mitthögskolan/ETOUR

TEMA DRIVKRAFT

Kulturarv som människovärde

Birgitta Svensson, professor i etnologi, Stockholms universitet

TEMA SAMHÄLLSPROCESS

Kulturmiljöns värde i den lokala utvecklingsplaneringen

Krister Olsson, tekn.dr, Kungliga Tekniska Högskolan

-
- 16.00 – 17.00 *Det kulturpolitiska rummet, att kolonisera med språket*
Sven Nilsson, docent och kulturforskare, Polyvalent
17.00 – 18.30 *Tid för inkvartering/Frukt och dryck*
18.30 – 22.00 *Kulturbistorisk utflykt med buffé*

SEMINARIEPROGRAM Torsdag 23 oktober 2003

- 09.00 – 10.00 *Faktor X – en fråga om lokal och regional kultur?*
Göran Brulin, professor i arbetsorganisation, Arbetslivsinstitutet
10.00 – 11.00 *Kaffelte – Gruppvisa redovisningsförberedelser*
11.00 – 12.30 *Redovisning av gruppvisa seminarier – Diskussion*
12.30 – 13.30 *Lunch*
13.30 – 14.15 *Sammanfattning av konferensdagarna*
Åke E. Andersson, professor i infrastrukturens ekonomi, Kungliga Tekniska Högskolan
14.15 – 14.30 *Avslutning*
Moderator Louise Nyström, professor, arkitekt SAR
Kaffe/te serveras

Bilaga 2

DELTAGARFÖRTECKNING

Andersson Åke E.	Professor	Kungliga Tekniska Högskolan
Areslätt Tomas	Länsantikvarie	Länsstyrelsen i Jönköpings län
Arnstberg Karl-Olov	Professor i etnologi vid Stockholms universitet	Vitterhetsakademien
Askelöf Linda	Utredare	Svenska kommunförbundet/Landstingsförbundet
Backman Karin		Svenska kommunförbundet/Landstingsförbundet
Bengs Christer	Professor i samhällsplanering	Nordregio
Bengtsson Ove	Projektledare	NUTEK
Berg Stene	Rådgiver	Riksantikvaren, Norge
Bergensträhle-Lind Anita	Enhetschef	Riksantikvarieämbetet
Brulin Göran	Professor i arbetsorganisation	Arbetslivsinstitutet
Cars Göran	Professor i samhällsbyggnad	Kungliga Tekniska Högskolan, Institutet för infrastruktur
Ejenfors Bo		Länsstyrelsen i Jönköpings län
Eriksson Anders	Kultur- och fritidschef	Kultur- och fritidsförvaltningen i Vimmerby
Eriksson Anna-Gretha	Handläggare	Riksantikvarieämbetet
Flodin Lena	Projektledare	Riksantikvarieämbetet
Forsgren Ulla	Verksamh.chef Kultur o fritid	Region Värmland
Gavatin Margareta	Enhetschef	Riksantikvarieämbetet
Ghilardi Lia	Föreläsare	Noema Research and Planning ltd
Gustafsson Gertove	Museiföreståndare	Kultur- och fritidsförvaltningen i Vimmerby
Halfwordson Eva	Utredare	Riksantikvarieämbetet
Hammarlund-Larsson Cecilia	Intendent	Riksantikvarieämbetet
Håbjørg MayBritt	Rådgiver	Riksantikvaren, Norge
Jakobsson Max	Doktorand, kulturgeograf	Örebro universitet, Inst. för samhällsvetenskap
Jansén Maria	Projektledare	Riksantikvarieämbetet, Agenda Kulturarv
Johansson Jan	Verksamhetschef	Lödöse museum/Regionmuseum Västra Götaland
Jonsson Jakob S.	Projektledare	Länsstyrelsen i Jönköpings län
von Kartaschew Kenneth	Specialist	Statens Fastighetsverk
Kjelsson Ulf	Åtgärdsledare	ISKA (Landstinget Västernorrland)
Kofoed Josefin	Landskapsarkitekt	SLU, Institutet för landskapsplanering
Lagerstam Lena	Projektledare Fjällprogram	Länsstyrelsen Norrbotten
Lahti Erkki	Projektchef Vimmerbyakademien	Kultur- och fritidsförvaltningen i Vimmerby
Liliequist Inger	Riksantikvarie	Riksantikvarieämbetet
Lindström Therese	Forskarassistent	Högskolan på Gotland, Centrum för Östersjöstudier
Liss-Larsson Niklas		Näringsdepartementet

Ljungholm Ann-Charlotte	Direktör	Vallonbruk i Uppland
Lundberg Kerstin		Svenska Kommunförbundet
Lundberg Åsa	1:e antikvarie kulturmiljö	Västerbottens museum
Lundgren Per	Enhetschef kulturmiljö	Stockholm läns museum
Lübeck Catharina	Projektsamordnare	Högskolan på Gotland, Gotland Vikingaön
Magnusson Åsa	Projektmedarbetare	Riksantikvarieämbete, Agenda Kulturarv
Mattsson Jan	Professor i företagsekonomi	Roskilde universitet, Dep. of Social Sciences
Mels Tom	Dr	Högskolan i Kalmar
Nibelius Christina	Projektledare	Vimmerby kommun
Nilsson Sven	Docent, kulturforskare	Polyvalent AB
Nolmark Rebecka		Nexus HB
Norman Lars E.	Bd Regional utveckling	Länsstyrelsen i Jönköpings län
Nyman Sophie	Projektsamordnare	Riksantikvarieämbete, Agenda Kulturarv
Nyström Louise	Professor/arkitekt SAR	Stadsmiljörådet
Olsson Christer	Förvaltningschef	Landstinget Västmanland
Olsson Krister	Doktorand	Kungliga Tekniska Högskolan, Institutet för infrastruktur
Paju Martin	Projektledare	CERUM, Umeå universitet
Pettersson Richard	Fil.dr	Umeå universitet, Inst. för historiska studier
Pilvesmaa Marja-Leena	Antikvarie	Riksantikvarieämbetet
Reinar Dag Arne		Riksantikvaren, Norge
Remmare Per-Olof	Arkitekt	Riksantikvarieämbetet
Ringö Sara	Forskningsassistent	Nordregio
Rosvall Jan	Professor i kulturvård	Göteborgs Miljövetenskapliga Centrum
Rydberg Gudrun		Dalslands fornminnes- och hembygdsförbund
Rydén Karin		NUTEK, Strukturfondensheten
Sander Annika	1:e antikvarie	Skellefteå kommun
Sillanpää Pia	Fil.dr	Mitthögskolan/ETOUR
Sjöberg Jan		Bohusläns hembygdsförbund
Stenfell Jan	Kulturutvecklare	Kultur Skåne
Storck Jan	Ordförande	Företagarna i Jönköpings län
Sturk Bror-Tommy	Antikvarie	Länsstyrelsen, kulturmiljöenheten
Svensson Birgitta	Professor i etnologi	Stockholms universitet
Söderling Per	Utveckl.sekr. – Kultur	Region Värmland
Söderman Marlén		Näringsdepartementet
Ternström Clas	Antikvarie /Projektledare	Östergötlands läns museum
Tunström Moa	Forskningsassistent	Nordregio
Tveter Mariane Høstmark	Første konsulent	Riksantikvaren, Norge
Walker Jonas	Tf Ramprogramledare	ISKA (Landstinget Västernorrland)

Westerlind Ann-Mari	Arkitekt	Riksantikvarieämbetet
Westerlund Kerstin	Sakkunnig	Statens Fastighetsverk
Wikman Maria	Antikvarie	Riksantikvarieämbetet

Plats, drivkraft, sambhällsprocess

Plats, drivkraft, samhällsprocess – vad gör kulturarvet till en resurs för hållbar regional utveckling? var rubriken på de seminariedagar som Riksantikvarieämbetet och Centrum för regionalvetenskap vid Umeå universitet arrangerade i Uppsala i oktober 2003. Avsikten med seminariedagarna var att redovisa delar av forskningsläget och belysa följande frågor: Vad har platsen för betydelse för regional utveckling? Vilka är de drivkrafter som sätter igång positiva processer? Hur påverkar olika samhällsprocesser möjligheterna att tillvarata kulturarvet som en resurs? I denna rapport redovisas föredragen i form av artiklar som författats av de medverkande föreläsarna samt delar av de diskussioner som fördes under dagarna.

Riksantikvarieämbetets förlag
Box 5405
114 84 Stockholm
www.raa.se
bocker@raa.se

ISSN 1651-1298
ISBN 91-7209-337-4